DAGBOEK

SOLDAAT BAS BROUWER

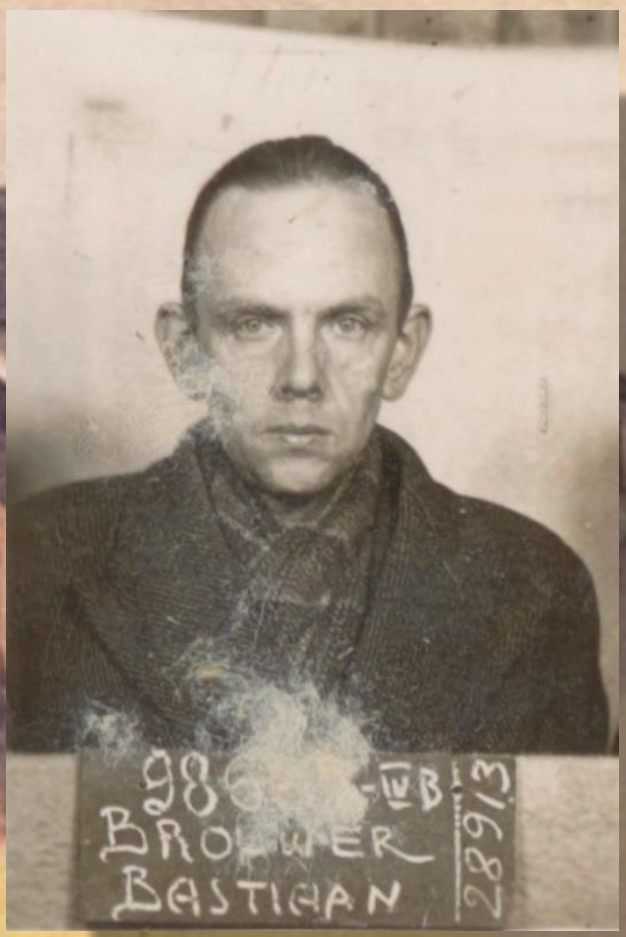

KRIJGSGEVANGENSCHAP

Stalag IV-b Mühlberg

24 december 1943 tot 19 juni 1944

Inhoudsopgave

1. Voorwoord 3
2. Oproeping 5
3. Het Wehrmachtslager in Amersfoort 9
4. Stalag IV-b Mühlberg 15
5. Naschrift Pim Brouwer, juli 2007 100
6. Namenregister Nederlanders 100

1. Voorwoord

Het dagboek van Bas Brouwer bevindt zich in het Nederlands Instituut Militaire Historie (NIMH) te Den Haag, collectie 444 Krijgsgevangenschap en kampen (1940 - 1945), inv. 56.
Het dagboek bevat naast de dagelijkse beschrijvingen ook een groot aantal naar huis gestuurde brieven. Deze brieven geven nauwelijks tot geen extra informatie ten opzichte van wat in de dagelijkse beschrijvingen is opgetekend. Om die reden zijn de brieven niet aan de voorliggende versie toegevoegd.

Het dagboek van Bas Brouwer zou heel goed naast het boek van Ds. de Kluis "De Pastorie van Mühlberg" gelezen kunnen worden. Bas Brouwer en Ds. de Kluis gingen namelijk nauw met elkaar om. Aan de hand van het daboek van soldaat Bas Brouwer kunnen de belevenissen van Ds. de Kruis eenvoudig van een datum worden voorzien. Het blijkt dat het boek van De Kluis in feite eveneens een chronologische beschrijving van gebeuretenissen is.

Het dagboek van Bas Brouwer is een van de weinige dagboeken die beschrijft wat de rol was van de medische keuringen in Stalag IV-b Mühlberg in het kader van de inzet in de Arbeitskommando's. Ook beschrijft het dagboek hoe de afgekeurde mannen vanuit de verschillende Arbeitskommando's en Schattenlager in Mühlberg werden verzameld in afwachting van een transport naar Nederland. Over deze "Heimkehr" transporten is in het Nationaal Archief in Den Haag zeer weinig materiaal bewaard gebleven. Zo bevat het bestanddeel collectie 2.13.98 inv. 176 (medische verslagen van de verschillende kampen) geen informatie over dit onderwerp. Alleen in het Archief Eemland 0116-10 is een lijst aangetroffen van 33 "Dienst Unfähig"-verklaarde Nederlanders, die halverwege maart 1944 naar Nederland terugkeerden. Het dagboek van Bas Brouwer is tot heden de enige bekende bron die het transport van 19 tot 22 juni 1944 beschrijft.

Bij het bewerken van dit dagboek is gebruik gemaakt van bronnen en literatuur zoals:

- De digitale database van de Nederlandse krijgsgevangen officieren, onderofficieren en manschappen, Arbeitskommando's en overlijdensgevallen, zoals opgesteld door E. van der Most op basis van archieven uit het Nationaal Archief (NA), het Nederlands Instituut Militaire Historie (NIMH), het Nederlands Instituut voor Oorlogs Documentatie (NIOD) en het Archief Eemland. Deze database is gedeeltelijk toegankelijk via www.krijgsgevangen.nl;
- "*Onder de vlaggen van Zweden en het Rode Kruis*", David Jan Smit, 1996;
- "*De Pastorie van Mühlberg*", Ds. de Kluis, 1946;
- "*Prikkeldraad, Nederlandsche krijgsgevangenen spreken*". Bob Entrop en Joh. Mulder, 1945.
- "*Mühlberg 1939-1948, Ein Gefangenenlager mitten in Deutschland*", Achim Kilian, 2001.

Aan de hand van de bovenstaande bronnen en literatuur zijn zoveel mogelijk fouten en onduidelijkheden in het verhaal gecorrigeerd. Zoveel mogelijk zijn de genoemde namen gecontroleerd, zo nodig aangepast en voorzien van voorletters, rangaanduiding en het krijgsgevangenennummer (kgf). Aan het eind van het dagboek heb ik een namenregister opgenomen van de personen die in het dagboek zijn genoemd.

Aan het dagboek is hoofdstuk 2 (oproeping) toegevoegd, omdat dit het kader is waarbinnen de Nederlandse militairen naar Duitsland werden afgevoerd.
Verder zijn plaatselijk in de tekst schuin gedrukte passages opgenomen die niet in het oorspronkelijke dagboek voorkomen. Deze passages zijn afkomstig uit andere bronnen en alleen toegevoegd om te attenderen op belangrijke gebeurtenissen die (om verschillende

onbekende redenen) niet zijn vermeld in het dagboek. Men dient zich te realiseren dat in het grote kamp Mühlberg sprake was van meerdere parallel aan elkaar levende gemeenschappen. De waarnemingen van een enkele krijgsgevangenen werden soms letterlijk beperkt door de muren van de eigen barak of het kampgedeelte waar deze zich bevond.
Verspreid door het dagboek zijn foto's ingevoegd die eveneens niet in het oorspronkelijke dagboek aanwezig zijn. Deze foto's zijn uitsluitend ter illustratie toegevoegd.

Dit dagboek is bewerkt en digitaal gemaakt ten einde het beter leesbaar te maken. Bovendien zijn feiten nu eenvoudig digitaal terugvindbaar en kunnen deze worden vergeleken met andere gegevens uit andere dagboeken. De voorliggende bewerking is vervaardigd als een onderdeel van een studie naar de krijgsgevangen Nederlandse officieren, onderofficieren en manschappen.

Copyright
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestanden en / of openbaar worden gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de bewerker.

Het uploaden van (delen van) deze uitgave naar websites als www.anzdoc.com, www.ecitydoc.com en andere vergelijkbare websites en daarmee het digitaal beschikbaar stellen van deze publicatie aan derden, is expliciet NIET toegestaan en wordt beschouwd als een overtreding van de auteurswet.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van afbeeldingen te achterhalen. Zij die in dit verband niet konden worden benaderd, kunnen zich met de uitgever in verbinding stellen. Hoewel de grootst mogelijke zorg is besteed aan de samenstelling van dit boek, kan de bewerker geen aansprakelijkheid aanvaarden voor eventueel in deze uitgave voorkomende onjuistheden.

E. van der Most ©
Gouda
5 september 2019 (versie 1)
5 april 2021 (versie 2)

2. Oproeping

In onderstaande tabel zijn op basis van de advertenties in de landelijke kranten, de Ab- und Zuganglisten en repatriëringen de oproepingen van de verschillende onderdelen chronologisch weergegeven.

Datum	***Onderdeel***	***Rang***	***Geboren (letter)***	***Plaats van melding***
15 mei 1942	*Beroeps land- en zeemacht*	*Officieren, cadetten, adelborsten*		*Assen, Bussum, Breda, Ede, Roermond*
7 mei 1943	*beroeps infanterie*	*lager dan officier*	*>31 maart 1898*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
7 mei 1943	*beroeps cavalerie*	*lager dan officier*	*>31 maart 1898*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
7 mei 1943	*beroeps artillerie*	*lager dan officier*	*>31 maart 1898*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
7 mei 1943	*beroeps politietroepen*	*lager dan officier*	*>31 maart 1898*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
7 mei 1943	*beroeps techn. Personeel, politietroepen*	*lager dan officier*	*>31 maart 1898*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
10 mei 1943	*beroeps zeemacht*	*lager dan officier*	*>31 maart 1898 A-H*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
10 mei 1943	*beroeps Genie*	*lager dan officier*	*>31 maart 1898*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
10 mei 1943	*beroeps Mil. Luchtvaart*	*lager dan officier*	*>31 maart 1898*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
13 mei 1943	*beroeps zeemacht*	*lager dan officier*	*>31 maart 1898 I-Z*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
13 mei 1943	*beroeps overigen*	*lager dan officier*	*>31 maart 1898*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
29 mei 1943	*R.Grenadiers*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
1 juni 1943	*R.Grenadiers*	*lager dan officier*	*1914-1904*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
3 juni 1943	*1 R.I.*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Frieslandkazerne Assen*
3 juni 1943	*R.Jagers*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
4 juni 1943	*1 R.I.*	*lager dan officier*	*1914-1904*	*Frieslandkazerne Assen*
4 juni 1943	*R.Jagers*	*lager dan officier*	*1914-1904*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
7 juni 1943	*2 R.I.*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
7 juni 1943	*9 R.I.*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Frieslandkazerne Assen*
8 juni 1943	*2 R.I.*	*lager dan officier*	*1914-1904*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
8 juni 1943	*9 R.I.*	*lager dan officier*	*1914-1904*	*Frieslandkazerne Assen*
10 juni 1943	*3 R.I.*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
10 juni 1943	*11 R.I.*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Frieslandkazerne Assen*
11 juni 1943	*3 R.I.*	*lager dan officier*	*1914-1904*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
11 juni 1943	*11 R.I.*	*lager dan officier*	*1914-1904*	*Frieslandkazerne Assen*
14 juni 1943	*4 R.I.*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
14 juni 1943	*12 R.I.*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Frieslandkazerne Assen*
15 juni 1943	*4 R.I.*	*lager dan officier*	*1914-1904*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
15 juni 1943	*12 R.I.*	*lager dan officier*	*1914-1904*	*Frieslandkazerne Assen*
17 juni 1943	*5 R.I.*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Wehrmachtslager Amersfoort*

17 juni 1943	*19 R.I.*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Frieslandkazerne Assen*
				Wehrmachtslager
18 juni 1943	*5 R.I.*	*lager dan officier*	*1914-1904*	*Amersfoort*
18 juni 1943	*19 R.I.*	*lager dan officier*	*1914-1904*	*Frieslandkazerne Assen*
21 juni 1943	*20 R.I.*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Frieslandkazerne Assen*
				Wehrmachtslager
21 juni 1943	*Landmacht*	*reserve officier*	*A-N*	*Amersfoort*
				Wehrmachtslager
21 juni 1943	*Marine*	*reserve officier*	*A-N*	*Amersfoort*
22 juni 1943	*20 R.I.*	*lager dan officier*	*1914-1904*	*Frieslandkazerne Assen*
				Wehrmachtslager
22 juni 1943	*Landmacht*	*reserve officier*	*O-Z*	*Amersfoort*
				Wehrmachtslager
22 juni 1943	*Marine*	*reserve officier*	*O-Z*	*Amersfoort*
				Wehrmachtslager
24 juni 1943	*6 R.I.*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Amersfoort*
24 juni 1943	*8 R.I.*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Frieslandkazerne Assen*
				Wehrmachtslager
25 juni 1943	*6 R.I.*	*lager dan officier*	*1914-1904*	*Amersfoort*
25 juni 1943	*8 R.I.*	*lager dan officier*	*1914-1904*	*Frieslandkazerne Assen*
1 juli 1943	*1 R.V.A.*	*lager dan officier*		*Frieslandkazerne Assen*
28 juni 1943	*4 R.V.A.*	*lager dan officier*		*Frieslandkazerne Assen*
28 juni 1943	*5 R.V.A.*	*lager dan officier*		*Frieslandkazerne Assen*
				Wehrmachtslager
28 juni 1943	*7 R.I.*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Amersfoort*
				Wehrmachtslager
29 juni 1943	*7 R.I.*	*lager dan officier*	*1914-1904*	*Amersfoort*
2 juli 1943	*8 R.V.A.*	*lager dan officier*		*Frieslandkazerne Assen*
				Wehrmachtslager
1 juli 1943	*10 R.I.*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Amersfoort*
				Wehrmachtslager
2 juli 1943	*10 R.I.*	*lager dan officier*	*1914-1904*	*Amersfoort*

De beroepsofficieren die zich in 1942 meldden werden afgevoerd naar Oflag XIII-b Neurenberg-Langwasser, om korte tijd later verder te reizen naar Stalag 371 Stanislau.
De reserveofficieren werden, na melding in Amersfoort, afgevoerd naar Oflag XXI-d/z Schildberg.

Het personeel in rang lager dan officier van de bovenstaande legeronderdelen werd, na melding in Amersfoort, of Assen, afgevoerd naar Stalag XI-a Altengrabow.
Zij verbleven in de regel korte tijd in Amersfoort of Assen, om dezelfde dag of enkele dagen later per trein te vertrekken naar Stalag XI-a Altengrabow. De treinen uit Assen werden in Zwolle gekoppeld aan de treinen uit Amersfoort. De treinen volgden tot aan Maagdenburg dezelfde route. Vanaf Maagdenburg waren er twee opties, doorrijden tot Loburg en van daaruit naar Altengrabow, of doorrijden naar Burg en daar overstappen op een smalspoortreintje dat naar Dörnitz-Altengrabow ging,

De volgende groepen Nederlanders arriveerden in Stalag XI-a Altengrabow:

Kgf nummer Onderofficieren en manschappen
104001 - 104473 (473 man) aankomst in Stalag XI-a Altengrabow op zaterdag 8 mei 1943,
104474 - 105643 (1170 man) aankomst in Stalag XI-a Altengrabow op vrijdag 14 mei 1943,
105644 - 106364 (722 man) aankomst in Stalag XI-a Altengrabow op dinsdag 1 juni 1943,
106365 - 106909 (545 man) aankomst in Stalag XI-a Altengrabow op zondag 6 juni 1943,
106910 - 107429 (520 man) aankomst in Stalag XI-a Altengrabow op zaterdag 12 juni 1943,
107430 - 108101 (673 man) aankomst in Stalag XI-a Altengrabow op zondag 20 juni 1943,
108102 - 108561 (460 man) aankomst in Stalag XI-a Altengrabow op maandag 28 juni 1943,
108562 - 108700 (139 man) aankomst in Stalag XI-a Altengrabow op zondag 4 juli 1943,
103001 - 103397 (397 man) aankomst in Stalag XI-a Altengrabow op zondag 4 juli 1943.

Met de laatste groep die op 4 juli 1943 arriveerde, stopte de eerste opvang in Stalag XI-a Altengrabow en ging Stalag IV-b Mühlberg fungeren als eerste opvang voor de Nederlandse onderofficieren en manschappen. Er zouden wekelijks groepen Nederlanders in Mühlberg arriveren.

96401 - 96742 (343 man) aankomst in Stalag IV-b Mühlberg op maandag 12 juli 1943,
96743 - 97199 (457 man) aankomst in Stalag IV-b Mühlberg op maandag 19 juli 1943,
97200 - 97747 (547 man) aankomst in Stalag IV-b Mühlberg op maandag 26 juli 1943,
97748 - 98058 (312 man) aankomst in Stalag IV-b Mühlberg op maandag 2 augustus 1943,
98059 - 98281 (224 man) aankomst in Stalag IV-b Mühlberg op maandag 9 augustus 1943,
98282 - 98378 (97 man) aankomst in Stalag IV-b Mühlberg op zondag 22 augustus 1943.

De bovenstaande groepen bestonden uit het personeel dat via de advertenties in de kranten werd opgeroepen om zich te melden. De onderstaande groepen zijn samengesteld uit willekeurig opgepakte militairen en militairen die zich na 5 september 1944 (Dolle Dinsdag) vrijwillig hebben gemeld , of zijn opgepakt.

98379 - 98431 (53 man) aankomst in Stalag IV-b Mühlberg vóór 14 september 1943,
98432 - 98491 (60 man) aankomst in Stalag IV-b Mühlberg op zaterdag 9 oktober 1943,
98492 - 98538 (46 man) aankomst in Stalag IV-b Mühlberg op zondag 24 oktober 1943,
98539 - 99000 (454 man) aankomst in Stalag IV-b Mühlberg op meerdere data tot einde februari 1944, [1)]
271001 - 271081 (ca. 81 man) aankomst in Stalag IV-b Mühlberg op 8 april 1944,
271082 - 271797 (ca. 711 man) aankomst in Stalag IV-b Mühlberg op meerdere data, de laatste groep uiterlijk in november 1944.

Vanaf november 1944 wordt het beeld rond de eerste registraties van de Nederlandse krijgsgevangenen onduidelijk. Enkele Nederlanders werden niet meer in hun eerste kamp van aankomst geregistreerd, maar reisden door naar Stalag IV-b Mühlberg waar hun registratie plaatsvond.

271798- 271979 (circa 33 man) aankomst in Stalag XI-b Fallingbostel (via Stalag VI-f Bocholt) op meerdere data, op of na 17 november 1944 en na 1 januari 1945 in Stalag IV-b Mühlberg aangekomen en pas daar een Kgf nummer gehad dat niet aansloot op de reeks tot en met 271800.
119199 – 119696 (circa 16 man) aankomst in Stalag XI-b Fallingbostel. Volgens NA 2.13.98, inv. 176 zou een 15-tal hiervan "Partizanen uit Holland" betreffen (waarschijnlijk worden daarmee leden van een verzetsgroep bedoeld). De nummering van deze groep is niet opeenvolgend.

Een onbekend aantal Nederlanders dat in maart 1945 gevangen is genomen en (geheel of deels) via Stalag VI-f Bocholt, of Stalag VI-c Bathorn naar Stalag XI-b Fallingbostel werd gebracht en in Stalag VI-f en VI-c kennelijk (hun repatriëringsformulieren vermelden geen nummers) geen krijgsgevangennummer kreeg. Waarschijnlijk fungeerde de

1 Bas Brouwer heeft zich in een van deze transporten bevonden en ontving het kgf nummer 98665.

Stalag's VI-f en VI-c op dat moment als Dulag. Voorbeelden zijn soldaat F.J. Canté, soldaat T. van der Berg en Sergeant N. Bekius.
Voor de krijgsgevangenennummers uit de series 98000, 270000 en 119000 zijn geen Zugangslisten bewaard gebleven in het Nationaal Archief. De genoemde data van eerste aankomst zijn gereconstrueerd en kunnen enkele dagen naast de werkelijke datum liggen.

Voordat de Nederlanders in Stalag IV-b werden geregistreerd waren daar eerder al Russen geregistreerd die in Mühlberg in maart 1943 nummers kregen vanaf 205000, in april vanaf 209000 en in mei 1943 vanaf 211000. [2)]
De nummers die de Nederlanders in september 1943 in Mühlberg kregen waren dus laag ten opzichte van de eerder aan de Russen toegekende nummers. Mogelijk waren de Nederlandse nummers al eerder aan andere groepen krijgsgevangenen uitgereikt geweest.

2 Achim Kilian, p. 126.

3. Het Wehrmachtslager in Amersfoort

Mijn vader was soldaat bij de bereden artillerie en is op 9 mei 1940 gemobiliseerd. Hij werd gestationeerd op vliegveld Ypenburg bij Den Haag (in die tijd was er nog geen apart krijgsmachtonderdeel Luchtmacht, het vliegveld viel onder de Landmacht). Direct na de capitulatie op 15 mei 1940 werd hij krijgsgevangen gemaakt. Op 6 juni 1940 werd aan hem groot verlof verleend en was hij weer “vrij man”.

In de loop van de oorlog gingen de Duitsers er meer en meer toe over om de Officieren en Onderofficieren te detineren als krijgsgevangenen. Deze aanpak diende twee doelen:

1. als er een invasie zou komen, dan zouden deze mensen mee kunnen gaan vechten aan de kant van de geallieerden
2. doordat zoveel Duitse militairen ingezet waren, was er behoefte aan extra mankracht om de verwoeste infrastructuur te herstellen en voor de oorlogsindustrie. In 1943 streefden de Duitsers er naar om ook korporaals en manschappen te detineren als krijgsgevangenen. Daardoor nam de angst toe bij oud militairen om weer krijgsgevangen te worden.

Als tegenmaatregel probeerden veel Nederlanders in de leeftijdscategorie 18 tot 40 jaar, zich medisch te laten afkeuren of een bewijs te krijgen van hun werkgever dat ze niet gemist konden worden *(een zogenaamde Blauwe Ausweis).* Mijn vader had zo’n medische verklaring en had en brief van de Twentse Bank *(zijn werkgever, red.)* d.d. 26 juli dat hij niet kon worden gemist (Unentbehrlichkeit) en ook een brief van de hervormde Gemeente d.d. 3 juni 1943 (für die geisliche Bearbeitung der Gemeinde nicht entbehrt werden kann). Deze papieren hebben hem geholpen om eind juni / begin juli 1943 na de landelijke oproep om in Amersfoort te verschijnen, niet direct in krijgsgevangenschap te worden afgevoerd.

Desalniettemin is hij op 8 december 1943 opgepakt.

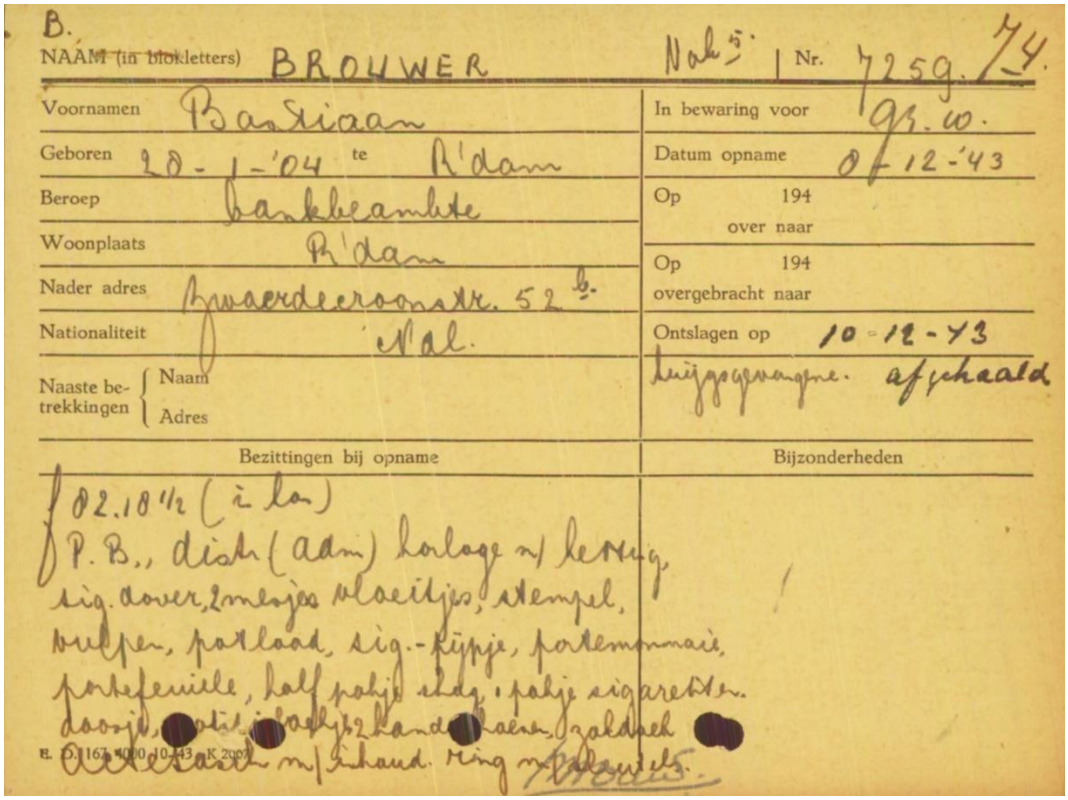
B.
NAAM (in blokletters) BROUWER Nals. | Nr. 7259. 74.
Voornamen Bastiaan
In bewaring voor gr. w.
Geboren 28-1-'04 te R'dam
Datum opname 07-12-'43
Beroep bankbeambte
Op 194 over naar
Woonplaats R'dam
Op 194 overgebracht naar
Nader adres Boaerdeeroonstr. 52 b.
Nationaliteit Nal.
Ontslagen op 10-12-43
Naaste betrekkingen Naam / Adres
krijgsgevangene. afgehaald
Bezittingen bij opname
Bijzonderheden
f 02.18½ (i. la)
P.B., disch (adm) horlage m/ leder
sig. dover, 2 mesjes vlaeitjes, stempel,
brieven, pottlaad, sig.-kijpje, portemonnaie,
portefeuille, half pakje enkg., pakje sigaretten.
doosje, [illegible] 2 kand[illegible] [illegible] zakdoek
[illegible] m/ [illegible] Ring m/ [illegible]

Stadsarchief Rotterdam, archief 63, inventarisnummer 3761, gemeentepolitie 8-12-1943.

Op 13 december hoorde hij dat hij de volgende dag weer in vrijheid zou worden gesteld.
Op 10 januari 1944 kwam de aap uit de mouw en werd duidelijk hoe het kwam dat hij niet naar huis ging. Uiteindelijk kwam hij de dag voor Kerst aan in Mühlberg an der Elbe en zou daar dan tot 19 juni 1944 blijven.

Pim Brouwer, juli 2007

Woensdag 8 december 1943
Om 15.00 uur 's middags gearresteerd op kantoor door Staatspolitie plus één rechercheur.
Ik kreeg 15 minuten om zaken te regelen. Mij even met de rechercheur bij de directie gemeld. Vanzelf wel verschrikt, doch niet bevreesd, daar ik rekende, dat het een kwestie van tijd zou zijn en alles was in orde. In vak V met 33 man ondergebracht. Eten zeer weinig.
Slapen was voor mij onmogelijk door ventilator. Kennisgemaakt met enkele gevangenen, onder andere Pieterman (van Pieterman's Glas, een radio-overtreder). Is lid van de Vergadering van Gelovigen (?). Bijzonderheid, elke week Avondmaal. Er was ook één van de Bond van Jehova's Getuigen, een éénarmige fietsenstaller van de Bijenkorf. Verder een bont gezelschap: krijgsgevangenen (onder andere Schill en Van 't Heel), radio-overtreder, arbeidsinzet – onderduikers en enkele gewone wetsovertreders (onder andere "Ari", die al 14 jaar gevangenis achter de rug had en nu, na 14 dagen vrij te zijn geweest, weer "zat".
Ondanks alles zeer goede uren met onze broeders in Christus. Veel gesproken en getuigd van de enige Troost!

Donderdag 9 december 1943
's morgens een heerlijk bad. Een dag zonder bijzondere incidenten. Ik snakte naar het half uur luchten, inclusief reis naar het dak. Hier een halve sigaret. Na het luchten A op bezoek.
Nog steeds rekenen op spoedige regeling.

Vrijdag 10 december 1943
's Morgens transport naar Amersfoort. Nog niet mee. 's Middags op initiatief van R.K. gevangenen besproken of eten niet geregelder kan. Gelegenheid voor bidden en danken. "Ari" als "kamercommandant" geraadpleegd. Was er direct voor. Ari zorgde dat niemand ging eten voor allen zaten, daarna stilte, niemand mocht van tafel opstaan vóór allen klaar waren en vóór Ari om stilte gevraagd had. Deze dag werden er boeken en spellen beschikbaar gesteld. Ari zorgde dat alles van tafel was, eer er gegeten werd. Na de middag bericht van transport naar Amersfoort. Juist kwam A met Martin. Heerlijk samen naar Maas en in de trein nog gepraat. Geleider (Feldgendarmerie) was lid van de Evangelische Reform Gemeinde. Konden het vrij goed eens worden. Joden vraagstuk er echter hopeloos tussen. Toch een goede reis gehad.
Bij aankomst in Amersfoort door bureau voorkomend behandeld. Ontmoeting met Hull.
70 reserve officieren, onder andere Co Redelaar (kapitein Jacobus Hermanus Redelaar, kgf 7730) een oude vriend van Dirk, zwager van Piet Volker.

Zaterdag 11 december 1943
Een bijzondere dag van inburgering in de nieuwe omgeving. Enerzijds een gestadig hopen op een spoedige regeling en wel daar ik elk moment in vrijheid kon gesteld worden, anderzijds een instellen op langer verblijf. Kennis gemaakt met diverse mensen.
Dirk, de fraudulerende slachter die liever in krijgsgevangenschap ging, dan zijn straf uit te zitten (21 maanden). Mokum, een ras Amsterdammer geestig, grote mond, wat ruw, maar wel goedhartig. Verder een man die bij zijn arrestatie gevochten had, twee Duitsers had neergeslagen en door de derde in de buik was geschoten.
Van de officieren: Dr. Dingemans, H.M. gezant in Arabië sedert '30 niet in dienst geweest.
Van Olst, chef wiskunde afdeling Algemene Friesche (met Bescheinigung!). Die is zeer in de put door de arrestatie.
Soldaat Loe Milius (Louis Pieter Milius kgf 98666), waarmee ik veel contact had. Bij de officiersopleiding ziek geworden. Verdere personen te vermelden: Luitenant Stol (1ste Luitenant D.F.M.H. Stoll, kgf 7734). Zijn vrouw lag bij de arrestatie in het ziekenhuis in het gips. Zij is voor het afscheid met de ziekenauto naar de Alexander Kazerne gekomen. In de loop van de middag

besprekingen gevoerd over de mogelijkheid van een kerkdienst. Door aanwezigheid van officieren via deze alleen te regelen. Reeds overwogen of ik zelf zou kunnen spreken. ‘s Avonds mij opgedragen kerkdienst te houden. In drukke zaal geprepareerd. Aan wacht gevraagd om ná 22.00 uur nog in het waslokaal te mogen zitten. Toegestaan. Om 22.15 komt Hauptmann. Mag niet blijven. “Kan het zó wel”. Gewezen op zeer bijzonder publiek. “Komt er niet op aan; naar bed”.

Zondag 12 december 1943
Een officier ontsnapt, door in burger met het bezoek het kamp uit te lopen. Verder bezoek wordt verboden. Ondanks alles een heerlijke zondag. Velen kwamen na Godsdienstoefening met mij kennismaken.

Maandag 13 december 1943
Bezoek van Luitenant Hinziger. Na mij gehoord te hebben werd beloofd: “Ik zal uw zaak onderzoeken en als uw verklaring juist is, wordt u morgen in vrijheid gesteld”.

Dinsdag 14 december 1943
Aankomst Dr. Ridder, adviseur financiën, die voor een conferentie naar Amersfoort was ontboden en hier vastgehouden. Zeer fijn mens, veel mee gesproken.

Woensdag 15 december 1943 tot en met 21 december 1943
Steeds weer wachten.

Donderdag 16 december 1943
De namen worden voorgelezen van hen die niet met het eerstvolgende transport meegaan. Ik ben hier niet bij. Een grote teleurstelling!

Vrijdag 17 december 1943
Opgegeven voor ziekenrapport om de zaak zo te regelen. Vlak voor het ziekenrapport komt A op bezoek. Ik mag 10 minuten met haar spreken. Een heerlijke oase. A wel bedroefd maar flink. Op ziekenrapport zegt de dokter toe met de commandant te zullen spreken.

Zaterdag 18 december 1943
Nog niets gehoord. Met Dr. Dingemans een brief opgesteld voor Lt. Von Buttler.
Zaterdagmorgen komen acht man uit het gijzelaarskamp, onder andere Ds. Hartjes uit Vlissingen. Een arts uit Laren, een chirurg en professor Koningsbergen.
Zaterdagmiddag officieus bericht dat ik weer drie maanden naar huis mag.
Zaterdagmiddag ontsnappen drie soldaten uit de keuken. We krijgen kamerarrest. Als we naar de WC moeten dan onder geleide! In de nacht van zaterdag op zondag wandelen drie officieren weg uit het kamp door een kapotte deur. Hiervan was n.b. melding gemaakt bij de wacht.

Zondag 19 december 1943
Geen vermelding.

Maandag 20 december 1943
Nog bij de dokter. Sanitäter zegt nog “Deze week zal uw zaak beslist worden”. Vanzelf daarom nog geen verzoek ingediend bij Lt. Von Buttler.

Dinsdag 21 december 1943
Om ongeveer 08.30 uur wordt een lijst voorgelezen van de mensen die om 08.45 uur gereed moeten zijn. Ik kom hierop voor. Mijn vrienden zeer onder de indruk (Dr. Dingemans, Dr. Ridder van Olst). Even in de put, doch direct ook deze nieuwe tegenslag mogen aanvaarden als de weg Gods. Er was geen tijd meer om een brief in te dienen bij Lt. Von Buttler. In een hurrie de laatste hand gelegd aan de pakkage. Handen gedrukt even. Nadat de koffers waren nagekeken wachten op het plein. Eindelijk om 10.45 uur naar de trein die bij Vlasakkers gereed stond. In goederenwagen met stro. Drieëntwintig man plus drie bewakers. Bij het station Amersfoort was A met Loes. Door het geopende raampje kunnen spreken. Loes was zeer bedroefd. A hield zich flink. Ik kreeg nog een fles melk en bekertje via soldatenmoeder en later in de trein een brief, eveneens via haar. Bij het wegrijden van de trein een paar minuten geheel overstuur.
Al gauw mede door mijn vrienden het hoofd weer omhoog.

Naschrift Amersfoort
Na het gevangenisverblijf in Rotterdam, was Amersfoort een paradijs. Bovendien heerlijk mogen werken. Godsdienstoefeningen, persoonlijke gesprekken en ziekenverzorging. Eens werd mij door de officier gevraagd voor Vrijvaal (mogelijk 98642) te zorgen (angst psychose, was flauwgevallen). Ik kreeg na herhaalde kleine zorgen zijn vertrouwen. Na eerst teruggetrokken te zijn geweest langzamerhand bijgekomen. Later gezorgd voor Schell (kapitein Bertus Schell kgf 98833). Mondoperatie en gezwellen door derde gebit. Hij kon als hartpatiënt niet tegen verdoving. Door zwakte eiste deze patiënt veel zorg. We sliepen samen op kamer 20. Later meer gasten. Zaterdag 18 december even een crisis. Kon nu artsen onder de gijzelaars om raad vragen. Zij achten het hart van de patiënt erg zwak. Is eigenlijk een ziekenhuispatiënt. Zal wel afgekeurd worden. Schell hoeft niet mee. Op kamer 20 ook de bruidegom uit Amsterdam, die ondanks het feest dat hij nooit gevierd heeft, met zijn getuige na de trouw gearresteerd werd, doch voor de kerkelijke zegening voor Ds Miskotte. Hij is gearresteerd in jacquet met hoge hoed. Een oom wilde het huwelijk verhinderen. Wel gestoord, maar niet verhinderd.

Treinreis dinsdag 21 december 1943 tot Woensdag 22 december 1943
De eindeloze treinreis vol oponthouden, enz. Voeding brood en koffie. Goede meubilering (voor op brood), doch geen boter. Veel genoten van de melk. ’s Nachts moesten een paar mannen bij de kachel blijven zitten, daar niet ieder kon liggen. In sommige streken zeer verwonderd over geweldige industrieën. Vrij veel vrouwen aan echt mannenwerk, onder andere technisch spoorwegpersoneel, stationschefs, etc. Laatste deel van de reis door mooi landschap. Gereisd over Amersfoort, Assel, Apeldoorn, Zutphen, Hengelo, Oldenzaal, (Duitse grens), Bad Bentheim, Rheine, Laggenbeck, Osnabrück, Wissingen, Melle, Eicken-Bruche, Löhne, Minden, Dankersen, Evesen, Bückeburg, Kirchhorsten, Stadthagen, Haste, Wunstorf, Dedensen, Seelze, Hannover.

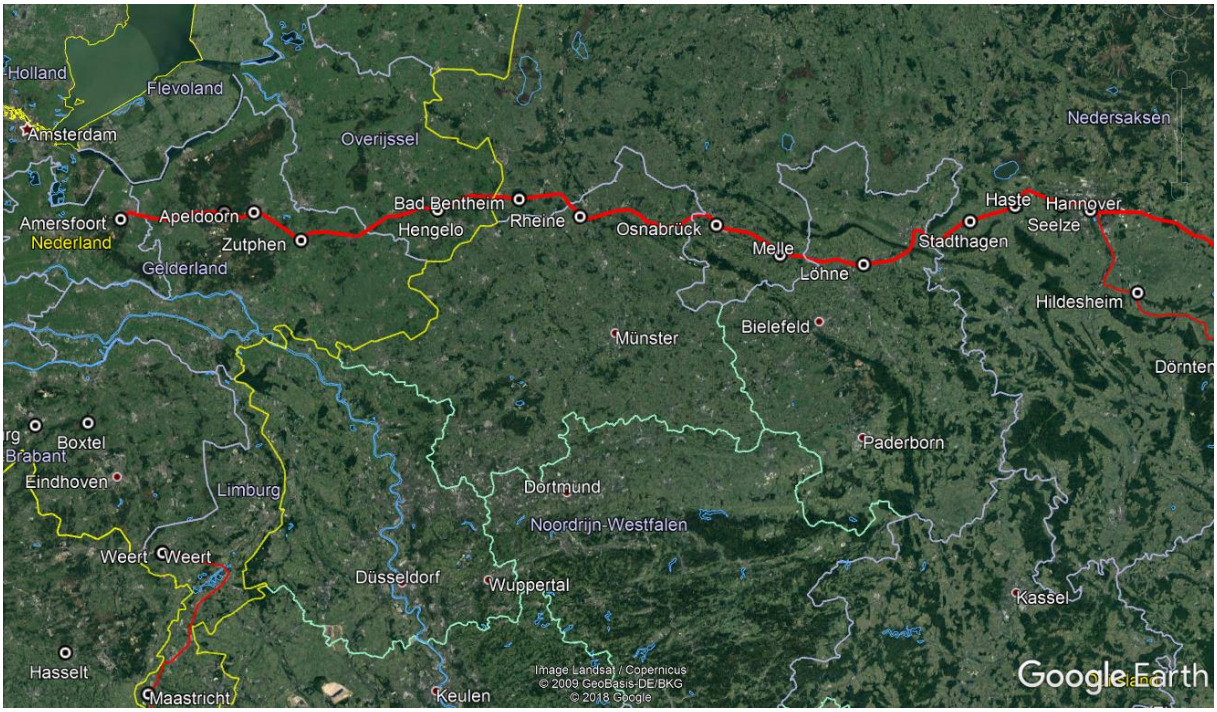

De route vanaf Amersfoort tot Hannover
(interpretatie E. van der Most, ondergrond Google Earth 2018)

De route verliep vanaf Hannover over Lehrte, Hämelerwald, Vöhrum, Peine, Vechelde, Broitzem, Braunsweig, Weddel, Schandelah, Bornum am Elm, Königslutter am Elm, Lelm, Frellstedt, Helmstedt, Harbke, Mariënborn, Wefensleben, Eisleben, Dreileben, Niederndodeleben, Maagdenburg, (brug over de Elbe), Biederitz, Königsborn, Gommern, Prödel, Lübs, Güterglück, Zerbst, Rosslau, Dessau, Rosslau, Meinsdorf, Coswig, Griebo, Piesteritz, Klein Wittenberg, Wittenberg, Mühlanger, Elster, Jessen, Annaburg, Fermerswalde, Falkenberg, Saxsdorf, Neuburxdorf-Mühlberg.

De noordelijke route naar Mühlberg
(interpretatie E. van der Most, ondergrond Google Earth 2018)

4. Stalag IV-b Mühlberg

Eigenlijk verwonderlijk dat we toch in Mühlberg an der Elbe kwamen. Ik had dit veel noordelijker gedacht. Van de reis nog de volgende bijzonderheden. De wagon was goed te verwarmen. In Hengelo stond de vrouw van een van de gevangenen met de eerstgeborene op de arm, die hij nog niet gezien had. Hij mocht met de vrouw spreken en het kind op de arm houden. Het bewakingspersoneel was heel gemoedelijk. In Coswig bij het rangeren, zo'n stoot dat de kachels losvliegen. Een van de bewakers in een andere wagon breekt drie vingers. In een andere wagon een gevangene vrij lange tijd bewusteloos. De heer Van 't Heel (kgf ?) valt tussen de trein en het perron, doch komt er goed vanaf.

Vrijdag 24 december 1943
De trein heeft overnacht in Neuburxdorf. Rustig geslapen, slechts even gestoord door hevig vliegen. Om 08.00 uur naar het kamp. Een flinke wandeling in gewone koude lucht. Voor het Mühlberg-kamp (Stalag IV-b) lang gewacht in de koude.

Het overgroeide emplacement Neuburxdorf mei 2019
(foto Erwin Rossmeisl 2019)

Emplacement Neuburxdorf in 1943.
(Mühlberg foto nr. 80292)

Een (ongewapende) Duitser met krijgsgevangenen voor de hoofdpoort van Stalag IV-B Mühlberg
(foto zonder nummer, mogelijk na mei 1945 en toegeschreven aan Dick van Maarseveen)

Zeer veel formaliteiten en geen gelegenheid voor eten of drinken. Formaliteiten, bad, kleding gegast, twee inentingen (bij bad collectief geheel naakt), formulieren invullen, plaatsjes uitreiken, foto's, kleding in ontvangst nemen, burgerkleding verwisselen voor oude uniformkleding, hoge hout-zool schoenen, burgerkleding naar huis.
N.B. kaart voor ontvangst: inhoud: 1 winterjas, twee korte jasjes, twee pantalons, een paar schoenen, een vest, een hoed, zes stropdassen, twee strikjes, Alles goed: handtekening.

Door alle ellende en narigheid vooral de oude slecht passende kleding, was ik diep ongelukkig. Het ergste werd het met een handvol Pellkartoffeln. Edoch, laat ik nu in de barak, waar we

eindelijk om 15.00 uur naartoe mochten, Klaas Doorneveld (korporaal Klaas Jacobus Doorneveld kgf 96990) koster van de Nieuwe Kerk, de wijkkerk in Rotterdam ontmoeten.
Hij werd zelfs mijn slaapje! Het is niet in woorden weer te geven, wat Klaas gedaan heeft om mij te laten inburgeren. Het was zo, dat ik bij de avondmaaltijd moest bidden: Wat zal ik U, o trouwe God, voor Uw genade vergelden?
Bijzonderheden: kennismaking met Ds. de Kluis.
Avondaandacht om 19.30 uur door Utrechtenaar Polderman (sergeant Cornelis Adriaan Polderman kgf 96665).
Bezoek aan Engelse krijgsgevangenen met invitatie voor morgen.
Internationale verbroedering maakt geweldige indruk, er zijn 17 naties vertegenwoordigd.
Materieel: buitengewoon: Engelse en Amerikaanse sigaretten, sigaartje (puur tabak), heerlijke koffie van Doorneveld, corned beef, enz.

Alle indrukken zijn met geen mogelijkheid in een dag te verwerken. Als God voor mijn vrouw en kinderen evengoed zorgt als voor mij, en waarom zou Hij dat niet, dan is het met Kerstfeest toch grote blijdschap.

Bijzonderheden over Stalag IV-b. Ter gelegenheid van het Kerstfeest zijn alle barakken feestelijk versierd met conservenblikken. Veder kerstboompjes, enz. met versiering, gezonden voor Vlaardingse schoolkinderen.
De barakken zijn op ongeveer 400 man per barak ingesteld. De fornuizen geven goede warmte en worden verder gebruikt voor het bereiden van de meest uiteenlopende levensmiddelen. De tafels bestaan uit twee planken, tezamen 50 cm breed. Er zijn te weinig tafels voor alle aanwezigen. Verdere bijzonderheden: een halen, brood uitdelen, Pellkartoffeln, toiletten, theater, universiteit, houding, Russen, Fransen.

Zaterdag 25 december 1943 (Eerste Kerstdag)
Het zéér bijzondere Kerstfeest! Om 06.45 uur gewekt door een vierstemmig mannenkoor. Stille Nacht, Ere zij God en Gloria. Diep ontroerend. Na het appèl om 07.30 uur leest Doorneveld in de zaal voor allen onder doodse stilte het Kerstevangelie.
De morgen is bestemd voor verder inburgeren. Na een uitvoerig ontbijt met koffie, wordt geschoren, enz. Daarna is het "Blooker-tijd", een kop Amerikaanse chocolade met gecondenseerde melk. Ook een stukje chocolade zó geproefd; heerlijk. Daarna eten: Pellkartoffeln met zuurkool, doch niet eens gegeten, want er was privé ossenstaartsoep met witte bonen vooraf en Engelse "pudding" toe (cake met vruchten). Hierna kennismaken met Roest (sergeant-majoor B.G. Roest kgf 96988) van de Twentse Bank uit Haarlem en Limpert (sergeant T.J.W. Limpers kgf 105812) van de Twentse Bank uit Den Haag.
Hierna een kerkzaal in orde maken. Zéér drukke kerkdienst door Ds. de Kluis. Tekst: "Want ziet, ik verkondig u grote blijdschap, die alle volken wezen zal, namelijk dat u heden geboren is de Zaligmaker welke is Christus de Heer". Kerkdienst met muziek en koorzang. Grote blijdschap ondanks alles, ook hier. De Heer, de enige Heer nu. Vooral aangrijpend de Heiland = de heelmaker, die het gebroken leven weer heel maakt. Met de stukken naar Hem toe. Medewerking van een strijkje en zangkoor. Wat een Heerlijk Kerstfeest ondanks alles.

Na de dienst weer een nieuwe ervaring. Op invitatie van drie Engelse vrienden van Doorneveld zijn we samen de afternoon tea gaan nuttigen in de Engelse barakken. De ontvangst was fabelachtig: echte thee, dunne driehoek boterhammetjes dik met boter en zalm. Daarna geroosterd brood met grote sardines. Vervolgens volop heerlijke biscuit met chocolade er omheen "Ronde Marie", met crème au beurre, etc. Vervolgens werd de Kersttaart aangesneden;

een fijne cake met rozijnen en krenten. Hierop hadden de Engelsen zelf een laag van 1½ cm dikte gelegd van crème (boter, suiker, gecondenseerde melk). Er was zoveel, dat het de volledige avondmaaltijd kon vervangen en er nog overbleef.
Het Engels spreken, wat eerst moeilijk ging, vlotte steeds beter. We hebben van alles zitten babbelen over gezin en werk en kerkenwerk. Kregen een dringende invitatie voor een bezoek met de kinderen aan Engeland. Na afloop nog als extra cadeautje een doos rozijnen en een blik sardines! Afgezien van de materiële weldaden zie ik op dit bezoek met dankbaarheid terug door de geweldige hartelijkheid en spontaniteit. Tijdens ons bezoek aan het Engelse kamp begon het Kerstspel, dat we dus misliepen. Het geheel moet zowel muzikaal als technisch zo goed verzorgd zijn geweest, dat ieder zeer diep onder de indruk was, ook de Hauptmann die als gast de opvoering bijwoonde.
Bij terugkeer in de barak was ik zo onder de indruk van dit merkwaardige Kerstfeest, dat ik eigenlijk behoefte had om op bed te gaan liggen en alles te overdenken. Niet gedaan, maar getracht enkele indrukken op papier vast te leggen. Het blijft bij een poging. Het is onmogelijk het wonderlijke feestelijke en toch stille gevoel te omschrijven. We zien terug op een wonderlijke dag.
Bijzonderheden: Brits-Indiërs in imposante kleding enz. De Russen, die vaak zo'n zielige indruk maken. Door alle belevenissen weinig met eigen mensen gesproken.
De nachten zijn nog steeds slecht door het hoesten. Ook de afgelopen nacht weer een hoesttablet, hoestpoeder5 en aspirine nodig om in slaap te komen. Om 22.03 uur naar bed. De vorige nacht was ieder in het kamp vrij. Vannacht is het 01.00 uur slapen gaan.

Wat staan de mensen hier open voor het Evangelie en open voor de geest van verbroedering en saamhorigheid! Juist voor het slapen vertelt een van ons transport, dat hij bij de Zuid-Afrikanen geweest is en daar met iemand heeft zitten praten. Na een poosje vertelt hij, dat hij nog een oom heeft wonen in Zuid-Afrika. Na opgave van naam en adres bleek hij te praten met…. zijn eigen neef!

Kerststal gemaakt door Italianen
(foto zonder nummer in De Kluis *"Pastorie van Mühlberg"*,
Mühlberg foto nummer 80227)

Zondag 26 december 1943 (Tweede Kerstdag)
’s Morgens na een korte rustige slaap weer gereed voor een nieuwe dag.
Om 10.00 uur voetbal. Holland tegen Engeland: 3 – 2.
Het vertrek was leuk, de voetballers met doedelzakspelen voorop. Later de supporters met zware muziek voorop, 5 aan 5 gearmd en Hollander en Engelsen door elkaar. De muziek speelde “It ’s a long way to Tipperary”. Achter de muziek een stel met imitatie hoge hoeden waarop de letters “Hup-Holland”. Het moet een zeer goede wedstrijd zijn geweest.

Zelfde morgen met allerlei kleinigheden doorgebracht. Koffers geordend, koffie gedronken met grote kaken en boter en jam. Verder wat gepraat en daarna eten; erwtensoep. Klaas zorgt voor een pracht dessert “Cream Rice” met rozijnen.
Na het eten gereed voor de kerk. Niet zo bezocht als gisteren. Medewerking van het koor. Tekst: “En men noemde zijn naam Jezus”. Omlijnd met de Christus legende over Slema Lagerlöf waarbij Jezus loopt over de paradijsweg (scherpe kant van het zwaard). Kan iemand er over lopen, dan wordt de weg breder en kan de ander volgen.
Na de kerk eten bereid: geroosterd brood met gebakken ei (uit eipoeder) en vis uit blik. Daarna avondwijding Ds. de Kluis: a) En zij verwonderden zich b) En Maria bewaarde de woorden in haar hart c) En zij geloofden en prezen God. Na dit Kerstfeest mag ik zeggen, alle drie te doen: Verwondering, bewaren in het hart en God loven!
Na de avondwijding op bezoek bij de Hindoes. Zeer hoffelijk ontvangen. Ze spreken aardig goed Engels. In de barakken zijn 16 Hindoes, 50 Sikhs en de rest Mohammedanen. De Hindoes doen hun gebed in de barak. Om 22.30 uur terug en nog even overzicht schrijven. Ban vandaag uitgenodigd voor Bijbellezing donderdagavond (30 december). Ik weer nog niet zeker waarover ik spreken zal. Ik zie wat op tegen morgen. Moet dan op ziekenrapport en ben zeer benieuwd wat het resultaat is. Zal ik ondanks gezondheid op (Arbeits)Kommando moeten?

Al met al is het een wonderlijk Kerstfeest geweest. Wat Klaas Doorneveld voor Loe Milius en mij gedaan heeft om dit tot een feest te maken, wat de buitenkant betreft, is niet te beschrijven. Hoe vaak hebben we gezegd en nog meer gedacht: dat moesten onze vrouwen eens kunnen zien! Even een Rode Kruis briefkaart en dan naar bed.

Maandag 27 december 1943
Mijn stemming was vanmorgen wat down, zonder reden. Eigenaardig toch. Zou het een reactie zijn op de fijne stemming met Kerstfeest? Al vroeg naar de dokter. De hoest geeft constateerbare afwijkingen. Moest het roken maar even staken. Heb ik slechts gedeeltelijk gedaan, doch zeker minder dan de helft van gisteren gerookt. Wat de rest betreft moet ik na 1 januari terugkomen als de Stabsarzt er weer is. Mocht ik voor die tijd op Kommando worden aangewezen, dan moet ik even naar de dokter.
Uitvoerig koffie gedronken, waarna wat rondgehangen daar inmiddels het eten was gekomen. Na het eten een poos geschreven aan het Amersfoort deel van mijn aantekeningen. Klaas en Loe slapen inmiddels. Ondertussen wordt nu een kop koffie aangeboden. Toen het ingeschonken was werd er voor het lekker een scheutje jenever doorgegooid. Vermoedelijk heeft dat invloed op mijn slaap gehad. Ik werd spoedig zeer moe, doch ging toch met Klaas mee, die twee pakketten kon afhalen. Zeer interessant om te zien wat er uit de diverse pakketten kwam. Waar halen de mensen het vandaan? Ook interessant wat de Serven ontvingen: broodjes, noten, soort uiten, enz. Een totaal andersoortig pakket dan de Hollanders. Klaas vernam, dat er weer twee pakketten voor hem waren gekomen. Die moest hij morgen afhalen. In de barak gingen we opbergen. Om stil van te worden, wat er moest opgeborgen worden ondanks al zijn Koninklijke bijdragen aan ons is zijn voorraad weer op peil. Hierna was

ik zo moe, dat ik naar bed moest. Na een korte hoestbui zeer diep geslapen. Loe kwam me na twee uur slapen wakker maken. 's Avonds brood met vlees uit blik (gebakken) en een bord pap. Na het eten avondwijding. Fil: 3:20. Onze woning is in de hemelen. Daarna proberen een overzicht te schrijven. Besloten om donderdag te spreken over de pottenbakker (Jer. 18).
Dag lief vrouwtje, dag kinderen; ik kijk even naar je foto.

Scene uit het Kerstspel, Kerstmis 1943
(foto zonder nummer in De Kluis "Pastorie van Mühlberg", toegeschreven aan Dick van Maarseveen)

Scene uit het Kerstspel, Kerstmis 1943
(foto 80445 toegeschreven aan Dick van Maarseveen en daar foutief gedateerd 1944
vergelijk de bovenstaande foto uit De Kluis "Pastorie van Mühlberg")

Dinsdag 28 december 1943
Vannacht vrij goed geslapen. Ik werd pas wakker bij het appèl.
Vanmorgen naar het kledingmagazijn om een muts en overjas te wisselen die beide twee maten te klein zijn. Vergeefse reis naar het magazijn, nog gesloten, het was om 09.00 uur. Bijbelkring 09.15 uur Marcus 3. Een fijn uurtje. De rest van de morgen gebabbeld, gegeten. Daarna wat gelezen. 17.30 uur lezing over het Korps Motordienst. Om 18.30 uur dagsluiting. Daarna eten, appèl en babbelen (Klaas, Loe, Gerard. Koster, etc.). Tijdig naar bed. Heden mijn zware schoenen zonder pijn gedragen (met twee paar sokken).

Woensdag 29 december 1943
Na een goede nacht fris opgestaan. Het is koud in de barak. De kachels worden aangemaakt. Heden in het bad. De nakende menigte irriteert al minder dan eerst. Bezoek bij Jelly en Jack. Kreeg een doos Engelse tabak! Eten was slecht. Ik rilde ervan en heb alleen gegeten: een blik sardines van Jelly en een paar plakken koek. 's Avonds zorgde Klaas voor pap. Brood was er oorspronkelijk niet en werd pas om 18.30 uur uitgereikt. Jelly heeft sterk aangedrongen om na de oorlog met de kinderen een vakantie bij hen te komen doorbrengen. Hij heeft alles al voor elkaar! Om 19.35 uur luchtalarm. Alle lichten uit. Er worden kaarsen aangestoken (er was juist een lezing over de Kaffers aan de gang). Er is geen appèl. Om 21.00 uur naar bed.

Donderdag 30 december 1943
Heerlijk geslapen, van 21.00 tot 06.00 uur. Het is koud guur weer. Na het ontbijt heel rustig aan avondwijding voor hedenavond uitgewerkt. Onderwerp Jes. 18:6b. De pottenbakker.
Het is hier wel zeer moeilijk om eens tot rust te komen. Hierna weer alle aandacht aan het stoffelijke. We krijgen na het middageten (betrekkelijk goed: aardappels met zuurkool) ons tweede blik sigaretten (50 stuks Pall Mall), verder een blik melk met twee haringen. Verder een briefformulier gekregen. Ik schrijf morgen.
Na het eten naar Jelly en Jack. Wat zijn het toch hartelijke lui! We hebben Klaas zijn haringen erheen gebracht en verder wat pijpreinigers. Een paar bladzijden uit een Engels boek gelezen en de moeilijke woorden gevraagd. Klaas is sterk onder de indruk van het feit dat hij nu al het zesde pakket van deze week krijgt. Heden wat pijn, vooral rechts. Even dagboek bijgewerkt en laatste hand aan avondwijding. Avondwijding onderwerp Jes. 18:6b. Was er geheel in. Zeer aandachtig gehoor. Na de wijding nog wat gegeten en gepraat en naar bed (22.00 uur). Ingeslapen zonder poeder.

Vrijdag 31 december 1943
Nacht rustig tot 03.00 uur. Hoesten en om 04.00 uur een hoesttablet. Weer gaan slapen. Er zijn zeer weinig medicijnen, ik krijg vier codeïne tabletten.

Oudejaar, een moeilijke dag in ons krijgsgevangenenbestaan. Uiterlijk verloopt de dag gewoon. Eten, praten, eten, enz. 's Morgens geholpen met kleding van Joegoslavische partizanen op te bergen (zij het vergeefs, alles weer terug). Maar overigens merkt men bij veel mannen een grote innerlijke ontroering. Echt het ontzettend veel denken aan thuis.
Na de 15.00 uur pap, naar het politiek jaaroverzicht (van 16.00 tot 17.20 uur). Zeer interessant. Daarna op 17.30 uur Oudejaarsavonddienst. Een zeer ontroerend mooie preek van Ds. de Kluis. Onderwerp: Pred. 3:15b: God zoekt het weggedrevene. A) de dreiging: God zoekt, wat we willens en wetens hebben laten afdrijven. Het kruis, dat we niet meer willen dragen. De Bijbel die we niet meer lazen. De momenten die we ongebruikt lieten. Alles, alles zoekt Hij en zal Hij ons eenmaal als beschuldiging laten zien. B) de genade verkondiging: God zoekt hen die afgedreven zijn (verloren zoon, Samaritaanse vrouw). Besloot met de parabel van de

koningszoon, die schaal olie moest overbrengen zonder morsen. Anders doodstraf. Wij ook die taak, doch Christus staat voor ons borg, ook al hebben we 1000 druppels gemorst!
Na de kerk een lekkere oudejaarsavond tafel (toast met lever, koffie, koek met boter en gecondenseerde melk).
Daarna dagboek. O, is dit een sfeer van oudejaarsavond vieren? Zingen en schallen, het weg zingen van het leed? God, hoe kunnen we in deze sfeer geestelijk balans opmaken? Lief, lief vrouwtje, hoe kan ik in deze sfeer aan jou stil denken en aan onze lieve kinderen! Als de Russen met een prachtige, door mannenonderkleding geïmiteerde kameel binnenkomen om een inzameling te houden voor de Russen, of als er een keurig als meisje verklede soldaat in de barak verschijnt is het weer extra herrie. En dat moeten we allemaal aanvaarden. God is het ook een onderdeel van het kruis wat Gij ons oplegt, is dat ook een verder schaven. Goddelijke pottenbakker? Heer, leer ons dit blijmoedig dragen. Leer mij toch de geweldige zegeningen tellen, die Gij in Uw goedheid ons laat en wilt Gij het vrede maken in ons, ook in mij. Laat ons vol vertrouwen op U het nieuwe jaar in gaan en wilt Gij vooral ook mijn lieve vrouw en kinderen sterken, dat zij kracht mogen ontvangen om dit kruis te dragen. In het volle besef dat Gij mede draagt, ja dat Gij zelfs dit kruis in een zegen kunt omzetten. Amen!

Om 11.50 uur werd in overleg met de beide geestelijken in alle Hollandse barakken de oudejaarspsalm voorgelezen. Ik mocht het hier doen. Een heerlijk plechtig ogenblik.
En nu nadert de klok 24.00 uur. Lieve vrouw, schatte kinderen: God zij met jullie allen ook in het Nieuwe jaar. In zijn handen beveel ik jullie geest! Lieve familieleden, ik denk aan jullie allen. God zij met jullie Amen.
Ds. de Kluis komt op slag van 24.00 uur hier, fijn! Om klokke twaalf een massaal Nieuwjaarswensen! Allen zijn vol goede moed dat we het nieuwe jaar thuis zullen komen. Een zeer hartelijke sfeer.

Zaterdag 1 januari 1944
Na 00.25 uur onze Engelse vrienden. Jack ligt te bed. Jelly moet naar Jacobsthal en is van barak veranderd. Vic nodigt ons op een tea (uitvoering: cake, gebak, chocolade, sigaren). De doedelzakspeler komt. Een interessante herrie. Om 02.00 uur naar de barak. Hier zingen buitenlanders, een ongelooflijk tumult. Zingen, handen klappen, voeten stampen, kortom een heidens kabaal. Helaas geen sfeer voor rustige meditatie. Zo de nieuwjaarsnacht in. Na een paar uur appèl. Na het appèl opgebleven. Mezelf verschoond, de was in de week. Klaas en Loe gaan nog slapen. Ik heb ze om 09.30 uur thee op bed gebracht, wat zeer werd gewaardeerd.
Daarna schrijven. Dan op bezoek bij Jelly. Nieuwjaar wensen. Onderweg zeg ik tegen Klaas "Joh, het is toch te koud zo, ik moet zien wat warms te krijgen." Nadat we Jelly Nieuwjaar gewenst hadden was het eerste wat hij vroeg: Ik heb nog een wollen borstrok over, kan jij die gebruiken? Een wonderlijke besturing! Bovendien kreeg ik een flanellen overhemd, bruin. Praktisch en warm! Dolgraag wilde ik iets terug doen. Hij wilde niets hebben. Tenslotte bleek hij zakdoeken-gebrek te hebben. Hij krijgt er drie. 's Middags een prachtdienst van een half uur. De Heer is mijn Herder, Mij zal niets ontbreken (ook al ging ik door een dal van schaduwen des doods!).
Na de kerk kwam Ds. de Kluis bij mij theedrinken (ik heb een beetje echte!). Ik heb hem toen alles verteld. Hij adviseerde mij om via de vertrouwensman met de Hauptmann te spreken.
Doordat we geen water hebben vanmiddag moet mijn was blijven staan tot morgen. Er was ook een poos geen licht en we zaten bij kerstkaarsen!
Na een boterhammetje gegeten te hebben (we hebben 1/9de Kuch vandaag) schrijven aan huis en dit epistel. Aanstonds komen onze Engelse vrienden eten (toast, pudding, soep, enz.). Klaas heeft fabelachtig goed voor de ontvangst gezorgd. Het menu was: koffie, sandwiches met zalm, toast met pruimenjam, appelstroop, witte bonen soep, koffie, crackers, griesmeelpudding met

pruimen en tussendoor sigaretten. Ik had wel een overdadig gevoel, omdat we juist 1/9de brood hadden, doch Jack en Jelly hadden Klaas zoveel goed gedaan, dat het voor hem een behoefte was iets van zijn dankbaarheid te laten blijken, temeer omdat Jelly morgen weggaat. Om 22.00 uur naar bed,

Zondag 2 januari 1944
Aanvankelijk goed, doch de na nacht zeer slecht geslapen. Na 05.00 uur zoveel gehoest dat ik om 06.00 uur weer een codeïnetablet nam. Er is 's nachts tweemaal luchtalarm geweest en er is in de omgeving gebombardeerd.
Klaas is ziek en ook Loe voelt zich niet goed. Zijn ogen zijn gezwollen. Met Gerard van 't Hul (soldaat Gerardus Johannes van 't Hul kgf 98667) ontbeten en de vaat gewassen. Daarna pap gekookt en koffiegezet. Klaas pap op bed gegeven. Loe komt op. Na het eten had NN 9/10e van de koffie al opgedronken. Klaas voelt zich flink ziek en heeft 38.8 koorts. 's Middags blijkt het griep te zijn. De dokter heeft hem onderzocht. Voor kerktijd gewassen daar ik de teil niet langer mag hebben, Deed het met vrezen en beven, daar Liebschitz 's morgens een emmer met wasgoed op de grond had omgekeerd. Enfin, het ging goed. Door allerlei ontvreemdingen van mijn water, als het warm was, werd het nogal tobben met drie kleine eetketels warm water (lang niet kokend). Enfin, het moet maar. Wassen is hier het grootste probleem. Gerard heeft me trouw geholpen. De kerkdienst was druk bezocht. Tekst 1 Cor. 19:7b: Staat op en eet, want de weg zou u te lang zijn. Voorbereidingspreek. Na de kerk even naar Jelly. Krijg rozijnen! Jelly gaat nu naar Klaas. Hartelijk afscheid. Belooft te schrijven. Wat een fijn type toch. Daarna eten. Vandaag 1/3e brood. Klaas heeft flinke trek. Ook de thee wil hij graag. Avondwijding in onze barak. Babbelen en schrijven. Vandaag miste Loe zijn doos met 50 sigaretten. Wat wordt hier toch gestolen. Vandaag is onze Italiaan alweer geweest (belastingambtenaar in het stadhuis te Milaan). Erg zielig, maar we kunnen toch niet blijven helpen. De man is erg correct, maar kleverig. Hij spreekt goed Frans. Het zit me een beetje dwars. Wij zijn ook blij, dat we zo hartelijk door Jelly en Jack zijn ontvangen. Wat is de juiste verhouding?
Nog wat lezen en naar bed. Wat heb ik thuis de zorgen van A toch veel te weinig gewaardeerd. Lief vrouwtje, ik heb altijd geweten dat je voor ons zorgde en ploeterde, maar nu weet ik eerst, hoeveel je invloed is op ons gezin. Moge het zo zijn, dat we weer gauw samen ons gezin kunnen besturen! Het kan nog mooier dan het was,

Maandag 3 januari 1944
Klaas is nog tamelijk ziek. Zijn handen en voeten zijn wat stijf. Hij heeft er geen gevoel in. Vanmorgen naar de dokter in verband met de Stabsarzt. Moet woensdag terugkomen. Ook met de vertrouwensman gesproken. Er gaat nog een brief weg naar Claus.
Van 't Heel (waarschijnlijk Van Heel kgf ?) wordt beschuldigd van boter stelen. Beroerd geval voor hem. Hij zoekt de Engelsman met wie hij geruild heeft. Loe Milius heeft zijn sigaretten terug. Er was een blikje gevonden. Vanmiddag eerst een poosje werken aan mijn brief en dan een pakje halen voor Klaas. In het pakje drie pakken Forho-kaken. Klaas heeft er direct van gesmuld met een kopje thee. Vanavond prachtwijding. St. Jansen. Ex. 14:14. De Heer zal voor jullie strijden en gij zult stille zijn, Deze tekst is ongeveer uitgewerkt als mijn Bijbellezing in het Rusthuis in juli. We moeten soms langs wegen gaan, die we niet begrijpen en waar we voor onoplosbare problemen komen te staan. Links en rechts bergen van bezwaren. Voor ons de grauwe zee met zijn gevaren (1944). En nu roept God ons toe: De Heer zal voor jullie strijden en gij zult stille zijn. We zongen tot slot "Een vaste burcht". Klaas heeft er ook erg van genoten. Nog enkele interne zorgjes, onder andere ook mijn pijp geruild voor een schrijfboek, een pak rozijnen en 10 sigaretten. Daarna appèl, dit schrijven, brief voor Claus afmaken en Bijbelbespreking van morgen prepareren. Kerstversiering vandaag weggehaald.

Dinsdag 4 januari 1944
Klaas heeft vannacht niet geslapen. Zijn temperatuur is nogal hoog. In de loop van de dag aanmerkelijk verbeterd. Het gaat nu goed vooruit. Nogal veel besognes met eten klaar maken, waswater halen voor Klaas, enz. Juist klaar voor de Bijbellezing. Hier besproken uit Marcus 3, dat de broeders en de moeders van Jezus Hem zoeken. Gediscussieerd over de vraag wat het doel van hun komst was. Ds. de Kluis zegt Vrees voor zijn leven. Daar tegenover: Kritiek op zijn optreden. Ds. de Kluis wees op wat wij weten van de broeders van Jezus: Jacobus zegt later: Jacobus een dienstknecht des Heren.
Hierna ons eerste Engelse pakket. Prachtig. Jammer dat twee pakjes stuk waren. het zat erg tegen met eten opbergen enz. Stemming even down. Na het eten (aardappelen plus eigen bruine bonen) weer veel beter. Na het eten naar de vertrouwensman van Namen. Met hem brief besproken. Hij zal hem doorzenden. Bleeksma (sergeant-majoor Romke Bleeksma kgf 107077) is een fijne vent. Hij is hoofdonderwijzer in Rotterdam en woont in IJsselmonde. Hij is nogal in de put. Fijn met hem gepraat. Kom beslist bij hem terug. Hierna eten, brood met gewarmd vlees uit blik. Erg lekker. Nog wat gezorgd voor Klaas. Avondwijding Ps. 119: Uw woord is mij een kamp voor mijn voet en een licht op mijn pad. Daarna schrijven, lezen , praten. Over het algemeen een dag met ups en downs. Moge God mij bewaren voor vervlakking en mij helpen om bewuster te leven als zijn kind.

Woensdag 5 januari 1944
Een onrustige dag. 's Morgens naar het ziekenrapport voor de Stabsarzt, Terwijl we wachten komt het gerucht van een transport van 60 manschappen (Kommando) en 80 onderofficieren naar de omgeving van Krakau (Kobierzyn) bevestigd. Direct komen er nog velen die te elfder ure willen proberen om nog vrijgesteld te worden. Na drie uur gewacht te hebben blijkt dat de Stabsarzt niet komt. Morgen terug om 08.30 uur. In de barak hoor ik dat Loe, Gerard en ik bij het Kommando horen. Afwachten dus wat morgen de dokter zegt.
Druk met eten voor Klaas en mij (erwten en aardappelen). Verder Klaas zijn dagboek bijgewerkt. Daarna gegeten, erwten met vlees. Dagsluiting door Ds. de Kluis. De rijke jongeling. En bedroefd ging hij heen. Een prachtige opwekking om niet heen te gaan, maar bij Jezus te blijven. Na de dagsluiting geschreven om nog gelegenheid te hebben tot lezen. Bij het appèl is de officiële lijst van het transport naar Lönewitz voorgelezen.

Donderdag 6 januari 1944
Een veel bewogen dag. Vanmorgen om 08.30 uur zou de Stabsarzt komen. Om 09.30 uur horen we dat het weer is uitgesteld tot 14.00 uur. Om 10.30 uur op pad voor ontluizing. Vreselijk lang wachten. Pas om 13.00 uur terug. Gek, dat we al gewoon raken aan al die nakende mannen. Even eten; aardappels met doperwten en vlees. Dan weer naar de Stabsarzt. Ik kreeg een kaart voor vier Wochen Schonung. Er zijn echter zoveel mensen en de dokter merkt pas later dat velen zich pas vlak voor het transport hebben opgegeven, dat herkeuring moet plaatsvinden. Om 15.30 weer naar de dokter. De meeste kaarten worden vernietigd, doch ik mag mijn kaart houden. Er worden maar vier man van het transport achteruit gehouden. Ik voelde me eerst nog niet safe, doch na de tweede keuring geloofde ik het pas. Er was niemand, die het me misgunde. Iedereen vond, dat ik er zeker voor in aanmerking kwam. Trouwens, persoonlijk ben ik er ten volle van overtuigd, dat ik momenteel niet in staat ben om lichamelijke arbeid te verrichten. Als ik me hier erg kalm houd voel ik me goed voor een dag als vandaag: drie keer naar de dokter en naar het badlokaal mat me sterk af. Ook het wassen van enkele stuks goed, dezer dagen veroorzaakte mij flinke rugpijn en ik voelde me doodop. Ik ga nu heel rustig aanpakken als het kan en dan zien hoe het gaat. De dokter zal in de loop van deze maand mijn urine onderzoeken. Bij het tweede onderzoek zijn de medicijnen nog ter sprake gekomen. Ik

had een doos Eau de Vittel in mijn zak. 's Avonds van bed veranderd. Ik log nu tweede etage, Klaas derde. De Boer vindt het reuze. Hij heeft getrakteerd op biscuits met Canadese jam en koffie. Hierna even geschreven en gelezen. Vrouwtje, ik ben vandaag even niet flink geweest. Alles werd mij te machtig. Ik moet nog meer vertrouwen; in nog groter overgave leven. Even heb ik gedacht door het bij de dokter zo zwart mogelijk voor te stellen, doch ik had de moed (of kreeg ik de kracht?) om eerlijk te zijn. Goddank!
Dag Loe (Louis Pieter Milius kgf 98666), dag Gerard (soldaat Gerardus Johannes van 't Hul kgf 98667), God helpe jullie. Jager (soldaat Koert Jager kgf 98664) ik ben dankbaar dat ik in Gods hand het middel mocht zijn om je dichter bij Hem te brengen.

Op kommando (propaganda foto met Franse krijgsgevangenen)
(NIMH collectie 415 Mojet, Mühlberg foto 80289)

Vrijdag 7 januari 1944
Vannacht goed geslapen op mijn nieuwe etage. Klaas gaat goed vooruit en snakt naar de komst van de dokter, die vandaag niet bij hem geweest is, omdat hij Klaas' zijn verhuizing niet had bemerkt. Laat nu om 08.30 uur Gerard van 't Hull kgf 98667 voor onze neus staan. Te elfder ure is hij van het Kommando afgevallen en gaat nu morgen afzonderlijk op transport naar Radeberg (als verwarmingstechnicus?).
Vanmorgen een pakje voor Klaas gehaald en vanmiddag weer een. Ze stromen nu binnen.
Het is een drukke rare dag. Het transport onderofficieren gaat morgen weg en heeft vandaag de voorbereidingen te treffen. Volgens de Kluis gaat het om 95 man (Pastorie p. 69).
Verder is de Ober Stabsarzt er, die onder de LA3-ers onrust verwekt. Allen moeten bij hem komen. Bij velen wordt LA3 veranderd in LA2 (NB. LA3, 2 en 1 is respectievelijk zeer lichte, lichte en gewone Lager Arbeit).
's Avonds avondwijding door Ds. de Kluis. Hij houdt de inleiding, die hij bij de vertrekkende onderofficieren had willen houden. Lezen Ps. 4, Tekst Ps. 4:9 "Ik zal in vrede tezamen neder liggen en inslapen, want de Heer zal mij veilig doen wonen". Een hele mooie inleiding en treffend gebeden. De onderofficieren waren in een barak opgesloten en onbereikbaar ook voor Ds. de Kluis.
Het eten was vandaag weer af! We hebben onszelf maar goed verwend. Ik ga vroeg naar bed (voor 21.00 uur), want ik voel mij vandaag weer oververmoeid. Ik wacht nog even af maar als

het zo doorgaat zal ik een rustkuur zien te krijgen in het Krankenzimmer. Rug en benen doen pijn van vermoeidheid. Hoewel ik, waarschijnlijk door moeheid een paar keer erg down was, ontving ik ook vandaag weer kracht om te dragen.
Lief vrouwtje, wat zou ik graag eens met je praten over al die dingen. Wat zou ik graag weten hoe je het maakt. Wat zou ik de kinderen graag eens zien spelen en eten. God, help ons om ook dit helemaal in Uw hand te geven. Laat ons door alle onrust heen ons stil mogen voorbereiden voor Uw heerlijk Avondmaal, waartoe Gij ons noodt. Laat het in Uw gunst mogen zijn, dat we aan Uw dis gesterkt worden. Trouwe Vader, help ons, om in de onrust echt diep te bidden en met U te leven en ons leven in dienst te stellen van U, in volle overgave des geloofs! Amen.
Er vertrekken circa 19 man naar een Arbeitskommando van Stalag IV-d Torgau. Onder hen bevindt zich soldaat W.M. van Zijl kg. 98702.

Zaterdag 8 januari 1944
Vandaag is het een maand geleden dat ik gearresteerd werd. Wie had toen kunnen denken, dat alles zo zou gaan? Maar ook, nooit had ik kunnen bedenken, dat God mij in deze beproeving zo had kunnen steunen, dat ik nu in staat ben, om dit rustig te dragen. Wel valt het nu en dan nog zwaar als ik aan huis denk, maar meestal ga ik mijn weg rustig, niet bedroefd en niet blij.
Een vrij matte stemming dus. Maar daarnaast ken ik ook de dankbare stemming voor al het goede, dat Hij mij in Zijn genade liet. Dankbaar ook, dat ik in deze maand voor verschillende mensen tot steun mocht zijn. Maar nu onze voorbereiding voor het Heilige Avondmaal.
Wat raakt die door de rommelige sfeer in het gedrang. 's Avonds is het steeds te onrustig voor een stil gebed. Och, het blijft soms bij een zeer stamelende bede. Maar toch, God weer hoe ik hunker naar zijn dis. Hoe blij ik ben dat het kan. Met weemoed denken we aan de onderofficieren die nu en morgen hun lange treinreis maken. Circa 95 onderofficieren vertrekken naar Stalag 369 Kobierzyn.[3)] Daaronder zijn er toch ook meerderen, die vurig hoopten om aan te zitten. En dan onze vrienden op Kommando. Zou Lou die toch zo echt in de goede sfeer kwam, het volhouden? Zou hij morgen een godsdienstoefening kunnen bijwonen?
De dag zelf bracht wel prettig nieuws. Klaas werd 's morgens al door de dokter uit bed gestuurd. Hij is aardig fit. Het is veel prettiger en eenvoudiger als hij op is. We koken nu samen en ook voor de broodmaaltijden is het veel eenvoudiger. Verder is de dag vrij vlak verlopen.
's Morgens hout halen. 's Middags eten koken en sokken stoppen (het ging werkelijk aardig goed). Daarna nog even naar een lezing over televisie en naar de avondwijding. Een korte toespraak naar aanleiding van het avondmaalformulier. Vandaag is nog onze maat genomen voor kleding en schoeisel dat we door bemiddeling van het Internationale Rode Kruis zullen krijgen. Nog even lezen en tijdig naar bed.

Zondag 9 januari 1944
De grote dag van het Heilige Avondmaal. Heerlijk dat het hier mogelijk is. Van de 500 man waren er meer dan 100 aan het Avondmaal. De kerk was vol. Ik dank God dat ik deze dag mocht meemaken.
De avondmaalsbekers waren 4 gele bekers. De broodschalen een paar goede aluminium borden. De tafellakens waren twee beddenlakens. Aan elke tafel zaten 20 man. De wijn was van The Ecumenical Commission for the Chaplaincy Service to Prisoners of War (Communion Wine). Een rode zure wijn. Het brood was oorlogswittebrood doch zeer oud. Heel bijzonder was, dat

3 Stalag 369 Kobierzyn lag in het Generaal-Gouvernement (Polen) en gold als een strafkamp. In de praktijk was het voor de Nederlanders een gewoon kamp zonder bijzondere maatregelen. NA collectie 2.13.98 inv. 20 melding **4598** (95 man, van 1 blad zijn 12 namen verloren gegaan).

we van verschillende kerkgenootschappen waren en zelfs van verschillende nationaliteiten. Er waren vrij veel Zuid-Afrikaners. We hebben vanavond dankzeggin gehad in barak 23B. Ds. de Kluis sprak over Matth. 18:28 "Maar buiten gekomen zijnde" (de gelijkenis van de barmhartige Schuldheer). Hij wees ons er op, hoe onze houding na het Avondmaal tegenover anderen moet tonen dat ons die grote schuld is kwijt gescholden.
Uit het gebed voor het Avondmaal hebben mij in het bijzonder deze woorden getroffen: "Dat wij niet meer leven in onze zonden, maar Hij in ons en wij in Hem" en verder "Gij zult eeuwig onze genadige Vader zijn, ons onze zonden ons nimmermeer toerekenende en met alle dingen aan lichaam en ziel verzorgende als uwe lieve kinderen en erfgenamen".
Verder uit het dankgebed ma de avondwijding: Wij weten, dat God onze vrouwen tot een Man en onze kinderen tot een Vader wilt zijn. Voor het eerst? In mijn gevangenschap voel ik mij gelukkig, zonder schrijnende gedachte. Het zingt in mij! God, wat zijt Gij groot.
Lief vrouwtje, vandaag wist ik, dat God ook jou helpt. Dat Hij voor je zorgt en je niet in de steek laat. Dat Hij ook voor je geestelijke voedsel zorgt, al ben je vandaag niet naar de kerk geweest. Dag lieve schat, dag lieve kinders, God zegene jullie!
Zag vrouwtje, onze bonte keukenhanddoek heeft dienst gedaan om de bekers af te vegen. Mijn Nieuwe Bundel om het formulier uit te kiezen. De melkfles uit Amersfoort was in reserve voor het geval er te weinig wijn was (om de wijn te verdunnen). Het brood was gedenkt met een sloop van ene van de kameraden. Twee mensen deden dienst aan tafel (Boon wrsch. kgf 107501 en Molegraaf kgf 98431).

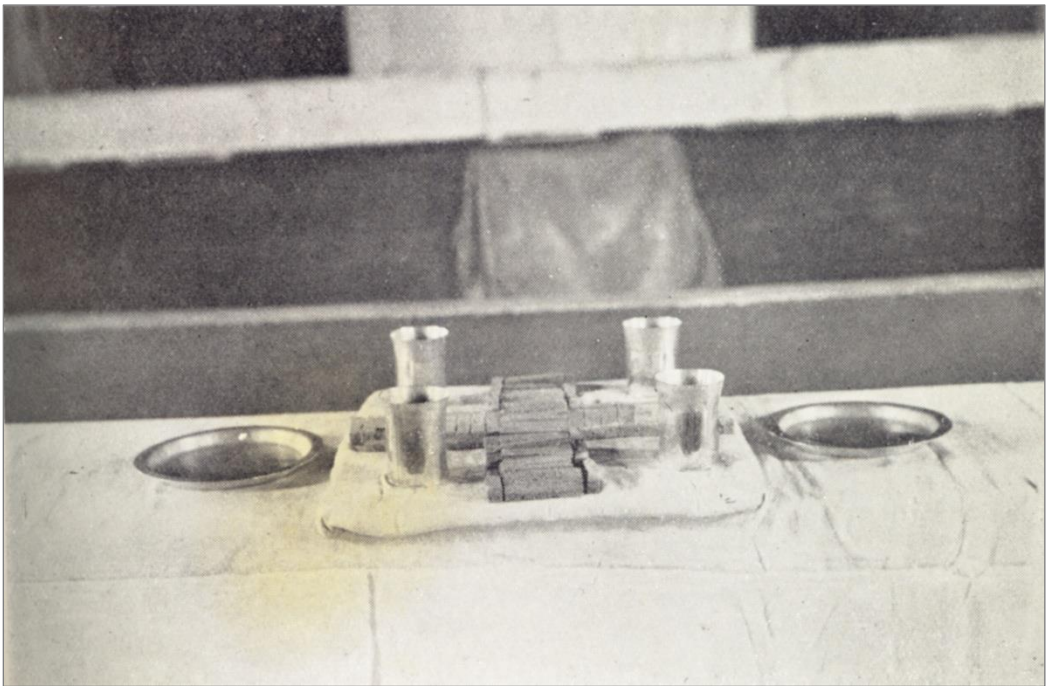

Het Avondmaalset gemaakt door Simon de Jong (mogelijk wachtmeester Siebrand de Jong)
(foto zonder nummer toegeschreven aan Dick van Maarseveen uit De Kluis "Pastorie van Mühlberg")

Een heel andere dienst, dan in oktober, hé? En toch, dezelfde God, dezelfde belofte!
Ook materieel hebben we het best gehad. Behalve stevige broodmaaltijden hebben we een blik biscuits gebruikt (met boter en suiker). Veder vanmiddag aardappels met eigen bruine bonen en konijnenbout die Klaas gewekt had gekregen. Vorstelijk. Verder twee cacao, een koffie en een thee gedronken. Jammer, dat het begin van de dag nogal gestoord was door Röntgen-onderzoek. Ik moest ontbloot nogal lang wachten en stond te klappertanden. De Duitse bewaker kreeg zo'n medelijden met me, dat hij mij uit de tij haalde en naar voren bracht, zodat ik ineens werd geholpen. Vandaag heeft Klaas zijn oude hoed weggegeven aan een Italiaan, die

zijn muts kwijt is. De Italiaan zal in ruil zijn was doen. Vanmiddag was ik even niet goed. Ik ben met een aspirine naar bed gegaan en was voor kerktijd weer opgeknapt.

Maandag 10 januari 1944
We kunnen hier ondanks alles niet zeggen, dat de dagen kleurloos voorbij gaan.
Vanmorgen met Klaas een pakketje gehaald en naar de kapper. Daarna kwam Bleeksma (sergeant-majoor Romke Bleeksma kgf 107077) mijn hulp inroepen voor het samenstellen van een Duitse brief aan het Internationale Rode Kruis. Kort daarop kwam een nieuw transport uit Amersfoort aan. Er waren enige oud bekende bij. Zeer schokkend was een bericht dat ik doorkreeg. Men vertelde mij namelijk dat een zekere Bouwen uit Amersfoort met mijn doktersbriefje voor drie maanden naar huis is gegaan! [4)] Ik heb hierover met de vertrouwensman gesproken. Deze wist echter geen geschikte oplossing voor het geval. Met het al wordt mijn geval er nog veel gekker door. Een buitengewoon ongunstige samenloop van omstandigheden schijnt de oorzaak te zijn van mijn verblijf hier.
Toch mocht ik ook vandaag dit alles weer in 's Vaders hand weten. Ik heb er slechts korte tijd mee te kampen gehad en aanvaard nu de omstandigheden weer als leiding Gods. Moge Hij mij kracht geven om de beproeving moedig en blijmoedig te dragen, in het vaste gelood dat Hij ook jou, mijn eigen vrouwtje, heel nabij is en ook zich ontfermt over onze lieve schatten.
Vanmiddag hebben we thee gedronken bij Harry, een Engelse vriend. We hebben hier ook kennis gemaakt met Nieuw-Zeelanders. Onze Italiaanse vriend heeft voor ons vandaag gewassen. Tarief: van Klaas een oude hoed, van mij een portie gort. Zeer werd bijgeleverd.
In mijn lege uren ga ik mijn Duits wat ophalen door het lezen van de Völkische Beobachter.
Bij de avondwijding was het met de nieuwe ploeg erg druk. In Amersfoort is de avondwijding na ons vertrek niet meer gehouden. Met genoegen vernomen dat Van Olst, Dr. Dingemans en Dr. de Ridder, alsmede zeven van de acht gijzelaars (waar onder Ds Hartjens uit Vlissingen) weer naar huis toe zijn. Schell wordt zeer waarschijnlijk afgekeurd. Voor vandaag weer genoeg. Dag lieve vrouw, dag Loekepoek, dag Pimmebaas, dat Martinbaas, dag Gertekind, Dag allemaal! Welterusten!

De (reserve-)officieren die meekwamen met het transport van 9 januari gaan binnen enkele dagen op transport naar Oflag XXI-c Grüne bei Lissa (ze zouden daar 13-1-1944 aankomen).

Dinsdag 11 januari 1944
Ook vandaag weer wat bijzonders. Er is kleerluis ontdekt in de barak. Bij een van de mensen zag de dokter een exemplaar. Bij nader onderzoek kwamen er meerdere uit zijn kleding en uit de haren onze zijn oksel. Nu wordt morgen de hele zaak weer ontluisd. Het belooft een drukke dag te worden.
Vanmorgen eerst een pakje met Klaas wezen halen. Vanmiddag op ziekenrapport, doch de dokter was niet aanwezig, dus onverrichter zake terug. Ik heb met hoesten pijn links in de borst en bij inspanning in borst en rug.
Vanmorgen hadden we Bijbelkring, maar daar Ds. de Kluis er niet was (oorzaak onbekend) hebben we het samen gedaan. Omdat we daar helemaal niet op voorbereid waren, is het geen succes geworden; erg jammer!
Over het algemeen geen erg prettige dag. Eigenlijk heb ik vandaag voor het eerst een gevoel van nutteloosheid gehad. De drukte in de barak (de kribben zijn versjouwd) werkte ook niet mee om een rustig plekje voor studie of ander werk te vinden, bijvoorbeeld naaien of zo. Enfin,

4 Er is geen Nederlander met deze naam in Stalag IV-b bekend. Ook is er geen transport van zieken bekend die omstreeks deze datum naar Nederland vertrok.

we hopen weer: morgen beter! Klaas kan makkelijk een poos echt niets doen, maar dat ligt mij niet. Bij Klaas was het eerst ook zo. Zou ik ook kunnen leren luieren? Ik hoop ervoor bewaard te blijven.
Straks nog even naar de avondwijding. Avondwijding door dhr. Boon. Zeer goed. Hebr. 23.
Na de avondwijding gegeten en appèl. Daarna nog wat Duits gedaan. Klaas ging vroeg naar bed, hij voelt zich niet goed.
Wat is het leven hier toch onrustig. Elke dag wat anders. Nu moeten de LA2-ers en LA3-ers zich weer opgeven in verband met een "transport". Wat heeft dat nu weer te betekenen?
De meningen hier over de afloop van de oorlog zijn vrijwel unaniem: van de zomer nog thuis. Een heel enkele pessimist loopt er door. Waarschijnlijk houdt de hoop de mensen flink, want over het algemeen is de stemming goed. Wel krijgt men de zekerheid dat het tegenwoordig heel wat beter is dan vroeger. In de eerste maanden heeft men het niet best gehad. Voor Altengrabow heeft een slechte klank. Hoewel uit de termen vallend vermeld ik hier even het WC- tochtprobleem. Als er een beetje wind staat en dat gebeurt hier nogal eens, dan gebeurt het vaak dat het gebruikte papier niet in het gat verdwijnt, maar in de hoogte vliegt!

Wat is er met verpleger De Boer (sergeant verpleger Siebe de Boer kgf 98574) soms moeilijk te praten. Het is een geschikte vrolijke vent, maar soms erg moeilijk. Vandaag weer over de appèls. Hoort hij er als vrijwilliger tussen of niet? Hij kan dergelijke dingen heel moeilijk zetten. Enfin, zo heeft ieder wat. Wat zouden ze van mij zeggen?
Lief vrouwtje, ik kan je niet schrijven. Ik praat even met je op papier. Je bent toch wel flink? Hoe gaat het met luchtalarm en schieten? Houdt Loes zich flink? Krijg je goede berichten van Pim? Hoe is het met Martin? In bed plassen? En Gertie? Blijft dat ons zonnetje?
Hoe lang nog schattevrouwtje? We leven in de hoop op een spoedig weerzien in goede welstand. We bidden God er dagelijks om. Als Hij ons dat voorrecht nog eens mocht geven, zouden we dan niet rijker en rijper elkaar weerzien? En zou ons huishouden niet volop profiteren van deze winst? Dag allemaal, tot morgen.

Aalmoezenier F.P.M. van de Vliet (kgf 98710) gaat naar Stalag V-a Ludwigsburg.

Woensdag 12 januari 1944
Dat was geen prettig begin van de dag. Op het appèl was er een zo dom om te roken. Juist was er controle door de Oberfeldwebel, die het vanzelf erg kwalijk nam. Jammer dat de verkeerde ervoor moest boeten en de dader zelf niet flink genoeg was om zich te melden. Hierdoor kwam dus een verkeerde in onzachte aanraking met de handen van de Feldwebel. Zijn kunstgebit was er kapot van. Waarom zijn de mensen toch niet verstandiger. De eisen die gesteld worden zijn niet onredelijk. Laten ze die toch stipt opvolgen en ze hebben nergens last van. We weten nu eenmaal dat de een anders reageert. Houd met de slechtste kansen rekening.
Met dat al was de gebeurtenis een preek voor mij. Nog nooit heb ik zo duidelijk gevoeld, wat het betekent: "Doch de Heer heeft ons aller ongerechtigheden op Hem doen aanlopen (neerkomen). Wij hadden schuld, rechtvaardig zou God ons kunnen straffen en nu komt Christus naar voren en ontvangt de straf voor aller oog!"
Als men zoiets gezien heeft, voelt men wat het eigenlijk betekent. Komen we ooit toe aan de ware dankbaarheid?
Vanmorgen wat gekookt, even naar Jack en wat gelezen. Na het eten even schrijven en dan op ziekenrapport met Klaas. De dokter kon bij mij niets vinden. Hij vroeg of ik een type ben dat gauw wat voelt, dus tobt over longen of hart. Ik vond het erg vervelend dat de dokter dat vroeg. In mijn oren klonk het zo'n beetje als aanstelleritis. Ik weet zeker dat ze er in Rotterdam wel anders over denken. Ik moet er met hem over praten. Mijn eigen conclusie is een herhaling

van 1926. Enfin, ik voel mij wat dat betreft volkomen vrij. Tegen Klaas zei de dokter dat hij voorzichtig moest zijn.
Na de doktersvisite, die twee uur kostte, even gegeten en naar een Engelse vriend die ons op de tea had genodigd. Door een gebrek aan kookruimte was hij echter niet op tijd klaar. We hebben nu een nieuwe invitatie voor morgen. Daarna avondwijding over Jozua 1 (Gehoorzaamheid aan God). Nog even eten, appèl (waarbij er een werd meegenomen wegens het dragen van Engelse kleding), wat babbelen, schrijven en lezen en naar bed. Ik heb vandaag van de Boer een paar fijne sigaartjes gehad!
Dag schatten, tot morgen hoor! De dagen gaan hier vrij snel, doch ik zit al dagenland af te tellen hoe lang het nog kan duren eer ik de eerste kaart krijg. Zou het 20 januari zijn? Dat zou vlug zijn!

Donderdag 13 januari 1944
Hedenmorgen begonnen met een ochtendwandeling. Ik zal dat vaker gaan doen, want het is mijn plicht, mijn gezondheid zo goed mogelijk te houden. Ik had wel veel last van pijn in borst en rug, doch het was vol te houden.
De namiddag heb ik besteed aan reparatie van onderbroek en stoppen van sokken. Je had me aan het werk moeten zien, vrouwtje! Eerst een scheur bij de knie van mijn onderbroek van 10 cm, toen mijn oude grijze sokken. Vier flinke gaten en ongeveer veertien kleine. Toch was ik wel content, want ik kon eerlijk niet precies zien welke gaatjes ik gestopt had. Prestatie hé, mams?
Het was een dag vol wilde geruchten, respectievelijk:
- Zestig divisies ingesloten in Rusland,
- Vredesonderhandelingen al tien dagen aan de gang,
- Het lot van de divisies zal in drie dagen beslist zijn,
- Hiermee de strijd in het oosten,
- Duitsland roept de hulp in van de geallieerden, tegen Rusland!!!
- Invasie in Frankrijk en België, ook in Nederland en Noorwegen,
- Parachutisten in Nederland, België en Denemarken.

Mij dunkt, het kan zo wel!
Avondwijding over zaaien en oogsten door Poldervaart (Chr. Ger) (kgf ?). Zeer goed betoog, doch voor de doorsnee toehoorder te zwaar. Daarna nog wat schrijven, praten en lezen en naar bed. Het was vanavond geen appèl. Dat zal wel verband houden met het Nieuwjaar van de Serven.

Aalmoezenier majoor Stulemeijer (kgf 98711) vertrekt naar Stalag XI-a Altengrabow. [5)]

Vrijdag 14 januari 1944
Bij het appèl de mededeling "Alle Nederlanders zullen vandaag uit het kamp vertrekken". Wat een consternatie. Om 08.00 uur moest alles klaar zijn. Gelukkig had Klaas gisteravond een ingeving gehad om een pan havermout te koken. We hadden dus eten en drinken tegelijk. Enfin, en daarna pakken. Velen moesten allerlei dingen achterlaten die ze met geen mogelijkheid konden meenemen. Om 08.30 uur begon de uittocht. Het was een gesjouw en getob zonder weerga. Vooral Klaas had het kwaad. Na een minuut of vijf kon hij niet verder. We moesten naar het visitatiebureau en moesten daar in een tent wachten. Met veel moeite gelukte het om de bagage van Klaas en mij in de tent te krijgen. Het laatste stuk moest ik de koffer van Klaas en mijzelf om beurten een eindje verder dragen, want Klaas kon niet meer.

5 NA collectie 2.13.98 inv. 20 melding 156.

Toen we een poosje in de tent zaten, bleek dat het uitsluitend een volledige inspectie zou zijn. Het is een wachten geweest zonder eind. Gelukkig hadden we wat te roken. Klaas had een fijn stuk chocolade en we hebben een paar boterhammen gegeten. Eindelijk om half vijf waren we aan de beurt. De inspectie zelf viel mee. Na onderzoek kon ik al mijn spullen weer mee naar de barak nemen. Een Italiaan bood aan om mijn koffer te dragen. Toen ik zover was ging het licht uit vanwege luchtalarm. Het spookt hevig in de buurt. Ik schrijf nu verder bij kaarslicht.
Klaas het twee Italianen gecharterd. Ik heb een blikje vispastei en een stukje brood gegeven. Gelukkig was hiermee het experiment afgelopen. Hoewel zeer moe, zijn we ons opnieuw gaan installeren. Alles wat niet tot de kribben of strozakken behoorde is uit de barak gehaald. Wat zal daar een rommel uitgekomen zijn.
De Boer had voor ons een zeer nobele daad gedaan, door voor ons een kop koffie te zorgen toen we thuis kwamen. Verder had hij erwtensoep bewaard.
Na wat op verhaal te zijn gekomen, naar de avondwijding en hierna dit schrijven en wat afwachten in het donker. Om 21.00 uur weer even licht, doch direct daarop weer uit. Daarna bleef het aan. Nog even eten en naar bed, zeer vermoeid.

Zaterdag 15 januari 1944
Een rustige zaterdag. Na het ontbijt wat gewandeld. Daarna voor eten gezorgd, schoenen gepoetst, enz. Vroeg gegeten en scheren, daarna praten en lezen. 's Avonds wat gecorvee'd en geschreven. De stemming is goed. Er is vandaag weer het een en ander geordend wat gisteren door de inspectie in de war was geraakt. Het tekort aan dekens is aangezuiverd, eetketels, enz. Hoewel het een vrij kleurloze dag was, beviel het nu best om eens tot rust te komen.
Vanmorgen zou er een generaal komen, waarvoor alles een beetje extra opgeknapt werd. We hebben hem echter niet gezien. Na de Bijbelkring nog wat eten, dan appèl.
Vannacht heb ik brandwacht van 02.00 tot 04.00 uur (om beurten, wordt geloot).
Om 21.00 uur lag ik op bed, doch van slapen kwam niet veel. De Boer bood mij aan om te waken (hij had 24.00 tot 02.00 uur), doch dat wilde ik niet. Bovendien kwam mijn vriend Kloeg (sergeant Jacobus Johannes Kloeg kgf 98530), een heel eenvoudige jongen, die mij wat opvattingen betreft mogelijk nog nauwer verwant is dan Klaas, mij aanbieden om voor mij te waken. Ook dat aanbod weer ik af. Ik wilde mij namelijk voorbereiden voor de Avondwijding van woensdag. Nadat ik naar bed gegaan was, heeft sergeant Martinus (wachtmeester Abraham Martinus kgf 104209) nog tegen De Boer gezegd, dat hij voor mij zou waken. Wat helpen ze me toch! Nadat ik om 23.00 uur was gaan slapen, werd ik om klokke 04.00 uur wakker, juist toen De Boer die vier uur had gewaakt. Ik kon me dus fijn weer omdraaien. Wat een jongens toch!

Zondag 16 januari 1944
Evenals gisteren is het in het kamp rustig. De morgen gebruiken we voor een groot deel voor de voorbereidingen voor het koffiedrinken en eten. Het eten was vandaag een feestmaal: prima bonensoep, gebakken aardappelen met appeltjes en gewekt konijn; heerlijk! Allemaal van de pakketten van Klaas. De rest van de dag opgevuld met voorbereidingen voor woensdag. Zoeken naar onderwerpen, enz. Besloten tot Ps. 141:3 Zet een wacht voor mijn lippen. Behoed de deuren van mijn mond. De kerkdienst was zeer mooi. Luc. 3:1 en 2.
1 God houdt rekening met de realiteit van de wereld (vs. 1)
2 God houdt rekening met de kerk, ook al is deze in gebreke
3 Door alles heen werk God op zijn wijze. Ook met een persoonlijk woord.
Na de kerk wat gelezen en geschreven en gegeten. Daarna avondwijding van Ds. de Kluis. Zeer mooi (Ps. 37:5) Wentel uw weg op de Heer en betrouw op Hem. Hij zal het maken. Zingen Gez. 232. Hierna schrijven en voorbereiding woensdag. God vergeet ons hier niet!

Majoor veldprediker Den Boeft (kgf 98839)vertrekt naar Arb.kdo 451 Brüx van Stalag IV-c Wistritz. [6]

Maandag 17 januari 1944
Na een goede nacht fit opgestaan, doch al gauw begon de rug weer te plagen.
Enfin, het is houdbaar, alleen vraag je je af wat dat moet worden als ik moet gaan werken.
De morgen ging heen met gewone huiselijke bezigheden en enkele boodschappen onder andere barak 15, waar het Hollandse Bureau is. Het bleek daar, dat ik voorlopig moet wachten op geld. Bleeksma (sergeant-majoor Romke Bleeksma kgf 107077) leende me RM 5,=. Ik kan nu tabak kopen. De pakketten zullen voorlopig niet uitgereikt mogen worden. Jammer, want nu tere we helemaal op Klaas zijn voorraad. Voor velen is het een strop, daar de meesten hun sigaretten op hebben. Zelf heb ik nog een kleine reserve aan Hollandse tabak. Daar redden we ons nog even mee. Onze voorraad sigaretten was belangrijk geslonken door ruiling tegen levensmiddelen en onderkleding. Enfin, we wachten maar af.
Vandaag nog geen post. Het was de eerste dag dat ik een kansje maakte (27 december tot 17 januari is 21 dagen).
De wasvrouw heeft onze was weer keurig opgelapt. Dat scheelt me een extra pijnlijke rug. Na het eten was het al gauw baden. Wat een ellendig behelpen is het toch in het kleine waslokaal. Met allerlei vernuftige manipulaties en verder voor mijn omstandigheden en jaren exclusieve acrobatische toeren is het me inderdaad gelukt met schone droge voeten en zonder bevuiling van mijn soupantalon, weer gekleed uit het gebouwtje tevoorschijn te komen. Het baden werd gevolgd door een buitengewoon geslaagde poging om pannenkoeken te bakken. Een 10 hoor, Klaas!
Het eten ervan eiste vanzelf aanmerkelijk minder tijd dan het bakken. Toch ging dat in de Franse keuken zeer snel.
Onmiddellijk na dit kostelijke maal heb ik met mijn potlood een epistel gewrocht, want ik moet tijd uitsparen voor de voorbereiding voor woensdag. Vandaag hebben we brieven gehad. Ik wacht nog een paar dagen, dan kan Klaas ondertussen vast een brief sturen. We rekenen erop dat ons beider eega's veel contact met elkaar zullen hebben.
Het verdere programma voor vandaag luidt dus: avondwijding, pap eten, schrijven aan de inleiding, appèl, verder schrijven.
Eventuele bijzonderheden zullen nog vermeld worden. We leven hier tenslotte zo, dat er elk moment iets bijzonders kan gebeuren. Daarom dit voorbehoud. Vrouwtje lief, ik hoop dat het met jou gaat als met mij. Veel denken aan en verlangen naar jullie, toch zonder erg pijnlijke momenten of beter, zonder dat het maar steeds als een zware last op je drukt. Dag schatten! Ik kijk nog even naar de foto. Avondwijding Matth. 7:7.

Dinsdag 18 januari 1944
Elk vrij moment heb ik vandaag gebruikt voor mijn inleiding van morgen. Het onderwerp is erg moeilijk.
De dag zelf levert geen bijzonderheden op. Dat betekent hier: geen commando's, geen Schokkende berichten. Ik ben alleen de barak uitgeweest voor de avondwijding.
Vanmorgen hebben we een fijn uurtje gehad met de Bijbelstudiekring. De belangstelling neemt daar steeds toe.
De Italianen zijn vandaag overgebracht naar het Russenkamp, omdat ze hun dekens hebben gebruikt voor kleding.

6 NA collectie 2.13.98 inv. 20 meldingen 364.

Kloeg kwam vanavond naar mij toe, om eens te praten over onze makkers die geheel zonder zitten. Of er wat aan te doen was. Even samen naar Boon gegaan. Boon stelde voor om even tot morgen te wachten, dan zal met de Hauptmann gesproken worden. Lukt het daarna niet, dan zal volgens het oude systeem weer een inzameling gehouden worden.
Toen we vanavond zaten te eten stond een jonge Rus zo zielig toe te kijken, dat ik besloot mijn laatste boterham weg te geven. Ik had echter te lang gevochten met mijzelf, of ik hem kon missen, schande! De Rus was juist vertrokken toen ik met de boterham aankwam. Vrouwtje, wat is het toch moeilijk om iets los te laten, waar je zelf erg op gesteld bent! Wat zou jij, hier je ogen laten gaan, om te zien hoe en waar je het beste kon helpen. Vannacht heb ik veel aan jullie gedacht. Ik heb het even erg moeilijk gehad, maar gelukkig was ik er vandaag weer overheen. Vanmorgen zat ik Ds. de Kluis aan te kijken met de gedachte: hoe kunt u zo lang achter elkaar voor 100% bij uw werk zijn? Zou u nu heus niet even aan thuis denken? Natuurlijk doet hij dat, maar evenals ik, zal hij uren hebben waarin alles hem in beslag neemt. Hou zou het met jou zijn. vrouwtje? Jij hebt veel minder mensen om je heen, veel minder afleiding en je werk geeft ook veel meer gelegenheid tot piekeren. Of geven de kinderen je zoveel afleiding, dat je het flink kunt dragen? Of heeft God mijn gebed verhoord en draag je moedig en rustig het lot? Dag lieveling, tot morgen.

Soldaat de Kubber vertrekt naar een Arb.kdo van Stalag IV-c Wistritz. [7)]

Woensdag 19 januari 1944 (verjaardag prinses Margriet)
Vanmorgen de laatste hand gelegd aan de avondwijding. Siep de Boer (sergeant verpleger Siebe de Boer kgf 98574) kwam me om 11.00 uur een kaart brengen. Wat een type is het toch. Om 08.00 uur heb ik hem nog ronduit de waarheid gezegd en dacht dat hij boos was. Hij is soms zo grof in zijn uitdrukkingen, verder opvliegend en egocentrisch (wie is dat niet?). Maar ik bedoel zelfs stotend egocentrisch. Enfin, een ogenblik later is het of hij weer verandert. We hebben hem als derde opgenomen, maar het is soms wel moeilijk.
Enfin, dankbaar de kaart direct geschreven. Na het eten de tweede inenting tegen tyfus gehad. Zeer primitieve gelegenheid. Uitkleden in de wachtkamer, goed over de arm en zo naar de dokter. Weer aankleden op de gang (aan beide kanten de deur open en kleren op de stenen vloer. Na de inenting voor Willem de Graaf een brief geschreven. Nog wat gepraat en gegeten. Daarna lezing Ds. de Kluis over dominees ervaringen in een grote stad (onbekendheid met de Bijbel, onverschilligheid, armoede en werk onder buitenkerkelijken). Grote belangstelling. Dankbaar en aandachtig gehoor. Daarna avondwijding met veel bezoek en aandachtig gehoor. Wat het woord doet is aan God. Tekst "Zet Heer een wacht voor mijn mond, behoed de deur van mijn lippen".
Bij het appèl werd een dagorder voorgelezen inzake de verjaardag van Prinses Margriet, gevolgd door driewerf hoera. Na het appèl ga ik op bezoek bij Hr. Boon (kgf ?), een aardige man. Hij is iets jonger dan ik, heeft alles mee, representatief, goede stem en ontwikkeld. Hij zingt ook veel en graag. Hij is een echt CJMV-er, ongeveer gelijk met mij in Velsen geweest en was ook vaak op de Ernst Sillemhoeve. We hebben samen tot bedtijd echt gezellig zitten praten.

Donderdag 20 januari 1944
De nacht was weer eens gestoord door een onbedaarlijke hoestbui. Na geruime tijd heb ik een pil genomen die hielp. Van de inenting heb ik geen last gehad.

---

7 NA collectie 2.13.98 inv. 20 meldingen 4404.

Mies is vandaag jarig. Zou ze al getrouwd zijn? Gefeliciteerd zus, ik zou niet graag willen, meisje, dat over jouw hoofd komen moet, wat ik hier zo nu en dan vrees. God sterke je en wijze je de weg ten leven!
Gistermorgen heb ik weer een paar sokken gestopt. Het ging best.
Klaas had weer een pakje en wel van 4 januari. Langzamerhand mag ik toch gaan hopen op bericht. Bijzonders was er vandaag niet veel. Er zou om 14.00 uur inspectie zijn, zodat hiervoor de nodige maatregelen genomen moesten worden. Uit Löhnwitz (Lönnewitz), waar mijn groep zit, waren goede berichten. Alleen hadden de heren nog geen pakketten of sigaretten.
We krijgen morgen sigaretten en kaas, fijn! Een van de mannen (Vink kgf ?) is eingesperrt, omdat hij een Engelse barak werd aangetroffen.
Avondwijding door Ds. de Kluis, Ps. 16:8. Zeer mooi. Na de avondwijding wilde ik even rustig gaan schrijven. Dat kon fijn, want het was cabaret. Maar om 19.30 uur ging het licht uit en kregen we luchtalarm. In de buurt heeft het flink gespookt. Om 20.45 uur was het afgelopen. Kaarsverlichting is helaas niet toegestaan. Het geeft heibel. In een van de andere barakken zijn de tafels omgegooid toen een Duitser binnenkwam en kaarsen brandende aantrof. Ze werden uitgeblazen toen hij binnenkwam, doch niemand meldde zich met zijn kaars. Vandaar de represaille. Ik ben tijdig naar bed gegaan (20.45 uur), direct na het luchtalarm.

Vrijdag 21 januari 1944
Het is vandaag een maand geleden dat ik uit Amersfoort vertrok. Een maand geleden dat ik jou voor het laatst zag, vrouwtje! En jou ook, bedroefde Loekepoek. En van alles wat er in die tijd bij jullie gebeurd is, ben ik nog onkundig. Wat zou er allemaal bij jullie gebeurd zijn? Hier is alles meegevallen, zou het bij jullie ook zo zijn? God geven het!
Wat heb ik een moeite gehad om Pim zover weg te sturen. Ik kon het niet aan God overlaten om voor hem te zorgen. Nu ben ik dankbaar dat ik het aan God kan overlaten. Niet dat ik het altijd even spontaan doen kan, maar toch is het dat, wat me hier mogelijk maakt om rustig in te slapen.
De dag begon vandaag niet leuk. De Boer had om een kleinigheid ruzie met Pa en ook een paar anderen hadden al ruzie. Wanneer worden de mensen toch eens wijzer? Het zijn allemaal van die kleine dingen in dat grote wereldgebeuren. En toch, mag ik het zeggen, al heb ik hier zelf met deze dingen weinig strijd? Hoe ben ik vroeger zelf in Holland geweest. God geve mij kracht om staande te blijven en anderen heen te helpen over die kleinigheden.
Na het ontbijt dit geschreven en dan met Klaas naar Dr. Boet (officier van gezondheid 2^{e} klasse L.G. Boet kgf 98586) om te zien of we iets voor Siep kunnen doen. Met Dr. Boet een lang onderhoud gehad. Hij wilde nog even afwachten daar de zaak thans rollende is. Vanmiddag nogal veel Duits gedaan. We hebben vandaag weer sigaretten en verder een stukje Deense kaas van ongeveer een kwart pond; Redelijk goed.
Vanavond lezing over ervaringen van een krijgsgevangene in Oostenrijk en Polen, daarna avondwijding. Vandaag is bekend geworden, dat een stapel brieven uit Holland is vernietigd, omdat men zich niet had gehouden aan het schrijven op de regels.
Ik maak me erg bezorgd dat je je er ook aan schuldig gemaakt hebt, vrouwtje; dat zou erg zijn!
Ik schrijf vandaag gauw, ook voor Klaas Doorneveld. Dus nu aan de slag.

Zaterdag 22 januari 1944
Vannacht is het een paar keer luchtalarm geweest. Hier in de buurt schijnt het aardig gespookt te hebben. Vanmorgen al vlug opgeschoten, want om 08.30 uur moet Klaas een pakketje halen. Het was er een van 10 januari. Het ziet er dus naar uit, dat het voor mij ook niet zolang zal duren eer ik een levensteken heb. Daar draait momenteel alles om, vooral nu er gisteren vijftig brieven zijn vernietigd. Het pakje van Klaas was weer prachtig; havermout, tabak, sigaretten,

boter, taai, snoep, enz. Op de terugweg liep ik langs de stoep op de rijweg. Dat gebeurt hier zeer veel, hoewel het officieel verboden is. Opeens krijg ik een flinke duw in mijn rug. Een Feldwebel kwam op zijn fiets en oefende op deze wijze kritiek. Hij verwees mij naar het voetpad. Ik groette en hiermee was het incident gesloten. Het valt niet mee om alles zo te doen dat er nooit een aanmerking op is. Toch zou ik het dolgraag willen, maar er zijn toch altijd momenten waarop je in gedachten even een of ander kleine overtreding begaat. Nog maar meer attent dus.
Hierna ging een belangrijke tijd heen met eten klaarmaken, aardappels bakken en pap koken. Verder moet ik nog wat wassen vandaag. De man die tot heden voor mij waste kan het nu niet meer doen. Ik ga nog wat Duits doen en ben verder van plan wat meer systematisch Bijbel te lezen.
De eerste van onze ploeg heeft bericht van huis op een kaart van 27 december. Nu kan het dus heus gauw komen. Vandaag geen post ontvangen. Zaterdagmiddag is er geen post, zondag ook niet en maandag en dinsdag heel weinig. Ik zal dus weer geduld moeten oefenen.
Vanmiddag een poos met Kloeg gepraat en wat Duits gedaan. Daarmee weer voor de inwendige mens gezorgd. Wat gaat daar toch een hoop tijd inzitten. Zo nu en dan bezwaart het mij dat er zoveel zorg aan de maag besteed wordt. Je wordt hier op die manier zo ingesteld op het materiële! Het kost veel meer tijd dan thuis, want men moet met koken overal bijblijven. Verder is men hier op een kachel vaak lang bezig en men moet dan wachten, zodat het dikwijls veel voordeliger is om in de Franse kantine te gaan koken. Daar zijn geweldig grote en goede fornuizen met ovens. Maar het kost veel extra tijd om er heen te gaan. Zelf ben ik helemaal niet geneigd om veel werk van het eten te maken, maar Klaas heeft er veel werk voor over, dus moet ik mij er maar naar regelen.
Onder de avondwijding (bij het begin) ging het licht uit. De spreker heeft het te lezen hoofdstuk verteld en is daarna uit het hoofd verder gegaan. Tegen het einde ging het licht weer aan. Onderwerp 1 Kon. 8:33 en 34 (zeer treffende tekst). Na de Bijbellezing even geschreven. Kort daarna appèl. Ik wil vanavond reeds beginnen met systematisch lezen van de Bijbel. ‘s Morgens Psalmen (na de Dagorder), overdag Nieuwe Testament, ‘s avonds rest Oude Testament. Bijzondere teksten onderstrepen of aanstrepen. Geve God mij een open oog daarbij en een open hart. Ik voel me erg moe en niet lekker. Zou er wat dwars zitten?

Zondag 23 januari 1944
Even een kleine notitie. Gisteravond rechts wat pijn gehad en vanmorgen bij het urineren. Urine is niet erg donker. Vannacht voor het eerst ongestoord geslapen (of was het voor de tweede keer?). Het halfzieke gevoel van gisteravond is weg. Ik heb weer eetlust, doch de moeheid blijft. Zondag! Doch geen tijd voor een rustige meditatie aan het begin van de dag. Van 09.00 tot 10.00 uur is er generaal appèl, dus moet alles tijdig in de puntjes zijn. Het appèl dat op het sportterrein wordt gehouden, eist veel van ons koude weerstandsvermogen. Er staat een straffe wind. Aan het eind van het appèl een toespraak waarin nog eens wordt onderstreept wat verboden is. Alles zit logisch in elkaar als de mensen er hun winst mee doen is het in ons eigen voordeel. Mijn aangeboren neiging om te trachten ruzie en narigheid te voorkomen, neemt hier nog toe. Of dit uitsluitend het gevolg is van “wat er gebeuren kan”, of dat hier de gevolgen van een overtreding in het algemeen ingrijpender gevolgen hebben dan in het burgerleven, of dat het komt doordat we hier in het algemeen meer onze principes realiseren, weet ik niet. Nog altijd houd ik vol. Volgens Luther, dat we zulke gecompliceerde wezens zijn, dat het niet mogelijk is om dit uit te zoeken (wat zouden we er weer heerlijk over kunnen bomen!). de maaltijd was door De Boer en Klaas goed verzorgd; corned beef, aardappelen, erwten en jus met bruine bonen en erwtensoep vooraf. Hierna even lezen en praten, waarna kerk. Tekst Lic. 4:2a Verzocht van de duivel. Christus die zelf verzocht is geweest, begrijpt onze zwakheden. Een

grote zegen dat we zo'n Heer hebben. Zou dit de laatste preek zijn hier in Mühlberg? Volgens hardnekkige geruchten zullen alle gewone soldaten van de week het kamp moeten verlaten. Wat zal het worden? Ook hier weer zullen we het aan Hem moeten overlaten. Laat Hem besturen waken. Het is wijsheid wat Hij doet.
Vrouwtje, ik zou het wel erg vinden als ik hierdoor weer langer zou moeten wachten op post, want daar verlang ik toch zo naar! Hoeveel post zou je van mij hebben en zou je gauw mijn groeten krijgen van onze hospitaalman uit Zuilen, die even naar Pa zou gaan?
De avondwijding door Ds. de Kluis was weer fijn; Ps.18:7. Hij hoorde mijn stem uit zijn paleis en mijn geroep voor zijn aangezicht kwam in zijn oren (Statenvertaling). Ds gebruikte vertaling Obbink en Brouwer. De gedachte dat God ondanks de grote afstand onder die miljoenen ook mij in het oog heeft, geeft ons grote troost.
Steeds meer realiseer ik mij, dat het tenslotte gaat om dit ene punt: ook aan God over te laten of ik de mijnen mag weerzien. Vanmiddag had ik het Oude Testament van Ds in handen. Mijn oog viel op de opdracht die zijn vrouw erin gezet had. Ik kon de verleiding niet weerstaan om toch even het begin en het slot te lezen. Bij dit laatste was ook onder het oog gezien de mogelijkheid elkaar niet meer weer te zien. Dat hij dan bekleed mag worden met witte klederen en juichen voor de troon. Het slot was: Uw wil geschiede, niet de mijne. Het heeft me ontroerd en gesterkt. Wat geeft God toch telkens weer nieuwe moed. Zo het leven door te gaan, dan is ook het zwaarste houdbaar. Toch is het soms zo moeilijk om de weg te vinden. Moet ik nu mijn best doen om hier te blijven, of juist om mee te gaan? God wil het zo leiden dat ook door de mensenpogingen heen, die zeker door mijn vrienden gedaan zijn of worden, misschien ook dwars door de bedoelingen heen van de bezetter, Uw wil gehoorzamen. Vrouwke, zal jij het deze zondagavond weer moeilijk hebben. Zou je zitten tobben of heeft God je weer geholpen? Ik draag jou en onze schatten elke dag aan Hem op. Hij zal je niet alleen laten. Dag schatten!

Maandag 24 januari 1944
De dag begint gewoon. Ik heb me opgegeven voor het ziekenrapport, doch de nieren geven thans geen last meer. Om 12.00 uur het grote moment: de eerste kaart! Ik kan moeilijk beschrijven hoe gelukkig ik ben. Even moest ik naar een hoek van de barak, want ze hoefden niet te zien dat er een paar tranen kwamen. En fijn dat het nieuws zo goed was, de kaart zo opgewekt. Klaas kreeg een diep-down brief als antwoord op zijn schrijven dat hij difteritis heeft gehad. Maar we vertrouwen allebei dat mevrouw Doorneveld na jou bezoek vrouwtje, wel flink zal zijn opgekikkerd. I hope so!
We hebben vanmorgen ook kaarten gekregen, dus schrijf ik er een voor Pim's verjaardag en een bewaar ik nog voor het geval we weg moeten. Ik stuur de kaart naar Rotterdam, dan heeft A bericht en Pim krijgt een kaart op tijd. De dokter besloot vanmiddag om urine en bloed te laten onderzoeken. 's Middags met Kloeg begonnen met Algebra herhaling. 's Avonds avondwijding over Gez. 2. Dankbaar naar bed gegaan.

Er vertrekken 9 man naar diverse Arb.kdo's in Niederschlema van Stalag IV-f Hartmannsdorf. [8)]

Dinsdag 25 januari 1944
Vlug opgeschoten. Ik voel me vandaag vrij fit. Ditmaal een overzicht van de dag:
06.00 opstaan, aankleden
06.30 appèl
07.00 eten
07.45 verzorging, bed, enz.

8 NA collectie 2.13.98 inv. 20 melding **4443** (9).

08.30 naar het laboratorium voor urine- en voor bloedonderzoek. Uit de linker elleboog is een buitje bloed afgetapt.
09.15 Bijbelbespreking. Zeer fijn over gelijkenis van het zaad
10.30 uitreiking sigaretten en melk (30 sigaretten voor een half ons tabak)
11.00 eten uitdelen (aardappelen en peen), verdere groenten niet gebruikt
12.00 eten (aardappelen)
13.30 algebra tot 15.30
16.00 eten uitgereikt, 1/6 Kuch, boter, suiker en kaas
16.30 lezen Oude Testament
19.00 eten brood
19.30 lezen Psalm
20.00 appèl
20.15 lezen Nieuwe Testament, praten
21.30 naar bed

Een vrij gewone dag. Toch voor mijn gevoel een gemakkelijke dag. Doordat ik vrij fit was en van allerlei te doen heb, is de dag vlug en prettig omgegaan. Om 19.00 uur las ik even in de Völkische Beobachter. Wat kan men dan soms het gevoel krijgen: hoe lang moet dit nog duren? Het eind is niet te zien. Toch moeten we moed houden. God zal ons niet loslaten en zeker ons helpen ook al is het nog steeds: Wachter wat is er van de nacht? De nacht is nog daar en de dag is nog niet gekomen. Doch ook door het duister heen schijnt Zijn licht!

Zes *verplegers zijn terug naar Nederland (de Kluis p. 79, datum mogelijk eerder).*

Woensdag 26 januari 1944
Vandaag weer vlug opschieten. Om 08.00 uur de derde prik. Op een primitieve wijze wordt het aan- en uitkleden geregeld als de andere keren. Deze morgen moeten verreweg de meeste onderofficieren naar de andere barakken. Ook Siep. Hoewel hij zich eerst heftig verzette, heeft hij tenslotte berust. Waarom toch niet ineens?
Vanmorgen nog een poos algebra gedaan in de barak, maar dat valt toch niet mee. Veel te onrustig. Er werd juist een vrij grondige inspectie gehouden bij de bedden, wat nogal wat luidruchtigheid gaf. Tussen de middag De Boer helpen met verhuizen. We kregen gelijk een invitatie om ook op 23B te komen. Weet nog niet of het doorgaat.
Om 14.00 uur naar de dokter. Resultaat was echter nog niet bekend. Daarna wat schaaklectuur gelezen en wat geschreven. Ik heb het bed van De Boer in gebruik genomen en woon dus nu op de bovenste etage. Nog eten, avondwijding en barak geveegd. Het feit, dat er vandaag zeer weinig brieven en pakketten waren en dat er de laatste dagen praktisch geen post is aangekomen, drukt mij wat.
Ik vraag mij af of de brief van huis me geholpen heeft om me fit te voelen. Vandaag is het weer als gisteren, vrij fit en minder vermoeid. Ben zeer benieuwd naar resultaat urine en bloedonderzoek. Ga nog wat lezen voor appèl en daarna denk ik nog wat algebra te gaan doen. Dag vrouwtje, dag jongens.

Een afgevaardigde van het Zweedse gezantschap is in het kamp op bezoek geweest. [9)]

9 NA collectie 2.13.98 inv. 106 het betrof een bezoek door Österlind.

Donderdag 27 januari 1944
Een dag met weinig bijzonderheden tot op dit moment (17.30 uur). Vermeldenswaardig is, dat het resultaat van het urineonderzoek bekend is (ik meen goed), doch dat de bloedbezinking niet is doorgegeven. Nu moet ik morgen weer op het laboratorium wat bloed laten afnemen. Maandag terugkomen.
De dag gevuld met Duits, met Siep, Duits voor eigen studie, bespreken enkele Duitse brieven met Dr. Boet, Bleeksma algebra en statistiek met Kloeg. Zojuist zei ik tegen Ds. de Kluis dat ik hier minder blij was met verbetering gezondheid dan normaal. Echt op de man af antwoordde hij: "Leer bij de dag leven, God heeft toch de leiding. Over twee dagen kan je wel al helemaal uit dit aardse tranendal zijn. Blijf maar dicht bij de Heer."
Nu ik er even over gesproken heb, is het of er toch iets weggevallen is, wat tussen God en mij was. Zo is het toch eigenlijk beter. Dit is een positieve levenshouding. Het gekke is, als je er met jezelf over praat, draai je altijd heen om het punt waar het op aankomt. Je houdt voor jezelf maar vast aan het echt menselijke, de weg van de minste weerstand zoeken. God, geef mij de kracht om moedig Uw weg te gaan, om niet zelf te kiezen. Ik wil U volgen waar Gij mij heen leidt. Natuurlijk hoop en bid ik, dat ik mijn lieve vrouw en kinderen mag weerzien, maar laat mij in het geloof ook dit in Uw hand geven. U laten besturen en waken. En geef mij kracht om als warme en levende getuige van U deze weg te gaan, ook de zwarte donkere weg!

Avondwijding door Ds. de Kluis. Zingen Ps. 89:1 Gebed ook om de vrouwen te helpen om staande te blijven. Onderwerp uit Jes. 53:3 Hoort en uwe ziel zal leven. Toen Samuel jong was, zei hij eens op advies van Eli: "Spreek Heer, want Uw knecht hoort."
Wij draaien het vaak om en handelen dan: "Hoor Heer, want Uw knecht spreekt."
Dat is echter even dwaas als we bijvoorbeeld een dokter zouden opbellen en inlichten over een ziek kind en niet eens afwachten, wat het oordeel van de dokter is en of hij gauw kan komen, maar zonder meer de haak neerleggen. Nee, we moeten luisterne naar wat de Heer te zeggen heeft. Nu zullen we wel harde dingen moeten horen. Wat er in ons leven verkeerd is, of was en wat veranderen moet. Maar laten we toch vooral luisteren, want het is de voorwaarde om te kunnen deelhebben aan wat er volgt: "En uw ziel zal leven." Pas dan is het mogelijk. En op grond van de schrift mogen we er nog aan toevoegen: Leven en niet sterven. Nazang Gez. 281. Heer, ik dank U voor dit woord. Spreek tot mij, ook tot mij! Ik gevoel, dat dit een van de grootste remmen is in mijn leven. Mocht het de rem blijken te zijn! Mocht het leven van mijn ziel, dat vaak kwakkelend is, worden tot een stralend leven, tot Uw eer en tot zegen van allen die mij omringen en nastaan!

Om 20.00 uur kwam luchtalarm tot 22.00 uur. De volmaakte duisternis werd al spoedig door velen gebruikt om te zingen. Na enkele gemeenschappelijk gezongen versjes en liedjes kwam het al ras tot een soort solozang. Hier en daar ontpopten enkelen zich als echte artiesten en het geheel kreeg het karakter van een cabaret. Er waren enkele zeer goede dingen bij. Even had ik het moeilijk. Hoe is het toch mogelijk, dat hier in de barak vrolijkheid heerst, terwijl boven in de lucht de talloze machines raasden om dood en verderf te gaan zaaien. God zij de arme slachtoffers nabij. Hoeveel zieken en vrouwen en kinderen en ouden van dagen zullen gewond in de koude gure wind komen te liggen? Wanneer zal er een eind komen aan dit onzegbaar vreselijke!

Vrijdag 28 januari 1944
Mijn verjaardag! Ondanks alles, ondanks alle herinneringen geeft God mij de kracht om moedig en blijmoedig de dag te beginnen. Het is of ik opnieuw een belofte krijg: "In de benauwdheid zal ik bij U zijn." Ook bij jou, vrouwtje, en ook bij jullie, lieve kinderen!

Op mijn krib bij het opstaan was mijn eerste gedachte die op materieel gebied bij mij opkwam: nu mijn gebruikelijke kop thee met een beschuitje. Niet om het gemis daarvan, maar om de feestelijke sfeer van alles. Alleen Klaas heeft mij gefeliciteerd. En later, in een toevallig gesprek over leeftijd: Van Oostenbruggen (sergeant Cornelis van Oostenbruggen kgf 97865). En als ik dan denk aan andere jaren: de feeststemming thuis, de post, op kantoor, dan wordt het wel even als een gemis gevoeld, vooral nu ik weer een nieuw decennium inga. Doch, nu alle kinderachtigheid aan de kant. Dankbaar aan God voor wat Hij gaf en dankbaar voor wat Hij laat. Zijn vrede wil ik deze dag gedenken, ingedachte toevende bij de mijnen.
Wat een feestdag. Om 12.00 uur krijg ik mijn kaartje voor mijn verjaardagspakket en bovendien vandaag een brief. Dank je zeer hartelijk, schattevrouwtje. Kon het nog mooier! Ik liep echt dankbaar te zingen: Wat zal ik met Gods gunsten overlaan,…. En dan zulke goede berichten! Echt, ik had het gevoel dat ik werkelijk niet op kon.
Langzamerhand werd bekend dat ik jarig was, onder andere kwam Ds. de Kluis me gelukwensen en verder heb ik veel handen moeten drukken. Vanmiddag heb ik nog een brief verstuurd om informatie over Dirk. Kloeg heeft me keurig geholpen om een prima Engelse brief samen te stellen. Voorts heb ik natuurlijk een kaart naar het vrouwtje gestuurd om haar eens extra te bedanken. Met de fijne salarisverhoging ben ik ook erg blij. Klaas is de hele dag ook echt enthousiast over al die fijne dingen die het een feestdag voor mij maken. We hebben nog een goed bericht, morgen komt er een half Amerikaans pakket. Alles opstellend van vandaag lijkt het, wat het aantal verrassingen betreft en wat het aantal felicitaties betreft nog op een Hollandse verjaardag. Ik heb me vandaag opgegeven voor een schaakcompetitie. Vandaag is de eerste Kampecho uitgekomen (Hollands Kampblad), naast onze "Blubber".
Heer ik dank U voor deze dag. Leer mij op U vertrouwen. Ik mocht Uw trouwe vaderzorg weer ervaren. Boven bidden en denken.
NB. vanmorgen heeft Klaas een pakketje naar Holland gestuurd. Ik heb er drie overhemden in gedaan. En een paar cadeautjes voor onze vrouwtjes mochten mee.
Van 22.00 tot 22.30 uur in het duister. Lastig met naar bed gaan.

Zaterdag 29 januari 1944
Een overzicht van deze dag bij het naar bed gaan. Een vrij bezette dag. Twee schaakpartijtjes gespeeld voor de competitie. Mout – Brouwer (0 – 1) en Brouwer – IJzendoorn (1 – 0). Verder vanmiddag voor Pa het bevolkingsregister overgeschreven. Een echte fijne bezigheid.
Vanmorgen een pracht Amerikaans pakket gehad met Klaas. Verder hadden we onze tijd nodig voor eten verzorgen en vanzelf de avondwijding.
Vandaag is een transport aangekomen en Ds. de Boeft kgf 98839 is er bij. Verder de kapiteins Vegus (kapitein Veegens kgf 98840 en Schell kgf 98833 (de aankomst was volgens andere bronnen echter 30-1-1944). Toppunt dat ze die jongen (Schell) nog doorgestuurd hebben.
Stemming: noch hooggestemd, noch in de put. Welbeschouwd even een natuurlijke niveauverlaging na gisteren. Morgen hoop ik toch weer heerlijk op te gaan naar de kerk. Alle zorgen van het begin van de week waren tot heden overbodig. Waarom toch zoveel zorg. En nu het hoogtepunt van deze dag: jouw brief vrouwtje. Dank voor je fijne brief. Goddank alles goed. Dank aan allen die je zo helpen.

Zondag 30 januari 1944
Ongeveer verloop van de dag:
07.00 opstaan
07.30 appèl
08.00 eten, daarna bed opmaken, enz.

09.30 schaakwedstrijd. Hovenier – Brouwer afgebroken ca 11.00 uur. Eten: soep, aardappelen met groene erwten, corned beef en jus. Behalve aardappelen alles privé. Daarna scheren en schoenen poetsen.
12.30 – 13.45 voortzetting schaakwedstrijd (wordt vervolgd)
14.15 – 16.00 kerkdienst en praatje (collectief) met Ds. den Boeft
16.00 – 17.00 Ds. de Kluis op de thee. Getrakteerd op de kersen op sap
17.15 – 18.00 einde schaakwedstrijd (verloren)
18.00 eten, havermout en brood
18.30 avondwijding
19.00 schrijven en lezen
20.00 appèl
20.15 luchtalarm tot 21.45
22.15 naar bed

Het schaken heeft vandaag eigenlijk voor de zondag een te groot stuk van de dag ingenomen. Het lag in de lijn om een wedstrijd te spelen, doch het was een zware partij en kostte veel tijd. Net of het zondagse wat op de achtergrond is geraakt. Ik hoop nog veel te lezen en te praten vanavond. Ik heb vandaag door alles en nog wat, heel weinig thuis getoefd. Anders ben ik er in gedachten telkens vooral 's zondags. Enerzijds is het fijn, maar anderzijds een echt onvoldaan gevoel.
De kerkdienst was weer heel mooi. Marcus 4:27b. Avondwijding Ps. 25:8. Fijn ook dat Ds. de Kluis kwam theeën. Het luchtalarm was echt "gezellig". Zitten praten met Klaas en Loe Raaymans (soldaat muzikant Loe Raayman kgf 98475). Laat Loe nu van 1916 tot 1928 in de Gerrit Jan Mulderstraat 37 hebben gewoond. En laat hij nu ook door Broederschap de Lakemannen kennen, vooral Catrien, waarop De Greef (sergeant Willem de Greef kgf 97868) bekende Catrien te hebben ontmoet onder andere op de bazaar Théofilus!! (Foei!) Hij kent ook Wim Maat, Dick Veldkamp goed! Het werd zo een leuke avond. Vandaag een briefje geschreven aan Meilink. Meegegeven aan kapitein Veegens.

Een nieuw transport Hollanders. Er zijn acht officieren bij. [10] *Eindelijk ook een veldprediker, De Boeft uit Kralingen. Eén veldprediker, terwijl er ten minste tien nodig zijn. Er zouden er drie komen met dit transport. De Boeft vertelde dat men in Holland moeite had de twee anderen te vinden en dus kwam hij alleen.*

Maandag 31 januari 1944 (verjaardag van prinses Beatrix)
's Morgens Dr. Noltke (Officier gezondheid 2e klasse W.L. Nolke kgf 98585) geholpen met een Duitse brief. Daarna voor Pa de lijst van het nieuwe transport bijgewerkt en vervolgens naar de dokter gestapt voor resultaat urine- en bloedonderzoek. Urine was goed, bloed was matig. Hij vroeg natuurlijk of ik nooit last had gehad van de longen. 's Morgens heb ik een poosje gecorveed, doch dat was wel wat te veel hooi op de vork genomen. De Dokter waarschuwde nu nog voor onverhoedse bewegingen en teveel inspanning. Na het appèl nog wat gelezen. Dag vrouwke, dag jongens, wat zou ik graag eens in Vriezenveen en Rotterdam om een hoekje kijken. Ik heb gelukkig jullie foto's.

10 Archief Eemland, inv. 10 lijst van 27-1-1944 met, naast de Boeft, de namen van 7 officieren. Kgf 98837 t/m 98844. Daarnaast omvatte het transport waarschijnlijk nog 36 man (kgf 98801 t/m 98836)/

Dinsdag 1 februari 1944
Vandaag ontluizen van dekens en kleding. Zelf geen beestje gemerkt, doch er zijn er genoeg in de barak. Fijn een bad, maar het is een hele temptatie en rommel. Eerst even buiten wachten, dan naar binnen en uitkleden. Een klein half uur nakend wachten, daarna baden met ongeveer 3 man onder één, niet te ver sproeiende douche. Vervolgens drogen bij een apparaat en daarna nog drie kwartier nakend wachten in een vrij koud lokaal, waarbij een paar deuren telkens open zijn. Dan komen de dekens en kleren. Een reuze uitzoekerij doch eindelijk hebben we onze spullen en dan is het gauw gebeurd. In de barak eerst een poosje gezeten om uit te rusten van de vermoeidheden. Vijftig sigaretten Turkinch (Engelse Rode Kruis) en 4 harinkjes (Deense Rode Kruis). Vanmiddag is er een Ausweis voor mij gekomen van het tweede pakje. Wat bof ik toch! De meesten van ons transport hebben nog niets en ik al een kaart, een brief en twee pakketten. Avondwijding door De Greef (1 Jes. 1:27). Verder vandaag briefpapier. Morgen na ontvangst van het pakketje schrijf ik. Fijn hé, vrouwtje!

Woensdag 2 februari 1944
's Morgens pakket gehaald. Prachtig! Verder een bewogen dag.
Ten eerste berichten over vertrek van de officierslagers van LA2-ers, ten tweede strengere pakketten controle. Doordat iemand op een Rode Kruis kaartje schrijft "brief gevonden". Alles wordt kapot gemaakt, rollen pepermunt opengemaakt, koek, boter en kaas doorgesneden. En daar ik vandaag twee kaartje voor een pakket kreeg, kneep ik hem erg.

Doordat in de afgelopen nacht om 24.00 uur de officier van de wacht kwam kijken of er een brandwacht was en er niemand was aangewezen, heb ik maar van 24.00 tot 02.00 uur gewaakt. Toch was het te veel. Ik ben erg moe.

Donderdag 3 februari 1944
Om 08.30 uur naar bed gegaan, doch ik viel pas om 11.00 uur in slaap.
's Morgens pakketten gehaald. Wat geweldig: honing, Wybert, pepermunt, havermout, gortmout, peulvruchten, suiker en boter. Om verlegen van te worden.
's Middags naar de Stabsarzt. Ik heb weer vier weken Schonung. Zou ik dus bij Klaas blijven, die LA2 houdt? Wat leven we hier toch onrustig. Elke dag andere dreigingen en veranderingen. Och, tegen een nieuw Lager zie ik niet op. Het is allicht wat constanter. Maar oh, die reis! Ik ben nu al zo moe.
Bij de avondwijding was Ds. de Kluis er niet. Ik heb een inleiding gehouden over "Bij U schuil ik." Ongeveer de inleiding die ik voor Amersfoort klaar had. Wel vermoeiend omdat het onvoorbereid was. Toch weer dankbaar dat ik het heb mogen doen. God zegene het eenvoudige woord, het zaad dat gezaaid werd. Na het appèl hoop ik gauw naar bed te gaan.

Drie Nederlanders (Kapitein arts Hendrik v.d. Giessen 97201, Officier van geneeskunde H. de Witt 97209 en korporaal verpleger Sandrikus Ros 97210) gaan terug naar Nederland. [11)]

Vrijdag 4 februari 1944
Vanmorgen vlug opschieten in verband met de bespuiting van de barak. Tijdens dit spuiten ben ik naar de universiteit geweest. Een nieuwe avondwijding geprepareerd. Verder gedisputeerd over de houding van de Hollanders. Er is toch zo weinig begrip voor de mening van anderen. We moeten allemaal beter leren om te luisteren. Hoe onze mening is komt er toch eigenlijk weinig op aan.

---

11 NA collectie 2.13.98 inv. 20 meldung 4413 van 21 maart 1944

Na terugkeer in de barak, uitreiking van een half Amerikaans pakket, ook voor de nieuwelingen. Elke keer valt het weer op hoe geweldig zo'n pakket is.
Op het moment dat ik dit schrijf (14.00 uur) is er nog geen nieuws over een transport naar een officierslager. De dag verloopt verder zonder bijzondere incidenten. Wel wordt bekend dat het transport dokters en verplegers dat morgen weg zou gaan, nog moet blijven. Er schijnt geen vervoermogelijkheid te zijn. 's Avonds pracht avondwijding door Ds. de Kluis (Jes. 5:4).
Na de avondwijding geschaakt met Pa (gewonnen van Pa). Ik heb vandaag een boek gelezen waarin ik 's nachts begonnen was.

Zaterdag 5 februari 1944
Een prettige dag die rustig verlopen is. 's Morgens geleerd om dubbel patience te spelen terwijl Klaas zakdoeken wast. Kostelijke maaltijden gehad; 's morgens aardappelen en corned beef, daarna brood met gekookte worst en een cracker toe. In de namiddag pap. 's Avonds geroosterd brood met gebakken gekookte worst.
's Middags 15.30 uur Kerkenraadsvergadering in de universiteit. Om 17.00 uur Bijbellezing door Klaas Matth. 9:27/29 (mooie gedachten, dankgebed zeer mooi).
Na het appèl patience met de majoor.
De Kerkenraadsvergadering was de voorbereidende vergadering voor de oprichting van de Protestants Christelijke Kerk in Mühlberg. Volgende week Deo Volente constituerende vergadering. Eigenlijk merkwaardig hoe we hier in Duitsland ons geheel één voelen met de combinatie, de onzichtbare combinatie van Kerken in Nederland, die allen op dezelfde grondslag staan, allen één Heer belijden. Jammer dat er zo weinig mannen zijn, die zich beschikbaar stellen voor dit prachtige werk. Heel mooi dat er nu ook een Gereformeerde predikant is, die geheel deze lijn wil vormen.

Vanavond een poos met Klaas gepraat toen we al op bed lagen. Eens uitvoerig over de avondwijding gebabbeld. Het is de plaats waar men vertrouwelijk kan praten. Fijn dat Klaas openstaat voor eerlijke kritiek. Soms verlang ik ook wel eens naar kritiek. Het is zo moeilijk om over je eigen manier van spreken te oordelen. Toch is een diepgaand gesprek op dit punt goed, je leert dieper nadenken geloof ik.

Zeg vrouwtje, weet je wat we vanavond ook zeiden? Hé, nu moesten onze vrouwen eens een dag bij ons kunnen zijn en zien hoe we leven. Al zou je twintig bladzijden mogen schrijven, dan kon je het toch niet vertellen.

Zondag 6 februari 1944
Vanmorgen was het helemaal geen zondagstemming in de barak. Nogal wat ruzie over een gestolen of vermiste handdoek, enz. Verder nogal rommelig door een te houden inspectie die niet gekomen is. Daarna kregen we bericht dat een groep van honderd Partizanen (Balkanezen [12)]) in barak 15A waren, die totaal uitgeput en uitgehongerd waren. Nu toonde Holland zich weer eens op zijn best. In een minimum van tijd was er volop eten voor die mensen. Klaas heeft er een gezien die, toen ze een paar boterhammen kregen, ze huilend in een hoek gingen opeten. Het was ene vreselijk zielig gezicht.
We hebben ons verder voorgenomen onze Italianen wat beter te verzorgen. Het schijnt onder die heren ook wel erg schamel te zijn wat ze te eten hebben. En wat zijn ze dankbaar voor wat eten!

12 Met "partizanen" werden soms ook de ondergedoken Nederlanders bedoeld, die actief zouden zijn in het verzet.

De kerkdienst was weer zeer mooi. Tekst Matth. 8:25 En Hij sliep. De slapende Heer. Hoe zaak willen we de Heer niet wakker schudden, als Hij er zich niet om bekommert dat wij vergaan! Maar Hij is bij ons. Wij hebben 's Vaders Zoon aan boord.
Na de kerkdienst gesproken met Karthaus (soldaat W.L.F. Karthaus kgf 98759), iemand die het stuur volkomen is kwijtgeraakt (R.K.). In de loop van het gesprek bleek, hoe de avondwijding van donderdag hem wel tot jaloersheid heeft gebracht. Moge God dit zaad tot wasdom brengen.

Soldaat Van Vuuren (kgf 271653) vertrekt naar Arb.kdo 1175 Radebeul van Stalag IV-a Hohnstein. [13)]

Maandag 7 februari 1944
Een dag van weinig bijzonderheden. 's Morgens algebra, 'middags barakadministratie.
De stemming is vrij vlak, zonder moeilijke momenten en zonder hoogtepunten.
Klaas heeft een mooi pakje, gelukkig zonder brief.
Na het appèl weer gepraat met Karthaus en nog een poosje gelezen.

Wachtmeester Balhuis (kgf 98831) vertrekt naar een Arb.kdo van Stalag IV-f Hartmannsdorf. [14)]

Dinsdag 8 februari 1944
Voor de Bijbelkring mijn haar laten knippen. De Bijbelkring enerzijds zeer fijn, anderzijds onbevredigend. De totaal uiteenlopende algemene ontwikkeling en theologische ondergrond is er natuurlijk niet vreemd aan. Het samen zoeken van mooie dingen onder leiding van Ds is natuurlijk mooi, maar het komt niet echt tot onderling uitzeggen van wat het te behandelen stukje te zeggen heeft. Als er nu maar veel mensen wat aan hebben (en dat schijnt wel, want we zijn meestal met vijfentwintig tot dertig man en de groep van zaterdag telt vijftien tot twintig man) dan is ook dit werk niet tevergeefs.
De maaltijd vereiste weer de gebruikelijke aandacht. We hebben bij de gebakken piepers een heerlijk maaltje kapucijners, waarvan Karthaus ook profiteerde en verder een lekker hapje van een meat-rol (die Klaas heeft gebraden). Aardappels zijn er vandaag zeer weinig, ongeveer vier á vijf gewone aardappelen per man.
Na het eten dit geschreven en aan een inleiding gewerkt. Om 15.00 uur komt het bericht dat de LA1, LA2 en LA3 en Schonung mensen niet uit de barak mogen, in verband met het vertrek naar Offizierslager. Vanzelf hierna voorbereidingen voor een eventueel spoedig vertrek, terwijl in verband hiermee de lust ontbrak om iets aan te pakken. Eigenlijk voelde ik mij wat bezwaard dat we zoveel vlees op één dag hebben gegeten!
Enfin, met de avondwijding was er nog geen nieuws en we mochten de barak verlaten voor het bijwonen daarvan. Na de avondwijding een nieuwe sensatie. In de barak is een difteriepatiënt, die op staande voet naar het Lazarett moet. Hij is niet erg ziek. We moeten nu acht dagen in quarantaine blijven en mogen de barak niet uit. Omdat ik geen lang gezocht trok vond Karthaus mij een fatalist. Maar mijn hemel, is zoiets nu zo erg? Het vervelende is, dat het vertrek naar het Offizierslager uitgesteld wordt, of misschien niet doorgaat. Enfin, de tijd zal het leren.
Vannacht gaat Siep de Boer op transport naar Oflag XXI-c Grüne bei Lissa. Het afscheid was eenvoudig, doch later kwam Homburg (kgf ?) vertellen, dat hij eigenlijk geen woorden had kunnen vinden. Moge De Boer iets hebben kunnen zien en gevoelen van liefde Gods in Christus, die ons droeg. En naar bed. Acht dagen geen appèls.

---

13 NA collectie 2.13.98 inv. 20 geen meldingnummer op kaft.
14 NA collectie 2.13.98 inv. 20 melding **398** (1).

Woensdag 9 februari 1944
Vanmorgen uitslapen. Om 07.30 uur was echter de slaap over en om 08.30 uur waren de meesten eruit. Warm eten en thee was op de stoep gezet, doch het was haast koud toen de deur open ging. Direct is in de barak een en ander georganiseerd: jokerwedstrijden, schaakcompetitie, lezingen, cabaret. Ook de kerkdiensten zullen verzorgd worden. De pakketjes worden door de verplegers van het Rode Kruis gebracht. Klaas had er ook een. Een probleem is het koken, omdat anders ook de Franse keuken gebruikt wordt. Enfin, we redden ons wel.
Het is toch wel te merken, in de barak dat er bijzonder veel mensen op de barak zijn. Het is drukker dan anders en moeilijk om wat aan te pakken. Vanmiddag gechangeerd en een spelletje schaak, respectievelijk tegen Loe Raayman en Van der Wege. Beide gewonnen.
Om 18.30 uur lezing van De Greef over Geestelijke stromingen in deze tijd. Daarna "spelletjes om prijzen", "zweefvliegen". Vandaag is een Internationaal Comité opgericht tot hulp van de meest noodlijdende krijgsgevangenen (Italianen en Russen). De Russen worden door de Engelsen verzorgd, de Italianen door de Hollanders. De stemming in de barak is zeer opgewekt.
Vandaag twee briefkaarten, waarvan ik er heden een aan Pa schrijf via A.
Morgenochtend heb ik morgenwijding. Er is geen rustige gelegenheid voor voorbereiding. De spelletjes om de prijzen waren: zweefvliegen, stokslaan, trechter werpen en evenwichtproef. Zeer veel succes! De mensen hebben zich geamuseerd.

Donderdag 10 februari 1944
Hoewel het pas om 24.00 uur rustig werd, was het om 06.45 uur al weer "Hoeveel water nodig?" En even daarna water in ontvangst nemen, enz. Slapen deed ik toch niet meer, dus kwam ik om 07.30 uur als eerste uit bed. Na het ontbijt nog even geprepareerd voor de Morgenwijding. Deze was om 10.30 uur. Voor de eerste keer heb ik aan de hand van punten gesproken. Klaas zei ongevraagd dat het zeer goed was gegaan. Het belangrijkste is, dat er door God zijn zegen op gegeven wordt. (Onderwerp: Ik ben geholpen). Als ik iets heb kunnen doorgeven wat ik zelf voelde, is het goed. Vandaag weer gepraat met Karthaus. Je zou het wel willen geven.
Vanmorgen een pakje ontvangen. Vrouwtje, wat neem je toch een risico. Het briefje was prachtig weggestopt en ondanks de scherpste controle was het niet gevonden en ik was er dolblij mee. Maar toch, mogen we het risico lopen?
Vanmiddag geschaakt tegen Van Dorp (gewonnen). Met Heijnen (kgf ?) geschaakt en afgebroken in gelijke stand in het middenspel.
Vanavond eerst een lezing over strafgevangenenkampen in Duitsland, daarna cabaret.
Elke keer staan we er verstomd over, hoeveel we uit Holland krijgen en wat een pracht pakketten. Geweldig. Hartelijk dankbaar voor alles dank ik allen in gedachten.

Cabaret: aardige improvisatie. Vrij slechte maar aardige muziek. Af en toe goede zang, een paar aardige schetsjes, enz. Kortom een gezellige avond. Aan alles merkt men, dat er veel prijs op gesteld wordt. Jammer dat de quarantaine tot gevolg heeft, dat van de nacht een dag gemaakt wordt. Het duurt lang eer je gaat slapen. En 's morgen om 06.45 uur staan ze al voor de deur met heet water.

Vijf Nederlanders komen aan vanuit Stalag IV-c Wistritz. [15)]
1 Nederlander (soldaat De Heij 98691)komt aan vanuit Stalag IV-d Torgau. [16)]

15 NA collectie 2.13.98 inv. 20 melding 282 van 27maart 1943 Abgang Stalag IV-c Wistritz.
16 NA collectie 2.13.98 inv. 25 melding 459.

Vrijdag 11 februari 1944
Ik was tenminste om 06.45 uur er al uit om in pyjama aan de buitendeur de emmers in ontvangst te nemen. Nog een poosje gesoesd en toen eruit voor pap koken. 's Morgens wat gelezen en wedstrijd geschaakt. Door een reuze blunder verloren. Verder Morgenwijding van De Greef met 31 bezoekers tegen 39 gisteren. Jammer dat het niet rustiger was.
Briefkaart van jou, vrouwtje. Fijn alles is goed. 's Middags voor het eerst hier wat geslapen. Daarna gegeten en met Klaas iets gekaart. De avond was weer druk bezet.

18.30 causerie van Loe Raayman 98475 over de Rotterdamse brandweer.
20.00 uur vermaak, stoktrekken in een teil met water, eetwedstrijd met cacaopasta, denksport en Hypnose. Even onderbroken door een kwartier luchtalarm.
Tussendoor Hervormd Nederland gelezen. Niet te laat naar bed.

Zaterdag 12 februari 1944
Omdat ik morgen de dienst moet leiden, ging er vandaag veel tijd heen met voorbereiden. Verder veel tijd nodig gehad voor een grote was. Tijdens cabaret (van 20.00 tot 22.00 uur) inleiding afgewerkt. Hedenmiddag is er een bijeenkomst geweest van de Kerkenraad. Besloten is om analoog met Schilder, op te richten de Nederlandse Protestantse Noodgemeente te Mühlberg. Zeer, zeer gaarne had ik deze belangrijke vergadering meegemaakt, maar ik kon het niet met mijn geweten overeenbrengen de barak te verlaten.

Zondag 13 februari 1944
Na het ontbijt nog even voorbereid, daarna om 10.30 uur kerkdienst. We hebben in verband met de zondag wat banken in het lokaal gezet, dat nu onze "kerk" was.
Het was wel de soberste kerkdienst die ik van mijn leven heb meegemaakt. We hebben eerst gezongen Ps. 95:1-4, daarna gelezen Ps. 100, vervolgens gebed. Daarna gelezen Hebr. 12:1-17, waarna gesproken over vers 1 De wolk van getuigen. Er was zoveel te zeggen, dat alles in een notendop moest. Er was een zeer aandachtig gehoor. Bij de morgenwijdingen hebben we 30 tot 40 mensen.
God, ik dank U, dat ik weer mocht zaaien. Dat Gij mij weer vergunde, om als Uw dienstknecht Uw woord uit te dragen. Geeft Gij het zaad wasdom, o Heer. We hebben in onze dienst gedacht aan onze eigen gemeenten, waar voor ons gebeden wordt. Heerlijk is dat toch, om dat te weten.
Gisteravond en vannacht heb ik veel aan je gedacht, vrouwtje en ook aan jullie jongens.
Zou het ook wederzijds zijn?
Zou het hierdoor zijn, dat ik prikkelbaar ben? Ik vecht er tegen en gelukkig met goed succes, zodat Klaas er niets van merkt, maar de neiging is er weer.
's Middags een poos geslapen. Ik voel me vandaag niet zo fit. De stoelgang is wat van streek. Toch drukt het verder de stemming niet.
Nogal veel zorgen gehad met het eten. Die kachel is toch zo'n probleem. Te weinig kolen, minder hout dan als we het zelf halen en dan zonder gebruik te kunnen maken van de Franse kantine. 's Avonds wat gelezen en geschreven. Lezing over radiobelevenissen.

Maandag 14 februari 1944
Een fijne dag. Een opgewekte kaart van thuis van 8 februari. Een pracht Engels pakket (Scottish). En 's middags mogen getuigen tegenover iemand die in de put was.
Wat kan God toch wonderlijk zegenen. Ik kan die dankbaarheid soms niet op. Langzamerhand groeit mijn vertrouwen in God, hoe de weg ook is. Hoe langer hoe sterker mag ik getuigen dat ik een kind van God mag zijn. Dank Vader voor die genade.

Een groep van 41 soldaten en 8 officieren (98846? t/m 98897) komt aan in het kamp. Ze waren 10 februari uit Nederland vertrokken.[17)]
Er vertrekken 6 man naar diverse Arb.kdos van Stalag IV-f Hartmannsdorf.[18)]

Deel van de mannen die binnenkwamen op 14 februari 1944
(foto Cor van Weele in Leidsch Dagblad 24 december 1994).

Dinsdag 15 februari 1944
Weer een quarantaine dag, maar nu de laatste. Enerzijds is het erg rustig; geen appèls, geen Kommando's, geen barakkencontrole. Maar er zijn twee bezwaren:
1. de avonden zijn steeds druk, vermaak, cabaret, lezingen. Geen gelegenheid voor lezen, meditatie of serieus spel schaken.
2. de nachten. Doordat er geen opstaancontrole is, is het zeer laat eer het rustig is op de barak. Meestal 02.00 tot 02.30 uur. Een keer heb ik er wat van gezegd, doch protest gekregen. En daar ieder langs mijn krib moet naar het nachttoilet, wordt uit rancune 's avonds een stel lege blikjes bij mijn krib gelegd, dat het elk ogenblik leven zal maken.
Ik heb ze echter steeds tijdig opgeruimd. Omdat ik niet kan slapen voor het echt rustig is, en 's morgens steeds weer wakker ben met water brengen (06.45 uur), slaap ik nu al een week nauwelijks 4 uur per nacht. Dat is wel wat al te weinig. Enfin, ik hoop dat het vannacht beter gaat.
Vandaag is Frank Jelly even aan de "telefoon" geweest. Erg leuk. Hij kwam weer terug van Jacobsthal en kwam nu vertellen dat hij weet wat warme kleding voor mij had.
Heden RM 2,= betaald voor sigaretten, voor Klaas en mij. Die zullen we morgen ontvangen. We hebben eens een berekening gemaakt van de zwarte handelswaarde van een Engels pakket. We kwamen op ongeveer 140 gulden, zonder sigaretten.
Hedenavond lezing, cabaret, ondertussen met Kloeg gestatistiekt. Van 20.00 tot 22.00 uur luchtalarm. Laar gaan slapen.

17 Archief Eemland, inv. 10 lijst van 27-1-1944 en 10-2-1944.
18 NA collectie 2.13.98 inv. 20 melding **4447** (6).

Woensdag 16 februari 1944
Om 05.30 uur op. Snel helpen met corvee en eten. Vanmorgen ontluizen.
Vandaag briefpapier gekregen. Ik schrijf vanavond. Vandaag zeer weinig gedaan. Ik was ontevreden over mijzelf. Zou ik ook al in krijgsgevangenstemming vervallen?
Bij de ontluizing vanmorgen waren vier Italianen. Vel over been! Zulke magere mensen heb ik nog nooit gezien. Ik ben geobsedeerd toen ik naar ze stond te kijken, want bij het teruggaan zeiden Pa en de majoor, dat ik wel op mezelf moest letten en maar flink moest eten omdat het bij mij ook niet zo rooskleurig was.
Vanavond een pracht avondwijding door Ds. de Kluis. Tekst uit Ps. 62 "Ongerechtige dingen hadden de overhand over mij". Waarin onderscheid zich een Christen? Hoe kent men hem? a. Niet aan het naar de kerk gaan. b. Niet aan de opofferingsgezindheid. C. Niet aan de Heiligen, maar een Christen is iemand, die ergens in zijn leven een scheidingslijn heeft liggen. Het was vroeger zo, doch nu heb ik mijn leven in gehoorzaamheid in dienst gesteld van mijn Heiland en Heer. We zongen: Vaste rots van mijn. Dat geeft weer te denken. Dat moet toch weer eens goed onder ogen gezien.
Heb ik mij werkelijk onvoorwaardelijk in dienst gesteld van mijn Heiland? Maar dan moest ik ook nog positiever leven. Ik geloof dat God weer tot mij gesproken heeft. Heer leer mij gehoorzamen in ootmoed en liefdevolle dankbaarheid.
Van schrijven komt vanavond niets. Echt dus een verprutste dag.

Donderdag 17 februari 1944
Vandaag heel wat beter naar mijn zin gehad. Vanmorgen mijn brief geschreven en vanmiddag echt gezellig druk met de administratie voor de verhuizing (37 naar andere barakken en 38 uit andere barakken). In verband met de muziekavond om 17.00 uur avondwijding. Tekst: Heer ik zal U volgen waar U ook heen gaat.
's Avonds wat geschreven, gelezen en administratie.

Vrijdag 18 februari 1944
Vanmorgen veel met Karthaus gepraat. Er komt wat leven in. Vanmiddag aan de aalmoezenier doorgegeven daar ik binnenkort weg zal gaan. Verder gelezen in "De Menschen Zoon". Mooi boek. Vanavond post ontvangen van 11 februari verzonden op 14 februari; geweldig. Alles goed. Financieel gunstig (190 gulden tantième), fijn.
Na de avondwijding op bed gelezen. Aan tafel geen plaats. Na het appèl geschaakt en verloren (tweede klasse Nederlandse Schaakbond).

Zaterdag 19 februari 1944
Fijn, een brief van 10 februari. Alles wel. En gelukkig bericht dat pakketje overgekomen is. Nu morgen tenminste enige contact.
Nogal drukte vanwege een bezoek van een generaal, die ook nu weer niet geweest is. Vanmiddag Kerkenraadvergadering. Vaststelling notulen oprichtingsvergadering. Morgen is er een bijeenkomst van de Gemeente. 's Avond na de avondwijding wat gepraat met Pa, nadat Loetje Raayman ons (zestien man) getrakteerd had op chocola en taart in verband met zijn dertigste verjaardag. In een korte speech heb ik hem gehuldigd. De laatste dagen staan de gesprekken over de invasie op de voorgrond, vooral over de artikelen in de Hollandse couranten. Hoewel we hier met vrezen en beven dit gebeuren tegemoet zien, merkt men er bij velen toch een verlangen naar als naderende verlossing uit onze krijgsgevangenschap. Anderzijds hoort men weer een angstig tegemoet zien van verbroken communicatie met Holland. Ook deze zorgen zullen we moeten en mogen toevertrouwen aan onze almachtige

Vader. Hij geve ons kracht om te dragen, doch ook de moed geen zorgen te maken voor de dag van morgen. Geen haar van ons, van jullie hoofd zonder zijn Heiligen wil, Amen.
Vanmiddag nog een aardig incident. Mijn horloge was stuk en Quist (sergeant Lambertus Johannes Quist kgf 98826) zou het repareren á raison van één rol pepermunt en een sigarettenbusje melkpoeder. In verband met de waarschuwing van Stoopman in 1934, dat reparatie bij nieuwe weigering van het horloge onmogelijk was, vreesde ik het ergste. Toen het horloge uit elkaar lag zei Quist: "Nou, het spijt me, maar het is hopeloos. Het zat te vast geroest en alles is versleten. Wil je de onderdelen zo meenemen of zal ik ze nog even in elkaar zetten?" Diverse lui zaten erbij en hadden kritiek op het feit dat ik er in tien jaar niets aan had laten doen. Ik was wel erg geschrokken ervan. Zonder horloge is een ramp, hoewel velen het zonder doen. Enfin, na de Kerkenraadvergadering kreeg ik het klokje terug in prima staat. Ik was er prachtig tussen genomen. Ik schrijf slecht, want mijn rechterduim zit in verband, omdat er een hardnekkig zweertje aan zit door een splintertje.

Zondag 20 februari 1944
Op bed om 07.00 uur uit Rom. 8 gelezen, doch ik kon mij niet concentreren. Zelfs dank ik: "Hoe kon ik zoiets afspreken, wat mij nu zo weinig zegt." Later op de morgen nog twee keer gelezen. Een keer oude vertaling en een keer nieuwe vertaling. Wat is dat stuk toch rijk. We zullen er veel aan denken vandaag, hé mams? De morgen is moeilijk voor me. Ik ben steeds thuis en tracht alles te volgen, maar weet dus niet of je vandaag naar de kerk zult gaan. Er zal wel veel bezoek komen met de zondag. Gelukkig voor je. Vrouwtje, wat kan het leven toch hard zijn. Maar toch, als we elkaar weer in welstand mogen ontmoeten, wat zullen we dan dieper leven. Moge deze tijd ons rijp maken voor een nog groter, mooier, voller geluk, reeds hier. Met onze kinderen en in Gods nabijheid. Als je die mooie dingen ziet en voelt, dan kan men zich niet anders indenken, dan dat God die toch deze mogelijkheden in de mens gelegd heeft, ze er toch niet ingelegd heeft om ons er als onbereikbaar ideaal mee te plagen. Evengoed, als een mens er met stralende gezondheid kan rondlopen. We mogen er om bidden vrouwtje, om hereniging. Als we maar één ding voor ogen houden, dat we toch een toekomende Stad moeten blijven zoeken. God zegen je in al je wegen en sterke je in alle moeilijkheden die zeker nog zullen komen, voor we herenigd zijn.
Mooie preken gehad vandaag. Vanmiddag over Joh. 15:7. Vanavond over Ps. 130:1.
Veel in gedachten in Rotterdam geweest. We hebben ter ere van de verjaardag koffie gedronken. Vanmiddag soep vooraf (krachtsoep) en vanavond griesmeel / chocoladevla met gecondenseerde melk. Jammer dat ik maar steeds niet precies weet hoer het in Rotterdam is. Ik stelde me een kamer met visite voor, maar wist niet wie allemaal. Vandaag is Bosboom (foerier Henri Bosboom kgf 104042) bij me geweest om de groeten over te brengen. We hebben zitten vissen hoe jullie elkaar hebben leren kennen. We besloten maar om het op Vellekoop te houden. Andere mogelijkheden zijn nog via Leeuwerik of Teuntje. Nogal erg gebroken dag door praten met enkele stakkers en zorgen voor eten. Het was prachtig weer, doch ik heb er nauwelijks van genoten. Klaas voelt dat blijkbaar niet. Hij zit tegenwoordig dolgraag te patiencen. Enfin, dat gaat wel weer over. En wat het praten betreft, mijns inziens, maar doen wat onze hand vindt om te doen. Moge God deze besprekingen zegenen.
Vrouwke, wat mis ik je vandaag. En wat zal jij vandaag de leegte voelen. O, wat is deze tijd toch wreed. Ook dit echter moeten we weer overgeven. Trouwe Vader, houdt Gij onze handen met kracht omvat. Geef ons Uw vast geleide op het smalle pad. Dat is onze troost. Daarvoor danken wij U. Lieve kinders, wees toch lief voor je moedertje. En Loeske wees jij een voorbeeld.

Ik heb niet gewild dat Frank donderdag weer kwam met wollen vest, twee onderbroeken en borstrok. Wat een type toch! En van dank wil hij niets weten. Zijn grootste vreugde zal zijn als ik hem na de oorlog kom bezoeken.

Maandag 21 februari 1944 (Aswoensdag)
Klaas moest een pakketje halen, dus vlug opschieten. Het werd een reuze teleurstelling. Het prachtpakketje ging zijn neus voorbij. Er zat een brief in tussen de zeepverpakking. Erg jammer. We zitten haast zonder havermout en verder gingen we met onze laatste sigaretten naar de postbarak. Vanmiddag twee kaarten voor Klaas en een voor mij. Gelukkig goede berichten. Vanavond weer een kaart voor Klaas en een pakketje voor mij. Klaas moet morgen naar de postbarak. Ik denk dat hij een standje krijgt en zijn brief mag lezen.
Vanavond is Kloeg ziek. Ik heb hem fijn verwend en hij mij ook hoor. Ik kreeg een sigaret.

Dinsdag 22 februari 1944
Ger, wel gefeliciteerd. Volgend jaar beter meid!
Vanmorgen is klaas naar de pakketpost gegaan. Hij mocht brieven lezen, maar het pakketje is verspeeld. Zelf een pakketje van 31 januari gehad. Bruine bonen en geroosterd brood, foto's. taai, zoetjes en pepermunt. Hartelijk dank, vrouwtje!
Ik ben met Loe Raayman een transactie aangegaan. Ik had een trui over en hij had er geen. Ik had geen rookgerei en hij wel. Als de ene hand de andere wast, enz. Bijbelcursus. Wel fijn, doch toch de rem van de ongelijke opvattingen en opleiding. Karthaus komt er langzamerhand wat bovenuit. Het is moeilijk praten met hem. Er is veel geduld nodig. Hij gaat hoe langer hoe sterker voelen hoe hij geholpen wordt. Jammer dat hij daar mij te veel op de voorgrond ziet, dat ik niet genoeg kan laten voelen hoe ik maar een middel in Gods hand mag zijn om te helpen. Als hem dat duidelijk wordt is hij pas goed geholpen.
Vanavond even gepraat met Boon. Vandaag was het prachtig weer. Een poosje met Klaas gewandeld.

Woensdag 23 februari 1944
Een dag zonder bijzondere kampgebeurtenissen. Enkele feiten: 's morgens een zwaar gesprek gehad met een man of acht. Onderwerp: de geschiedenis der kerken. Na enige toelichting gewezen op het feit, dat God de mensen niet zoekt bij kerken, maar dat God het hart aanziet. Het gaat er niet om. of je Gereformeerd. Hervormd, of Rooms Katholiek bent, of je kind van God bent. 's Middags wat gewandeld en voor eten en drinken gezorgd. Avondwijding van Ds. de Kluis over Hebr. 11:32. Ik zou tijd te kort komen. Hiermee:
a. verklaart elke avond behoefte aan avondwijding,
b. de rijkdom van Gods genadegaven.
Na het appèl wat geschreven en gelezen.

Twee man vertrekken naar een Arb.kdo's van Stalag IV-a Hohnstein. [19)]

Donderdag 24 februari 1944
Heden avondwijding: Werpt al uw bekommernissen op Hem, Hij zorgt voor u. Heden twee briefkaarten gedeeld. Wachten op pakketten. Het grote pakket uit Holland, wat we tegemoet kunnen zien, belooft prachtig te worden. Vanavond nieuwe dagorder gehad.
Heden gaat het gerucht dat er geen nieuwe krijgsgevangenen zullen komen. Allen gaan in Arbeitseinsatz.

---

19 NA collectie 2.13.98 inv. 20 melding 4547 van 2 mei 1944.

Er vertrekt 1 man, korporaal Videler (kgf 98480) naar een Arb.kdo van Stalag IV-g Oschatz. [20)]

Vrijdag 25 februari 1944
Een dag met schokkende berichten. Vanmiddag kwam er een krant uit Holland van 23-2-1944 met het schokkende bericht dat Enschede, Arnhem en Nijmegen zwaar gebombardeerd waren. Bovendien was er een bericht dat meisjes tot 30 jaar zich moeten melden voor Arbeitseinsatz in Nederland. En voorts is er bericht dat er behalve de Zuid-Hollandse eilanden, ook Zeeland en Brabant binnen 14 dagen moeten evacueren. Velen van ons hebben daar relaties die er op een of andere manier bij betrokken zijn. Wat moeilijk is het toch bij een afstand van 700 of 800 km dergelijke berichten te horen zonder iets te kunnen doen.
Ds. de Kluis had het gevoeld dat er een speciale behoefte was om vanavond hierover te denken. Hij leidde zelf de avondwijding en heeft gesproken over het laatste vers van Ps. 44: Sta op Heer, ons ter hulpe en leidt ons om Uwer goedertierenheids wil. De geweldige afstand en het gevoel van onmacht drijft de onmachtige naar de Almachtige. Allen bij Hem is kracht te krijgen om deze nieuwe zorgen te dragen. Hij geeft de moede kracht. En alleen bij Hem is een mogelijkheid dat Hij in zijn bewogenheid zich ontfermt over ons volk en de onzen. Laten we ten allen in ons gebed aan Hem opdragen. En in het gebed vroeg hij nog of we weten mochten als Hij een andere weg met de onzen voor had, dat zij juichen voor Zijn troon en dat Hij alle tranen van hun ogen zal afwissen.
Het valt mij vanavond zwaar te zien dat de Engelsen hier komen babbelen alsof er niets gebeurd is. Hier is toch ook weer zo'n onbegrijpelijke aanval op ons land, wat zeker aan honderden het leven heeft gekost. En nu dringt het weer eens door, hoe moeilijk het voor de Duitsers aan de fronten moet zijn, als ze steeds maar horen van het bombarderen van hun steden. O God, wanneer komt er een einde aan deze dwaasheid.
Vanavond begonnen met avondwijding voor 28 februari. Tekst uit Jeremia: Gij zult mij zoeken en vinden als gij naar Mij vragen zult met uw ganse hart.

Tien man vertrekken naar een Arb.kdo's van Stalag IV-a Hohnstein. [21)]

Zaterdag 26 februari 1944
Weinig bijzonderheden. Vanmorgen een brief geschreven. Daarna was in de week gezet.
Eten. 's Middags eerst geschaakt (verloren), daarna gewassen.
's Avonds wat administratie, dagboek, sokken gestopt. Stemming zonder hoogte- of laagtepunten.

Zondag 27 februari 1944
Vandaag voor het eerst 's morgens kerk 09.30 – 10.30 uur. Veel fijner en reuze druk. Ik denk wel 250 bezoekers, dus zo'n 30% van de kolonie. Jammer dat ik mijn aandacht ditmaal niet goed kon concentreren. Tot nu toe hier geen last van gehad. Nu eens zat ik met mijn gedachten in Holland (waar zou A en de kinderen zijn?) en dan weer dacht ik over de vlektyfus die hier is uitgebroken (al elf gevallen), dan weer over het eten (op welke manier door ruilen nog aan voeding kunnen komen), dan weer hoe we onze tabaksvoorraad kunnen aanvullen.
Het is nu avond. Ik heb fijn gegeten vandaag. Vanmiddag bij de aardappelen de laatste bruine bonen, vanavond bij de laatste havermout en brood met vis (Duits).
Eigenlijk schande, dat ik niet meer bij de dag leef. Laten we toch rustig afwachten tot morgen.

---

20 NA collectie 2.13.98 inv. 28 melding **4502**.
21 NA collectie 2.13.98 inv. 20 melding 98722 tot 98852.

We hebben nog eieren en boter om te ruilen. En dan, de Russen en Italianen moeten het praktisch altijd met het kampeten doen. Daar moet ik toch vooral om bidden, dat God me wil leren om bij de dag te leven.
Vanavond fijne avondwijding. De tekst: Zouden zij het goede van God ontvangen en het kwade niet? Het zogenaamde kwade is nog wijsheid van God. Het is voor onze zonden en tot onze loutering.
Vanavond moesten opeens 26 man uit onze barak naar andere Hollandse barakken. Er komen nu bij ons 51 man van 7 verschillende nationaliteiten.
De commissie van ontvangst, Wensveen (waarschijnlijk soldaat Leendert Wensveen kgf 97924), Klaas en ik. Morgen meer hierover.
Vanmiddag heeft Loe Raayman vier tekeningen gemaakt voor de kinderen.
Van der Mark (sergeant Nicolaas van de Mark kgf 106055) neemt ze mee. Erg leuk vond ik ze. En ik weet zeker dat de kinderen ze ook fijn vinden.

Maandag 28 februari 1944
Goedemorgen Pim, wel gefeliciteerd. Wees een lieve eigen jongen van je mamma, pappa. Wees een zonnetje in het huis van je pleegouders en voor je oom. Wees een schaap van de Goede Herder. Ik hoop zo dat je een fijne dag hebt met mamma. Vreselijk benieuwd of de anderen erbij zijn. Vond je het fijn dat je mijn briefkaart had?
Gisteravond alleen de nieuwe gasten geteld. Het was een zeer gemend gezelschap. De eerste was Mohamed B. Hamed uit Tunis, verder Grieken, Polen, Italianen, Engelsen en Amerikanen, enz. Vanmorgen hoorden we dat er in het kamp 47 gevallen van vlektyfus zijn. Het breidt wel snel uit. We weten nog niet of er dodelijke gevallen bij zijn. de barakken waar patiënten uitkomen, worden voor 21 dagen geïsoleerd.
Vanmiddag de gehele middag gewerkt om de inleiding om te werken, zodat ik eigenlijk een geheel nieuwe inleiding had. Vanavond de avondwijding gehouden. Veel bezoek. Het was erg stil ook bij het internationale stuk van de barak. Hier is in het Frans, Engels en Italiaans gevraagd om stilte.
Juist na de avondwijding kwam het bericht dat in verband met de vlektyfus alle bijeenkomsten verboden zijn. Voorlopig was dit dus de laatste avondwijding en kerkdienst. Vandaag weer een beschaamd uitgekomen. Zorgen gemaakt over eten en zie:
1. vanmiddag pap en wel zoveel dat we genoeg hadden en doordat we het bonennat van gisteren nog hadden
2. vanavond kreeg ik juist geld uitbetaald (eindelijk kampgeld voor het ingeleverde Hollandse geld), terwijl wij vanavond geld moesten storten voor 20 Franse sigaretten.
3. ik kreeg het verzoek om iemand aan RM 1.40 te helpen en kreeg in ruil een maaltje wierbonen. Nog geen ding gebrek.

Twee man vertrekken naar een Arb.kdo's van Stalag IV-a Hohnstein. [22)]

22 NA collectie 2.13.98 inv. 20 melding 98722 tot 98852.

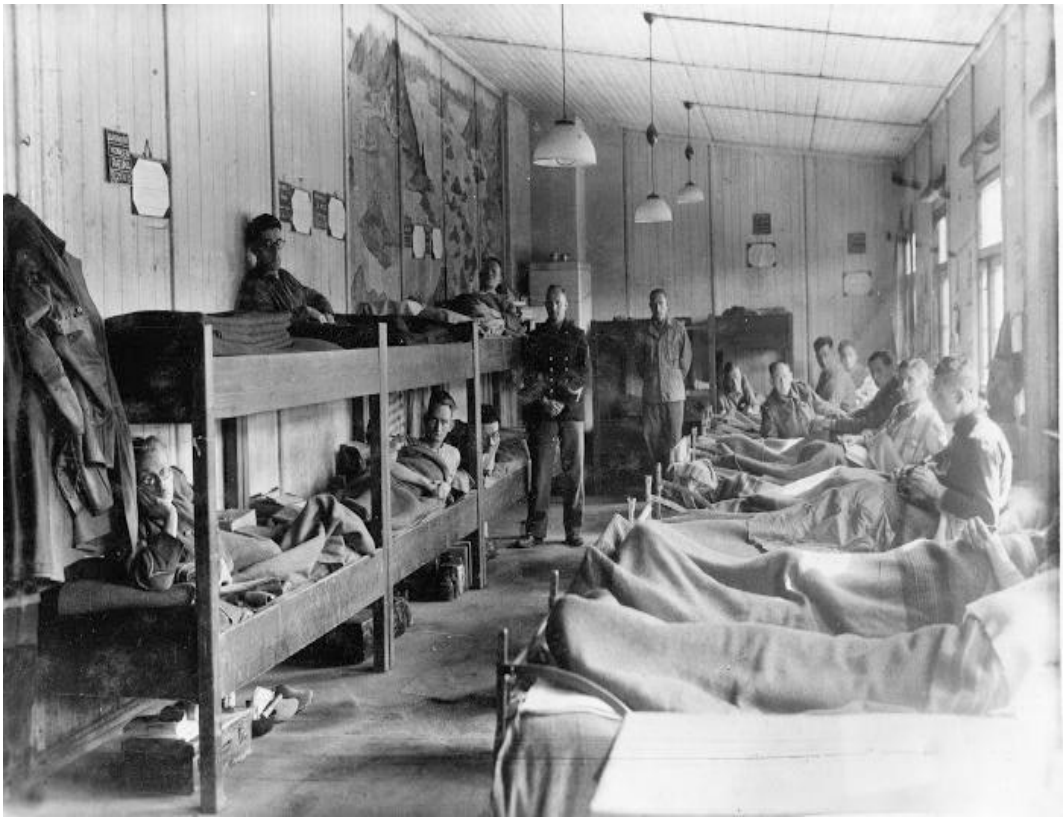
Ziekenzaal met Nederlandse patiënten
(foto zonder nummer, toegeschreven aan Dick van Maarseveen)

Dinsdag 29 februari 1944
In het volgende kamp is een vlektyfus geval, Aleman (sergeant Petrus Cornelis Alleman kgf 97454). Barak 21B is daarop ontluisd en voor drie weken geïsoleerd. Besloten is om de avondwijdingen per barak te doen doorgaan in de waslokalen. De Ds komt dan om beurten op bezoek. Vanavond Klaas, morgen Ds, dan De Greef, daarna ik. Vandaag een vreugdevolle dag. Er zijn twee wagons voor de Hollanders aangekomen. Een met Amerikaanse pakketten en een met thuispakketten. Het ziet er dus naar uit, dat we dus gauw er beter voorstaan. In verband hiermee hebben we vandaag ons laatste busje leverpastei ons laatste ei en onze laatste boter aangesproken. Nu kunnen we het met ons kamprantsoen maar met flink boter, er best komen. Bovendien morgen Franse sigaretten. En nu even afwachten wat er los komt. De koffers zijn leeg. We hebben nu geen reserves meer. Evenals gisteren: het is beschamend zoals we telkens weer op het juiste moment weer geholpen worden. Het is of God zegt: Laat het maar aan mij over. O, Heer, keert het mij om alle dingen, grote en kleine, in Uw handen te leggen.
In verband met de ziekte hebben we vanmorgen van 08.30 tot 10.00 uur moeten wandelen, terwijl intussen de barak grondig werd gereinigd. Verder hebben we onze dekens geklopt. Al met al goede maatregelen.

Woensdag 1 maart 1944
Vanmorgen hebben we gehoord dat er 6 Nederlanders zijn ontvlucht bij het transport van het station naar het hospitaal. *Het blijkt te gaan om Frank van der Wolff (kgf 98544) en soldaat J.H. Stoffels (kgf 98630). Beiden werden later bij Osnabrück weer opgepakt (repatriëring Stoffels).*
Pa. We; gefeliciteerd met uw verjaardag. Moge u nog een goede levensavond hebben en kracht om huidige zorgen te dragen. Vanmiddag uitvoerig gesprek gehad met Ds over lidmaatschap der kerken en over voorziening en vacatures kerkenraad. Verder over de verschillende mensen die zich zeer bezwaard voelen over toestand Russen en Italianen, die niets extra's hebben. Ds is

van mening hier zelf niet te moeten adviseren. Voelt iemand drang om veel te doen, dan moet hij gehoorzamen. Geeft hen de blijdschap dan is het in orde, anders corrigeert het zichzelf wel.

Donderdag 2 maart 1944
Heden een Amerikaans pakket. Heerlijk! Weer vlees, boter, suiker, biscuits, chocola en 100 sigaretten. Met Kloeg even gesproken wat we voor de Italianen in onze barak konden doen, die niets hebben gekregen. Van de 51 vreemdelingen kregen er 45 een pakket, 6 niet. We hebben bij een kleine groep Protestanten wat verzameld. Werd door RK Italianen buitgewoon gewaardeerd. Een en ander is overhandigd door Mr. Armstrong, een Amerikaans burger die gehuwd is met een Italiaanse. Het was reuze! Vanmiddag een kaart geschreven en dagboek. Verder boek uitgelezen. Heden het tweede geval van vlektyfus in het Hollandse kamp. Voorts een pleuritisgeval, alles in barak 21B. Het totale aantal gevallen breidt zich de laatste dagen niet erg uit.

Vrijdag 3 maart 1944
Hedenmorgen zeer koud. Appèl buiten was een beproeving. Ondanks de kou dekens kloppen en vijf kwartier wandelen. Het werd me te koud en ik heb het laatste kwartier in barak 15R doorgebracht. Vrouwtje, wat heb je toch overal aan gedacht. Nu vandaag weer geprofiteerd van de oorkleppen! Ze profiteer ik dagelijks nog van je goede zorgen. Ben vandaag zeer vermoeid. Heb vanmiddag een poos op bed gelegen. Ga morgen niet zo lang wandelen. Voel me eigenlijk niet fit om vanmorgen de inleiding te maken. Hedenavond nieuw transport aangekomen van 53 man. De heren waren kaal geschoren. ***Een groep van 53 soldaten en 5 officieren (98898 t/m 98954) komt 's avonds aan in het kamp.*** *Ze waren 1 maart uit Nederland vertrokken.*[23)]
Na het appèl gewerkt aan inleiding van morgen. Als tekst gekozen: Zal Hij ook geloof vinden op aarde?

Zaterdag 4 maart 1944
Normaal verloop tot 08.30 uur. Daarna wandelen, maar werd gauw moe. In 15R gaan zitten. Inleiding afgemaakt. Verder vrij veel tijd besteed aan administratie. Avondwijding werd zeer gestoord door heen en weer lopen. Het was te storend omdat we in verband met het licht, dat zeer slecht is, geen gebruik kunnen maken van onze aantekeningen. Voor de eerste maal had ik het gevoel dat ik niet heb kunnen doorgeven. Eigenaardig dat er toch weer iemand kwam om na te praten, die er door getroffen was. 's Avonds is Mr. Armstrong nog even geweest. Hij wilde morgen komen om even afscheid te nemen. Maandag hoopt hij op reis van Italië naar Amerika langs te komen. Zijn opmerkingen over de Hollanders waren zeer vleiend. Nu hij tussen zijn landgenoten ligt, viel het hem op. De veel grotere zindelijkheid op lichaam en barak bij de Hollanders en de beschaafdere taal.
Vanmiddag verhuisd naar een ander bed in de hoop er minder last te hebben van het heen en weer lopen naar het toilet. Mijn nieuwe slapie is Kapitein (korporaal Gerard Kaptein kgf 98865) statisticus.

<u>Zondag 5 maart 1944</u>
Heerlijk geslapen in mijn nieuwe bed. 's Morgens van 10.00 tot 10.30 uur druk bezochte kerkdienst in het waslokaal. Tekst: "Lief gehad tot het einde". Zondagmiddag, de heerlijke zon doet sneeuw en ijs smelten en hier en daar is het weer "Blubber Town". Wat zal de nieuwe week ons brengen? Zouden we eindelijk eens bericht krijgen van thuis? Zouden we eindelijk een

23 Archief Eemland, inv. 10 lijst van 1-3-1944.

pakketje krijgen uit de voorraad? We hebben geen honger, zijn zelfs weer geholpen door Jaap van de Vegte (sergeant Jacobus Hendrik van der Vegte kgf 97156) aan havermout en bonen. Maar weer je, die pakketjes zijn contacten met thuis. Of het door het uitblijven van berichten komt of doordat ik me niet fit voel weer ik niet, maar de laatste dagen kan ik het minder moeilijk zetten dat we hier zitten en zo, zonder uitzicht, wanneer men de omstandigheden ziet. Van studie komt de laatste dagen niets. Ik heb weinig werklust. Het enige wat ik nog trouw doe, is de zieken langs gaan op de barak en eens even met ze praten. Bij de nieuwen hebben een paar mensen wat theologische literatuur. Beschouwingen over Johannes, Jesaja en Psalmen. Ik hoop er vandaag wat van te lezen. Verder de administratie, maar dat geeft af en toe maar wat werk. Hoe zouden jullie het vanmiddag hebben, vrouwtje, jongens? Ik weet bijna zeker dat jullie op het ogenblik aan mij denken. O, vrouwtje, wat duurt het toch lang! Het is al bijna drie maanden geleden dat ik gearresteerd werd. Het is vrij gauw gegaan, maar toch, net of het nu ineens langer duurt. Maar zeker is ook, dat ik de laatste dagen niet zo innig contact met God voel. Wat zit er tussen Hem en mij? Heer, leer mij luisteren wat Gij te zeggen hebt.

Maandag 6 maart 1944
Zeer stellig hopende op bericht of pakketje de dag begonnen. Het is weer een teleurstelling geworden. Vanmiddag met Ds even wat kerkelijke zaken besproken, respectievelijk ledenlijst, nieuwe voorganger avondwijding Reitsma (sergeant Johannes Reitsma kgf 98903) en onrust tijdens avondwijding in het waslokaal. Ds heeft een en ander geregeld. Het scheelt aanmerkelijk. 's Avonds hard gewerkt aan de ledenlijst. Rietveld (soldaat Arie Rietveld kgf 98778) hedenavond naar Kommando.

Vandaag is majoor van Weerden-Poelman (kgf 98950) naar Oflag 67 Neubrandenburg vertrokken. [24]
Aalmoezenier Majoor Wilmink (kgf 98947) vertrekt naar Stalag IV-a Hohnstein. [25]
Drie man vertrekken naar een Arb.kdo's (waarschijnlijk Arb.kdo Radeberg Mühlstrasse) van Stalag IV-a Hohnstein. [26] *Onder hen bevindt zich soldaat Arie Rietveld (kgf 98778).*
Een Nederlander (wachtmeester Balhuis 98831) komt aan vanuit een Arb.kdo van Stalag IV-f Hartmannsdorf. [27]

Dinsdag 7 maart 1944
Gelukkig vandaag bericht. Een kaart van Pim van 25 februari. Gelukkig is alles wel. Vanmiddag naar de dokter voor verlening Schonung. Na meer dan twee uur gewacht te hebben onverrichter zake naar huis. Laat er nou ook een kaartje zijn voor een pakketje! En voor Klaas ook! Reuze. 's Avonds voelde ik mij wat onwel en ben naar bed gegaan.

Woensdag 8 maart 1944 tot vrijdag 10 maart 1944
Te bed doorgebracht. De dokter vond het nodig te blijven liggen. Veel spierpijn, eerst overal, later vooral rechterarm. Nu, vrijdagavond, voel ik me weer heel wat beter en veel minder pijn. Gisteravond aan tafel even een brief geschreven. Nu weer een uurtje op. De dagen duren lang, doch er wordt prachtig gezorgd door Klaas en ik heb veel medeleven en belangstelling. Ds komt elke dag even, verder of een of andere verpleger, of de dokter, of beide. Verder stond er telkens iemand aan bed voor een babbeltje. Zeer prettige onderbreking. Nog een pakketje op

24 NA collectie 2.13.98 inv. 20 melding 4600 van 14 maart 1944.
25 NA collectie 2.13.98 inv. 20 melding onbekend.
26 NA collectie 2.13.98 inv. 20 melding 98722 tot 98852.
27 NA collectie 2.13.98 inv. 27 melding 307.

10 maart. Het is deze dagen druk met Kommando's, alles wordt leeggezogen. Het Officierskommando schijnt ook weer nader te komen. Het bedliggen duurt het langst, omdat het te donker is om op bed te lezen. Trouwens, voor het uitzieken van het koudje was het ook beter om flink onder de dekens te blijven. Ik heb weinig liggen tobben op bed. Af en toe zeer opgewekt, meestal zo echt gedachteloos. De bedrijvigheid in de barak liggen bekijken. Voor mijn gevoel heeft de bedtrust mij vast geen kwaad gedaan. Ik ben van plan om morgen nog rustig op bed te blijven, alleen er even uit om me te wassen en te scheren. Verder even verschonen.

Zaterdag 11 maart 1944
Hedenmorgen heb ik me wat opgefrist en geschoren. Ik was blij toen ik weer op bed lag.
's Middags weer een paar uurtjes op. Dat bevalt me nog niet erg. Ik ga nog fijn een poos naar bed. Nog even wat lezen. Al duren de dagen lang, toch valt het ziek zijn hier mee. Ik had het me niet kunnen indenken. Ik heb nu nog tot dinsdag Schonung mit Bettruhe, dus geen zorgen voor appèl. Vanavond nog een uurtje opgestaan, maar het is nog steeds niet OK. Net of er nog wat hapert of op komst is; afwachten dus. Gez. 117 Maakt u geen zorgen voor de tijd. Vertrouw de Gids die u geleidt.
Vandaag zijn H. Buurman (soldaat Hilbrand Buurma kgf 98811) en Ritzema (soldaat Geert Willem Ritzema kgf 98809) vertrokken (*naar een Arbeitskommando van Stalag IV-a Hohnstein)*. [28)] Ik heb ze gezang 177 meegegeven. Een paar fijne kerels. Gisteravond nog eens gepraat met Vastenhout (soldaat Franciscus Maria Vastenhoud kgf 98787). Toch fijn om te horen: "Wat zal ik u missen als ik op Kommando ben." Heerlijk een steun temogen zijn voor anderen. Juist dacht ik gisteren toen ik las: "Als ik maar weet, dat je werken mag voor de Kerk is het goed".
Even twijfelde ik: hoe kan ik dat op bed doen en zie, 's avonds hoor ik: "Ik benijd u, dat u zo rustig kunt zijn!"

Zondag 12 maart 1944
Geen echt zondags idee. Een slechte nacht gehad. Geen kerkdienst. Alleen wat later appèl. Dit keer om 07.00 uur in de barak. Het gaat nog niet hard vooruit. Ik blijf maar steeds op hetzelfde peil. De pijn aan mijn arm komt telkens weer op en elke keer als ik er weer uit ben, ben ik direct weer moe. Op bed voel ik me vrij goed, maar vermoeid. Ik heb tegenwoordig als slaapje Kaptein (korporaal Gerard Kaptein kgf 98865), statisticus bij de gemeentelijke technische dienst in Rotterdam. Ik kan het goed met hem vinden. We hebben gelukkig vaak gesprekken die een wat hoger peil bereiken dan de doorsnee gesprekken hier.
Vanmiddag ga ik wat lezen en misschien schrijven. Vandaag loop ik weer wat rond met de vraag in hoeverre moeten we de verschillende mensen helpen. Er zijn er die niets meer hebben, maar mogelijk ook doordat ze niet verstandig met levensmiddelen omgesprongen zijn. Hoe is dat te controleren? Verder moet ik momenteel toch ook aan mijzelf denken. Is het God verzoeken als ik help, terwijl binnenkort in verband met het transport eigen moeilijkheden niet ondenkbeeldig zijn?
Vanavond om 20.00 uur naar bed. Ik ben zeer moe. Na een poos viel ik in slaap, doch al gauw weer klaarwakker en kon niet meer slapen. Om 22.00 uur kreeg ik van iemand een sterk slaapmiddel. Om 24.00 uur eindelijk in slaap. Om 05.30 weer wakken. Enfin, voor mijn doen toch een goede nacht.
Het eigenaardige is, dat haast iedereen denkt dat ik tob. Bewust doe ik dat zeker niet. Als ik wakker lig vliegen mijn gedachten van het ene onbeduidende ding naar het andere. Echter zonder enig tobben. Ik voel me als bijna steeds volkomen rustig. Zou hier nu uitsluitend een

28 NA collectie 2.13.98 inv. 20 melding **4619** (2).

lichamelijke kwestie zijn, of een verborgen onderbewust tobben? Ik kan het niet zo goed volgen.

Maandag 13 maart 1944
Na een betrekkelijk goede nacht voel ik me ondanks de rust toch nog zeer vermoeid en blijf Liggen tot 10.00 uur. Het appèl is vanmorgen in de barak. Het stortregent. Toch fijn dat er met zulke dingen hier rekening gehouden wordt. Om 10.00 uur opgestaan, wassen en tandenpoetsen. Toen ik klaar was kreeg ik van Oom Willem een kop Nitrogen. Dat is spul. Misschien kan A er ook aan komen. Het is net zo iets al Ovomaltine. In overleg met de verpleger is het programma voor vandaag: opblijven tot ik te moe ben en dan er weer in, enz. Ik moet natuurlijk niet met slaapmiddelen beginnen. Daar raak je teveel aan gewend.
De situatie is thans zo: permanent moe en onbehaaglijk, zwaar in het hoofd. De rechterarm hinderlijk. Nieren af en toe hinderlijk. Verder eetlust zeer goed, stemming ook goed.
In de loop van de dag is de situatie sterk verbeterd, ik voel met vrij goed. Vanmiddag een poos gerust. Ik ga vanavond tijdig naar bed.
Vandaag pakketje 12. Wat een geweldige verassing toch: een pracht blik biscuits!, zoetjes, drop, fijne melkpoeder, havermout. Er was een verkeerd pakbriefje bij. Het is heerlijk, maar zouden ze nu heus niets tekort komen? **Vanavond zijn ruim 60 man voor Kommando vertrokken.** Op de avondwijding heeft Boon een woord van afscheid gesproken. Een zeer goede avondwijding van Reitsma was er ook geheel op gericht. Vandaag "Daggelders" gelezen: heel mooi.

Zes man vertrekken naar verschillende Arb.kdo's van Stalag IV-a Hohnstein. [29)]

Dinsdag 14 maart 1944
Een fijne nacht gehad. Geslapen van 23.30 tot 00.30 uur en van 01.00 tot 06.00 uur zonder slaapmiddel. Ik voel me dan ook vanmorgen aardig goed. Een reuze vooruitgang in de laatste drie dagen. Nu, vandaag even op ziekenrapport. Ik ga me nu prepareren voor de avondwijding van morgenavond. Toch geweldig dat hier al deze dingen kunnen. Dat je hier rust krijgt als dat nodig is, enz. Het is me eerlijk gezegd erg meegevallen. Het moeilijkste is hier de onzekerheid; wanneer zouden we weggaan? Wanneer zouden we eens post krijgen, enz., enz.? Toch al deze dingen overlaten. Heer, geef mij kracht voor vandaag. Geef mij heden wat ik nodig heb, ook aan vrouw en kinderen. Vanmiddag naar de dokter geweest. Ik heb niet rustig staan praten. Het was wat rumoerig, zodat het bij een oppervlakkig vragen bleef. Heb nog een paar dagen Schonung en kreeg wat aspirine voor de reuma en ging terug naar de barak. 's Avonds kwam een kaartje (Ausweis) voor een pakket.

1 Nederlander (sergeant Elfrink 98260)komt aan vanuit Stalag IV-d Torgau. [30)]

Woensdag 15 maart 1944
Wel gefeliciteerd met je 12½ jarige verjaardag Loes. Voel je je een beetje jarig?
De nacht was redelijk goed met behulp van aspirine. In totaal ongeveer 6 uur geslapen.
Vanmorgen ruzie tussen de majoor en Weijers (mogelijk soldaat Anton F. Wijers kgf 106959). Het draaide op handgemeen uit. Jammer dat zoiets gebeurt. Weijers was zeer onbeschoft, wilde niet gaan luchten, maar de Majoor had zich beter moeten beheersen. Het was weer het geweld dat moest beslissen.
Een pracht pakje van heer De Vos. Je wordt er stil van als je het ziet. Wat stroomt er toch een

29 NA collectie 2.13.98 inv. 20 melding 98722 tot 98852.
30 NA collectie 2.13.98 inv. 25 melding 536.

enorme hoeveelheid gecondenseerde liefde en hartelijkheid ons kamp binnen. Zomaar drie echte Turmac erbij. Dat zijn zaken die men al erg moeilijk afstaat. We zijn erg blij met de melk, de gortmout, de worst, enz. Maar als er zoiets bijzit, dat als echte speciale groet bedoeld wordt, voelen we het ook speciaal.
En nu aan de slag voor de avondwijding. Onderwerp: En de Heer keerde zich om en zag Petrus aan. Drie punten:
a. de geschiedenis
b. Zijn oog ziet ons met droefheid als wij het spoor bijster zijn
c. Zijn oog is op ons met liefde en Vaderzorg.
's Middags gewassen. Heel vermoeiend, maar met het oog op eventueel vertrek was het dringend nodig.
Verder na overleg met Ds bij Van Namen een onderhoud bij de Hauptmann aangevraagd tegen morgen om de zaak nog te bespreken voor vertrek. Direct hierna avondwijding. Ik heb mij biddend voorbereid. Zou het zo goed geweest zijn, dat ik dit woord moest doorgeven, nu er weer twee avondwijdingbezoekers (Strendelaar (mogelijk soldaat A. Steendelaar kgf ?) en Van de Hulst (mogelijk soldaat D.J.F. van Hulst kgf 108036) op Kommando gingen?
Aan Strendelaar, die mij speciaal kwam bedanken, heb ik het uitgeschreven stuk meegegeven. Nadat Boon de mensen nog had toegesproken hebben we hem toegezongen Gez. 143:1 en 4. Ik heb in het geheel een fijne dag.
Toen ik vandaag weer geen post kreeg was het in mijn hart: "Mijn genade is u genoeg".
En zo troost God ons dagelijks. Ik wil U o God mijn dank betalen. Ik wil U prijzen in mijn avondlied. Moge jij dat ook doen vrouwtje!

Donderdag 16 maart 1944
Een slechts nacht gehad. O, dat slapen toch. Piekeren doe ik niet, echt dwalende gedachten. Om 03.00 uur even wat gegeten. Blijven liggen tot 10.00 uur. Ik was moe toen ik opstond. Vanmorgen even naar het bureau. Mijn brief was nog niet opgezocht. Onderhoud met de Hauptmann is nog niet aangevraagd. Na het eten huishoudelijke bezigheden; scheren, schoenenpoetsen, knopen aanzetten, sokken stoppen. Daarna naar het bureau. Een reuze boom opgezet met Bleeksma, later ook met Pa. Toen vlug naar de barak en daar, goddank een brief en een kaart. Fijn, wat was ik blij! Daarna weer naar het bureau. Ik moest zelf maar naar Hauptmann König. Kon echter niet toegelaten. Morgenvroeg terugkomen. Vanmiddag gaan de DU-ers naar huis. Heerlijk! Verder zijn Michel (korporaal Hilbert Michel kgf 98597) en Bauwkamp (sergeant Pieter Bouwkamp kgf 98628) als laatste vluchtelingen weer gepakt. Voorts Hollandse pakketten aangekomen en die worden morgen uitgereikt. Wat een nieuws vandaag. Van de Mark (sergeant Nicolaas G. van de Mark kgf 106055 die als DU terugging naar Nederland) heeft gauw beloofd naar Rotterdam te gaan. Dat zou fijn zijn. Ik wil na het appèl nog een nieuwe baraklijst maken. Niet te laat naar bed en morgen gewoon op appèl om op tijd bij de Hauptmann te zijn. Vandaag Servische tabak en sigaretten. We waren weer bijna door de voorraad heen. In gedachten weer "Weltrusten allen, Gode bevolen!" Hoeveel dagen nog?

In totaal 33 Nederlandse DU-verklaarden en verblijvend in het reserve Lazarett Elsterhorst vertrekken naar Nederland. [31)]*Deze groep vertrekt uit het Heimkehrlager van Mühlberg en met de vertrekkende ploeg probeert 1e luitenant van Beusichem (mogelijk kgf 98723) tevergeefs te ontsnappen.*

31 Archief Eemland 0116-10.

Vrijdag 17 maart 1944
Vannacht heel goed geslapen, ongeveer van 23.30 tot 00.30 en van 00.45 tot 06.00 uur. Vanmorgen om 08.00 uur naar de Lagerführung. Tot 09.30 uur gewacht, doch geen gelegenheid gekregen. Ik moet om 14.00 uur terugkomen. Terug in de barak een pracht Hollands pakket (zie schrift); fijn! Vanaf vanmiddag doen we samen met Huib Meyer (korporaal Hubert Meijer kgf 96987), die er veel prijs op stelde en door het vertrek van Van de Mark (sergeant Nicolaas G. van de Mark kgf 106055) onbestorven weduwnaar is.
Om 14.00 uur weer naar Hauptmann König. Ik werd direct toegelaten. Het onderhoud werd op zeer correcte wijze uitgevoed, was zeer interessant, doch gaf weinig of geen hoop. Er is van hieruit niet het minste contact met Amersfoort. Alles moet dus privé gebeuren. De Hauptmann gaf me volkomen gelijk, althans te proberen om de erkenning te krijgen dat ik in mijn recht sta. Zijn voornaamste advies was echter: Tracht je met je "Schicksahl" te verzoenen en je tijd te gebruiken om ogen en oren de kost te geven, ook als je op Kommando zou moeten.
Ik weet nog niet zeker op welke wijze ik de verkeerde uitgave van het Uitstelbewijs moet doorgeven. Ik zal er nog eens over nadenken. Wil vanavond nog wat werken aan een nieuwe lijst. Als er weer een transport komt moet die klaar zijn.

Zaterdag 18 maart 1944
Vandaag post van Pa ontvangen. Met van A "alles wel" er op en van 15 maart!
De snelste berichtgeving! Afgelopen nacht was matig. In mijn droom last gehad van dromen over de hongerige Russen. Het heeft mij sterk aangegrepen. Ik heb er nog niet met Bleeksma over gesproken. Eens kijken of we het wat beter kunnen organiseren. Vanmiddag nieuwe lijsten afgemaakt. Nog steeds niet zeker waar ik morgen over zal spreken. Om 19.00 uur besloten over: Mijn tijden zijn in Uwen hand.
Ik heb veel gewandeld, ben wel moe, maar voel me toch opgewekt. Vanavond ga ik nog hard werken. Ik moet me voorbereiden op eventueel twee diensten. Dat werd in de war gestuurd door luchtalarm. Zal morgen wat meer over vandaag schrijven, onder andere hoe ik vandaag een koffer kreeg. Dag lief vrouwke, dag kinderen. Gode bevolen!

Zondag 19 maart 1944
Vandaag weer geen gewone kerkdienst, erg jammer. Vandaag met wandelen Frank Jelly opgezocht en gevonden. Gezellig lopen babbelen. Afgesproken tegen woensdag 09.00 uur.
Na het wandelen gewerkt aan de avondwijding en de Tekst veranderd. Gekozen: Zoek eerst het Koninkrijk Gods. Eten was door Klaas en Huib prima verzorgd. Aardappelen (gedroogd) met prinsessenbonen (gedroogd) en worst. Rijstpudding met appeltjes en jam toe. 's Avonds het eten van het kamp gegeten: aardappelen met macaroni. Aardappelen gebakken en appeltjes macaroni toe gegeten. Koffie met Liga biscuit (Danoorte). Vandaag af en toe scherpe pijn rechts. Vandaar weinig eetlust. Zou er weer een steentje werken? 's Middags heeft De Greef gesproken over Barabbas of Jezus. Het was zeer druk. De avondwijding was zoals gewoonlijk minder bezocht. Ik was er helemaal "in". God geve over het zaad Zijn wasdom. We zongen na: Gez. 117.
Gisteren is er een koffer aangekomen met goed dat in Amersfoort was achtergebleven. De koffer waar het inzat is waarschijnlijk van een man die weer naar huis is gegaan. Omdat mijn koffer volkomen stuk is, heb ik toestemming gevraagd om deze koffer te mogen gebruiken. Nog even nader regelen met het bureau.
De afgelopen nacht zaterdag op zondag heb ik patent geslapen, maar met een incident. Ik ben met mijn voet bloot komen te liggen. Een paar lui, die nog op waren hebben mijn rechter grote teen aan mijn krib vastgebonden. Een zeer rare gewaarwording toen ik om 11.30 uur wakker werd. Vanzelf was er veel plezier over.

De stemming is vandaag als gewoonlijk goed. Moeke, God zorgt. Hij heeft beloofd dat Hij het doen zal en we mogen pleiten op zijn beloften.

Maandag 20 maart 1944
Een dag van weinig bijzonderheden op kampgebied. Persoonlijk wel een bijzonderheid, een pakket. Ontvangen in goede orde (verwisseld met pakbriefje van pakket 12). Hartelijk dank aan alle goede gevers. Vanavond hoorde ik dat er een spoorwegpakket voor mij is aangekomen. Ik ben benieuwd wanneer ik het krijg. Ik ben vandaag aan het lezen geslagen. Eerst over de Bloemhard en nu een Engels boek "Green light". Een uitvoerig gesprek gehad met Cruiming (mogelijk soldaat Kruimink kgf ?) over oorlog en Christus. Ds komt de laatste dagen weinig in de barak en dan zeer vluchtig. Toch eens over praten. Er komen hierover eigenlijk wel wat klachten voor onder de mensen.

Er komen tenminste 18 man aan uit Nederland. Onder hen bevindt zich Dr. A.D. Erkelens (kgf 98958) die in Nederland voor de keus werd gesteld om of in krijgsgevangenschap naar Kobierzyn te gaan, of de gevangenis in te gaan.

Dinsdag 21 maart 1944
De lente begint, maar we hoeven vanmorgen de barak niet uit, want het is vandaag een sneeuwstorm met af en toe een heldere lucht. Vanmorgen het kaartje gekregen voor het spoorpakket. Om 14.00 heb ik het pakket gehaald. Het bleek een kistje prachtige appelen te zijn van de firma Gerritsen uit Zetten. Benieuwd hoe het eigenlijk verzonden is. Laar nu vanmiddag de Ds een rustig babbeltje komen houden. Hij was best gestemd. Ik heb maar niet verder gezegd over mijn gewacht van gisteren, dat komt nog wel eens. Vandaag wat onvoldaan over het besteden van mijn tijd. Nadat ik ziek geweest ben, heb ik de regelmaat nog niet te pakken. Hoop vanavond niet laat naar bed te gaan. De nacht was slecht. Vanmiddag nog even gelegen. Toch voel ik me ook nu (19.30 uur) al vrij moe.

Woensdag 22 maart 1944
Weer sneeuwstorm. Frank Jelly is vanmorgen niet geweest. We zouden om 09.00 uur gaan wandelen. Het weer was te guur. 's Middags even naar hem toe geweest. We zullen nu morgen gaan wandelen. De nacht was slecht. Ik ben na het binnenappèl weer naar bed gegaan tot 08.30 uur. Morgen moet ik weer een pakje gaan halen. Er was vandaag weinig post. Ik hoopte er toch zo op. Het bevalt mij niet erg best, het samendoen met Meijer. Vanmiddag kreeg hij een pakje voor Van de Mark met veel biscuits, Sanovite, enz. Vanmorgen had hij zijn verjaarspakket gehad. Verder Klaas een pakje. Nu werd voor Meijer anderhalve rol biscuit omgezet in veertig sigaretten (hij was er door en krijgt niets van thuis). Verder een rol opgegeten met boter en ieder een Sanovite bij de thee. Echt een geval van overdaad en dat terwijl
1. in Holland heus geen weelde is en
2. hier talloze Italianen en Russen honger hebben.

Was het nu zo, dat het voor de voeding nodig was, dan was er niets aan de hand. Heb je honger, eet dan biscuits, maar eet geen biscuits omdat je er toch zoveel hebt.
Naar mijn gevoelen kan het niet lang zo harmoniëren. Meijer is niet schraperig, kan alles missen, maar zowel Klaas als Huib zijn er voor: flink eten zolang er is. Zelf ben ik ervoor: matig het eten, denk aan de hongerigen en verder, wordt de voorraad abnormaal, schrijf dan naar huis dat ze even minder kunnen doen. Verder is het volkomen onnodig dat we weer in omstandigheden komen waarin we waren, namelijk dat we praktisch volkomen op de kampvoeding aangewezen waren. Ik wil geen overhaast besluit nemen, maar zal zeker nog

nader met Klaas spreken. Toen ik vanavond er met hen over wilde beginnen, kwam Huib Cruiming erbij. Maar morgen komt er weer een dag, hopen we.
Na deze "zorgen" toch veel goeds gehad vandaag. Wat is onze Bijbel toch rijk. Ik heb veel gelezen. Voor vandaag weer genoeg. Dag mijn lieve eigen allemaal!

Donderdag 23 maart 1944
Vandaag pakje ontvangen. Heerlijk die medewerking van allerlei kanten. Hoe kan ik daar genoeg dankbaar voor zijn. Vandaag weer een nieuw kamptransport (49 man). Verder weer nieuwe druk. Moeilijkheden over geval Meijer (zie gisteren), waarover morgen meer. De beslissing is aanstaande.

Vrijdag 24 maart 1944
Wat beter geslapen, maar nog steeds niet goed. Gisteravond met Klaas en vanmorgen met Huib gesproken. Ik kan alleen onder de volgende voorwaarden samen doen met eten:
1. van de batterij niet meer eten ontvangen dan ons deel, zolang we voldoende eten hebben door pakketten van thuis en Rode Kruis. Dus geen eten aannemen van mensen die over hebben. Dat komt toe aan de Hollanders die niets extra's hebben, of aan de Italianen en Russen die nooit iets extra's hebben.
2. wanneer we door toevallige omstandigheden extra veel in voorraad hebben mag dat niet tot excessen leiden, zoals eergisteren even, toen we zoveel biscuit tegelijk kregen dat een rol biscuit en Sanovites bij de thee verdwenen.
3. het van thuis ontvangen goed moet met aandacht behandeld worden.
4. geen ruiling van levensmiddelen tegen rookwaren.

Punt 1 had Klaas even niet goed aangevoeld, maar was het 100% met me eens.
Punt 2 tot 4 is alleen nodig om met Meijer te bespreken.

Vandaag is het veel beter naar mijn zin gegaan. Hopen dat deze kleine opmerkingen genoeg zijn. Verder vandaag nieuwe mensen ingeschreven en wat lijsten gemaakt. Vanmiddag besteed aan de avondwijding. Onderwerp: Hebr. 4:15a Wij hebben een Hogepriester die meeleven kan met onze zwakheden.
Ik ben vandaag af en toe wat in de put door het idioot lang uitblijven van de post. Niet dat ik denk dat er wat aan de hand is, want tenslotte zijn de laatste berichten zei het kort, van 15 maart maar ik zou zo dolgraag weer eens een lange brief hebben en die kan makkelijk komen.

Zaterdag 25 maart 1944
Weer geen post. Klaas heeft zijn brief van 7 maart al terug en ik nog niet eens van 17 februari. Zelfs mijn kaart van 14 februari nog niet eens!
Vandaag door de dokter weer aan de Stabsarzt voorgesteld. Schoning werd weer slechts met vier dagen verlengd. Ik voel me vandaag niet zo fit.
Gisteravond was er in de omgeving een vreselijk luchtbombardement. Ook onze barak heeft staan schudden. We hebben de hele nacht licht noch water gehad en ook vandaag heeft het tot de middag geduurd eer het wat opstreek was het water en licht.
Het is toch moeilijk om te verwerken hoe het in Godsnaam mogelijk is, dat zoiets kan gebeuren. Zelfs als ze geen andere weg weten is het toch ongeoorloofd.
Oh, als er toch maar meer gebed en overgave was, dat het één kudde wordt en één Herder. God, leer ons iets zien van Uw wil in ons leven. Ja, wij hebben toch zelf zoveel te doen aan onze taak, dat we de rest aan God moeten overlaten. Leer het ons, Heer!
Vrouwke, ook voor jou! God helpe je om vol te houden. In zijn handen beveel ik jullie!

Zondag 26 maart 1944
Een dag van weinig bijzonderheden. Dagindeling ongeveer:
07.00 opstaan, wassen, kleden
07.30 appèl tot 08.00 uur
Daarna eten, scheren naar barak 23B om te babbelen met Groenendijk (sergeant Maarten Groenendijk kgf 106847), daarna nog een paar keer het terrein rond (het sneeuwde) en vervolgens geschreven tot aan het eten.
12.00 aardappelen met snijbonen en een appel toe. Na het eten praten en brief afschrijven.
14.00 kerk. Boon heeft de preek van Ds. de Kluis voorgelezen over Joh. 19:16B.
Na de kerk gepraat met Teding van B. (wachtmeester Ernst Teding van Berkhout kgf 98910) en Cruiming, die vannacht op Kommando gaat.
17.00 eten. Ds komt nog even en drinkt een kopje thee mee.
18.30 avondwijding, daarna voortzetting van de maaltijd. Nog een poosje gepraat met Cruiming.
20.00 appèl.

Dag vrouwke, ik denk vandaag erg veel aan jullie. Wat kan het soms lang lijken eer we elkaar weer kunnen zien, alsof het haast eindeloos is. Soms rekenen we op een vrij spoedige terugkeer, dan weer is het of met geen mogelijkheid het eind nog te zien is. Goddank, dat we telkens weer troost mogen vragen en ook krijgen.

Maandag 27 maart 1944
Vandaag nog geen post. Klaas is vandaag niet OK. Hij is wat grieperig. Vanmiddag Kerkenraadvergadering in barak 23B. Zeer primitief op een paar banken. De rest op de kribben. Behandeld: gang van zaken tijdens quarantaine, mutaties in leiding werk in Duitsland (Ds Groenewegen vervangen door Ds Ravesloot), aannemen en belijdenis met Pasen.
Vanmiddag verzoek gehad van barak 12A om een kaartsysteem samen te stellen. Ik ben er enthousiast over. Vandaag even besproken. Ik hoop morgen te beginnen. Vanavond barakadministratie, ontwerpen kaartsysteem en prepareren inleiding voor 28 maart.

Dinsdag 28 maart 1944
Vannacht zeer goed geslapen, van 23.00 tot 05.00 uur. Klaas is nog niet OK. Hij klaagt over keel, rug en borst. De dokter is nog niet geweest.
Vandaag weer geen post.
Ik heb vandaag aan het kaartsysteem gewerkt. Het gaat naar mijn zin, ik vond het echt prettig. De omgeving waar ik zit te werken is erg gunstig (barak 12A achter). Huib heeft voor eten, enz. gezorgd.
Vanavond avondwijding. Jammer dat het zo onrustig was, doordat steeds in de aangrenzende lokalen water gehaald werd. Het had voor mijzelf het gevoel dat een van de, ja hoe moet ik het zegen, dat deze avondwijding mij persoonlijk de meeste voldoening heeft gegeven. Hoe de bezoekers er tegenover stonden, of beter, of God ook deze dienst heeft willen zegenen, waarbij ik toch eigenlijk slechts trachtte door te geven, wat ik meen, in Zijn woord te lezen, blijft verborgen. Moge Hij zijn zegen er op geven. De tekst: Krijgsgevangene van de wet der zonde, was ook weer aan de inleiding niet vreemd. Uit het vorenstaande blijkt, hoe gevaarlijk hoogmoed is bij deze dingen. Het sluipt er zo makkelijk in. Je vecht er tegen en je voelt je toch in gedachten weer gevangene. Ook voor mij geldt het volop. Moge ook voor mij volop gelden: D.V., Dienstenfähig, omdat Hij ook voor mijn schuld geleden heeft.
Vanavond nog even de brief voor Klaas in het klad. Verder nog wat lezen, enz. tenzij er luchtalarm komt.

Vandaag twintig sigaretten en een busje melk gehad.

Woensdag 29 maart 1944
Fijn geslapen. Klaas is nog steeds niet OK. Vandaag is de dokter geweest en de voorlopige diagnose: een koudje.
Vandaag alweer geen post. Ds vertelde tegen Klaas dat hij bericht van zijn vrouw had ontvangen dat ze vijf weken niets van hem gehoord had.
Vanmorgen is een groot transport Engelsen vertrokken. Wij mocht niet naar buiten voordat ze weg waren. De begeleiding was blijkbaar uit een ander kamp. Men beweert dat er van de 560 vanmorgen maar 500 te vinden waren. Onderweg naar het station zouden er weer een paar verdwenen zijn, waarop het vervoer onder zeer strenge maatregelen geschiedde.
Vandaag flink opgeschoten met het kaartsysteem.
Vanavond nog met Boon en de Greef besproken op wat voor wijze we nog verder kunnen gaan met de bespreking over de belijdenisvoorwaarden. Deze moeten ons inziens ook bevredigend zijn voor de Gereformeerde zijde, omdat we er in Holland geen kritiek op mogen krijgen.
Vandaag een brief opgegeven voor Hauptmann Claus.

Elke keer ben ik er weer verwonderd over dat we hier zo betrekkelijk rustig kunnen zitten. De kracht van het gebed. Vrouwke, God helpe ons verder op die moeilijke weg. Moge het einde spoedig komen.

Donderdag 30 maart 1944
Een fijne dag; een fijne brief en kaartje van een pakketje. Dank je wel vrouwtje!
Ik ontvang Goddank dagelijks kracht om blijmoedig mijn weg te gaan. Maar, vrouwkelief, je fijne vers, zou ik daar al aan toe zijn? Ik heb al veel geleerd, maar ik moet nog veel leren. Ben benieuwd hoe het met Gertie is gegaan.
Vandaag is Boon 12½ jaar getrouwd. Het is groot feest in barak 23B. Leuk dat zijn vrienden gezorgd hebben dat zijn vrouw bloemen had.
Ik ben fijn opgeschoten met het kaartsysteem.
Ik heb me gewassen vandaag. Ik kan goed merken dat ik een stuk beter ben, dan een paar maanden geleden. Mijn rug doet niet half zo zeer meer als toen. Klaas is weer een stuk beter.
Dag lief vrouwke, dag kindertjes! Morgen verder.

Vrijdag 31 maart 1944
Vanmorgen mijn pakketje gehaald: reuze! Sanovite, bruine bonen, sacharine en sigaren! Een paar fijne sigaren gerookt vandaag. Vanmiddag een kaart gehad. Gertie is gelukkig beter. Fijn dat het zo snel doorgekomen is. En nu verlang ik natuurlijk hard naar een pakketje waar de foto's in zitten.
Zondag wordt de quarantaine opgeheven. Dan hebben we dus hopelijk kerkdienst en misschien de Matthäus Passion. Vandaag weer fijn gewerkt aan het kaartsysteem. Nog wat gepraat met Martinus (wachtmeester Abraham Martinus kgf 104209). Wat heb ik daar toch mee te doen. Nu al vijf weken na het bombardement van Nijmegen en nog steeds bericht terug! Om dan nog opgewekt te blijven!

Zaterdag 1 april 1944
Wel gefeliciteerd broer Louis. Moge de je toegezonden schriftelijke wensen in vervulling gaan!
Vannacht niet zo best geslapen. Ik was vanmorgen vrij moe en ben tussen de middag een poosje naar bed gegaan en heb zowaar geslapen tot 14.30 uur. Toen ik wakker werd stond er iemand bij mijn bed die mij heel sterk aan Louis deed denken (een lachend gezicht). Ik

droomde juist dat ik ziek was en toen ik ontwaakte en Louis meende te zien, daar was mijn eerste gedachte: "dus die hele krijgsgevangenschap is een droom geweest!" Het was natuurlijk maar een moment, maar een zeer zonderlinge.
Ik heb vanmorgen en vanmiddag prettig gewerkt en het kaartsysteem is nu af, wat schrijven betreft. Nu nog sorteren. Vanavond een poos met Martinus gepraat. Het erge is, dat hij niet zeker is van de trouw van zijn vrouw. Hij heeft vandaag dringend aan het Rode Kruis geschreven om inlichtingen. Vanavond kwam hij vragen of ik elke dag even wilde komen.
Fijne avondwijding bijgewoond in barak 21. Wat een druk bezoek, er waren wel 50 bezoekers. Bij ons is het de laatste weken ongeveer 25. Weliswaar hebben wij veel minder menden in de barak, maar niet in deze verhouding (Onderwerp: Het brood des levens: Joh. 6).
Ik moet vanavond mijn sokken stoppen. Hoop morgen nog eens mijn gedachten neer te schrijven. Dag lief vrouwke, dag kinderen, dag Louis en Mien!

Er zijn Italiaanse krijgsgevangenen uit Athene aangekomen. Ze hadden elf tot twaalf dagen in de trein doorgebracht. Er was nog een dode bij ook. Het aantal Nederlanders in Mühlberg bedraagt 679. [32)]

Zondag 2 april 1944 (Palmzondag)
We worden wakker en zien de prachtige zon schijnen. 31 maart was het een stralende dag, maar toen vroor het 's morgens nog hard. Nu, de tweede stralende dag, is de temperatuur veel beter. Nog wel lichte vorst 's morgens, maar langzamerhand voelen we de lentenadering, hoewel het gisteren nog hard sneeuwde.
De eerste dag dat we weer kerk hebben (09.30 uur) en misschien vanmiddag de Matthäus Passion op de radio. Het was een fijne kerkdienst. Tekst uit Matth. 21:5 "Ziet Uw koning komt". Het volk wilde de koning alleen aanvaarden zoals het zich Hem voorstelde. We hebbend e koning te aanvaarden zoals Hij is. En dan hebben we met de Hugenoten te zeggen: "Seigneur, votre Serviteur", Heer Uw dienaar. Ik schrijf dit tussen de middag en wilde vandaag iets meer schrijven. Gisteravond heeft in barak 23B een "vrolijke avond" plaatsgevonden. Ook nog even een rondgang met ketelmuziek in barak 23A. Niet bepaald fijngevoelig aan de vooravond van de stille week. Of het daardoor komt, of door de betrekkelijk slechte nacht weer ik niet, maar het wil vandaag niet. Ik ben prikkelbaar en voel me echt ongelukkig. Helemaal niet in een sfeer om rustig te schrijven.
De uitzending van de Matthäus Passion is mislukt. We konden wel blijven luisteren naar de uitzending "Wünschkonzert". Hier was maar zeer matig liefhebberij voor.
Vanmiddag gewandeld en mijn evenwicht hervonden. Nu is de zondag toch nog goed. De zorgen van Martinus nemen een grote plaats in. Ik heb weer veel met hem gepraat. Vanavond ook het Huib. Ik schrijf nu nog even een briefkaart en ga gauw lezen. Heerlijk toch dat het zo gaat. Je mag dan eens even in de put zitten, maar telkens voel je weer Zijn hand die je grijpt.

Maandag 3 april 1944
Dat mijn lieve schattejongen! Wel gefeliciteerd met je vijfde verjaardag. Wat ben je nu al een grote boy hè? Zal je lief zijn voor mamma en je zusjes? Jochie, jochie, wat zou ik je graag eens in mijn armen nemen en eens fijn knuffelen. Ik hoop dat het gauw weer kan. Dag, mijn lieve jongen.

Vannacht is de tijd verzet. Het was zeer koud op appèl. Vanavond om 20.00 uur is het appèl buiten en om 20.30 uur in de barak. Vandaag heef Martinus bericht en Goddank is alles goed.

---

[32] Achim Kilian p. 106 op basis van Bundesarchiv Militärarchiv RW 6/v. 450-453.

De spanning is gebroken. Ik heb hem vanavond geholpen met een brief aan zijn vrouw. Ik geloof wel dat ze oprecht heeft geschreven en dat het haar eerlijke bedoeling is dat het goed is. Vandaag weer op het bureau gewerkt. Pecters (vermoedelijk Peeters) vroeg of ik levensmiddelen of rookgerei moest hebben voor het maken van het kaartsysteem. Ik heb een bril gevraagd.
Vandaag een kaart gekocht voor vijf sigaretten. Ik zal hem gebruiken om naar mevrouw Martinus te schrijven. Ik moet nog heel veel doen, sokken stoppen, kleding herstellen, schrijven naar Ds Eggink en Jaarsma, lezen, prepareren avondwijding voor zaterdag, enz. Het werk gaat me zo haast boven de kop! Foei! Enfin, het komt in orde. Stemming is patent.
Er wordt vandaag gefluisterd dat de halve wacht is opgeroepen voor het bedwingen van burgeronlusten. Mogelijk wordt dit alleen geconcludeerd, omdat hier en daar een plaats is waar nu geen post staat. In ieder geval een feit is het, dat een krijgsgevangene een enorm bruikbaar object is om nieuwtjes te verspreiden. En deze heren zijn er ook weer plenty, want er lopen verschillende fantasierijke geesten, urenlang doelloos rond en hebben dus alle gelegenheid om in hun brein "Berichten" te vormen. In het Hollandse kamp is het meestal "Jansen de leugenaar". Het is allemaal zielig en leuk tegelijk.

Vandaag is korporaal Joan Smidt van Gelder (98955) naar Oflag 67 Neubrandenburg vertrokken. [33]

Engels voetbalteam dat bestond uit vele beroepsvoetballers
(Mühlberg foto 80747)

Dinsdag 4 april 1944
Leuke datum hè? Wat de laatste opmerking van gisteren betreft: het lijkt er meer op, dat het is voor Paasverlof van de militairen.

33 NA collectie 2.13.98 inv. 20 los stuk zonder meldingnummer.

Een zeldzaam rare avond. Ik heb mijn tijd verprutst omdat ik zoveel te doen had, dat ik niet wist waar te beginnen; schrijven, sokken stoppen, naaiwerk, enz. (zie gisteren).
Vandaag telkens met mensen moeten praten. Heerlijk werk is dat toch, als je merkt dat ze naar je toekomen om eens hun hart uit te storten. Het kost wel veel tijd.
Vandaag weer voor het eerst Bijbelstudiekring. Verder mijn kaartsysteem afgemaakt.
De geruchten over een officierentransport nemen weer vastere vormen aan.
En hiermee stop ik voor vandaag. Dag lieve allemaal!

Woensdag 5 april 1944
Kerkenraadvergadering, speciaal over de belijdenis. Weer uitvoerig gesproken met Martinus. Wat fijn toch als je horen mag dat ze zoveel steun aan je hebben. Dat troost je zo in je afwezigheid. Vrouwke, ik weet dat ik het niet zelf ben, maar "slechts" dienstknecht. Seigneur, votre serviteur. God geve mijn de kracht om blijmoedig te blijven getuigen. Het eigenaardige is, dat je telkens voelt hoe je hulp krijgt om woorden te vinden. Ik kan het vanavond allemaal niet goed verwerken. Het is wel heel wat als ze tegen je zeggen "Jij hoeft niet te zoeken, waarom je hier moest komen, al was het alleen maar om mij te helpen". En niet in een sentimenteel ogenblik, maar zo echt plotseling, spontaan.
Dag mijn lieve vrouwtje. God helpt jou en de kinderen ook. Dat mogen we hier Goddank ook weten.

Donderdag 6 april 1944 (Witte Donderdag)
De dag is weer vrij normaal voorbij gegaan. Op het bureau begonnen met een kaartsysteem volgens nummer. Vanmiddag naar de dokter geweest en morgen naar de Stabsarzt D.V. Avondwijding door Hartman (mogelijk sergeant Hartmans kgf 107888). Hij spreekt zeer goed en vlot. De tekst was: "En zij beraadslaagden tezamen". Het kwam uiteindelijk hier op neer: het haat voor of tegen. Als wij beraadslagen moeten wij het doen met Christus zelf.
Ik ga vanavond de avondwijding voor zaterdag prepareren. Dag vrouwlief, dag kindertjes!
Vandaag diverse Liebesgaben gehad.

Vrijdag 7 april 1944 (Goede vrijdag)
Vanmorgen een poos vergeefs op de Stabsarzt gewacht. Daarna kerk. Een zondagse dienst vanwege Goede vrijdag. Mooie dienst. 's Middags met Martinus bezig geweest om een brief op te stellen voor mevrouw Martinus. 's Avonds een fijne avondwijding; "Zittende tegenover het graf". Dat is: de dood ingegaan opdat zij Zijn hulp kunnen krijgen als we het dal door moeten. 's Avonds mochten we op verzoek in de universiteit met de Hollanders de Matthäus Passion beluisteren over de radio (Wenen). Het was zeer mooi. De mensen waren uiterst stil. Geweldig dankbaar ben ik, dat zoiets mogelijk is geweest. Hoewel we om 20.30 uur binnen moesten zijn, waren we nu pas om 23.30 uur in de barak.

Zaterdag 8 april 1944
Vandaag weer tevergeefs naar de Stabsarzt geweest. Dinsdag terugkomen. Vandaag zo goed als klaargekomen met het kaartsysteem volgens nummer. Vandaag nieuw transport aangekomen. Er is een man bij die in Amersfoort bewaker is geweest!
Weer 65 Hollanders binnengekomen.[34)]

34 Zie dagboeken Meeuwis en Tjepkema. Dit waren de nummers 271001 tot en met 271065 en 30493 (Lagas). Van hen is geen Zugangslist bewaard gebleven.

Er zijn ongeveer 81 man gearriveerd vanuit Holland. Ze krijgen de nummers 271001 – 271081. Onder hen bevinden zich 8 officieren die op 13 april zouden doorreizen naar Oflag 67 Neubrandenburg.
Het is zeer druk met inschrijven, enz.
's Avonds avondwijding gehouden. Onderwerp: Alzo zal ook mijn Vader u doen, indien gij niet van harte geeft. Tussen Goede Vrijdag (Vergeef ons onze schulden) en Pasen zeg ik: "Gelijk ook wij vergeven onze schuldenaren". Vooral in het kamp, in onze omstandigheden kan het voor velen zo moeilijk zijn.

Zondag 9 april 1944 (Pasen)
Ondanks alle remmen toch een fijn Paasfeest. God kan niet geremd worden. Als het nieuwe leven doorbreekt gaat het door alles heen. Vandaag weer telkens dat echte gevoel gehad dat je bezielen kan als je de levende Heer bij je weet. Al waren er dan moeilijke momenten, bijvoorbeeld dat ik maar niets kon vinden om aan de Italianen te geven en vooral ook het geval Quist (vermoedelijk sterke neiging tot overgang R.K.) de aanwezigheid van de levende Heer laat deze lasten in een ander licht zien.
Weer veel gepraat met Martinus. Gehoord dat ik ook extra post krijg. Vanavond de universiteit gereed gemaakt voor bevestiging van morgen.
Waar zou jij vandaag geweest zijn vrouwtje? O, wat verlang ik naar post en ook naar een pakket met foto's.

Maandag 10 april 1944 (Tweede Paasdag)
Fijne dingen: 32 nieuwe leden waarvan 7 gedoopt. Het was een prachtdienst: Spr. 23:26. Mijn zoon geeft mij Uw hart. Geweldig dat zulke dingen in krijgsgevangenschap kunnen. Gods weg wordt niet geremd door prikkeldraad. Vanmiddag een gezellige thee gehad, aangeboden door de kerkenraad aan de nieuwe leden. Er was een zeer goede sfeer.
Moeilijke dingen: De hele dag zit het me dwars, dat geval met Quist. Vanmiddag met de Ds bespreken. Hij zal er met Quist over praten.
Heel veel aan thuis gedacht en het is zo moeilijk er aan te denken als je niet weet waar ze zijn. Heel, heel sterk heb ik verlangd naar huis. En dan wil je rustig denken en je heft er geen tijd voor, ondanks de zee van tijd. Heer, geef mij weer de vreugde van Uw heil!

Dinsdag 11 april 1944
Een fijne dag gehad. Een briefkaart van mamma, Loes, Martin ziek geweest maar gelukkig weer beter. Zou Vriezenveen toch door zijn gegaan?
Een pakketje met spek, havermout, kapucijners en tabak: geweldig! Ook de tabak kwam goed van pas. Ik was er glad door. Heel druk werk gehad met administratie van het nieuwe transport. De avondwijding bracht mij geen stichting. Onderwerp: "Thomas was niet bij hen". Parallel: In de kerk moet je het horen, God gaat niet afzonderlijk te werk.
Geen tijd gehad om te schrijven. D.V. morgen op het bureau.
Ook geen tijd gehad voor de Stabsarzt, ook uitgesteld tot morgen.

Woensdag 12 april 1944
Vanmorgen naar de Stabsarzt geweest en LA2 gekregen voor een maand. Het was erg druk en er was geen tijd voor rustig praten. Jammer dat er zo weinig uitgaat van de Hollandse dokter. Hij is geloof ik wel kundig, maar geen intermediair tussen ons en de Stabsarzt. Zijn taak is toch vooral hen, die het nodig hebben, van Kommando vrij te krijgen, respectievelijk te zorgen voor licht werk. Gelukkig dat mijn bureauwerk geen aanleiding geeft om er over te tobben. Ik zou het geloof ik toch niet doen, maar…..

Vanmorgen om 10.00 uur kerkenraad. Zeer fijne vergadering. Onder andere de attestatie vastgesteld. Verder vandaag hart op het bureau gewerkt.
Van 19.00 tot 19.45 uur met Martinus gepraat. Hij zat weer eens diep in de put.
Vanavond een brief aan mamma schrijven.

Donderdag 13 april 1944
De dag zelf verloopt met weinig bijzonderheden. Even te melden: ik heb wat meer nierklachten 's Morgens en 's avonds. Vanmiddag was er een kaartje voor een pakket. Ik ben benieuwd. Moet het morgen halen.
De avondwijding door Ds. de Kluis was zeer fijn. Voorbereiding op het Heilig Avondmaal. Bijzonder de nadruk gelegd op het niet kunnen weigeren. Stel je voor dat Jezus zelf vanavond de avondwijding zou houden. Zou je dan durven weigeren? En als je zegt: Ja, maar ik ben niet waard,.... Dan zegt Hij juist. Maar daarvoor ben ik juist gekomen. Christus noodt u aan zijn tafel meer als een bevel, als een opdracht. Hijzelf noodt ons en zal op een bijzondere wijze tegenwoordig zijn. God geve ons een goede voorbereiding. Ik heb me voorgenomen hierover aan A te schrijven.
Aankomst 3 Nederlander uit Stalag IV-c Wistritz. [35)]
Vertrek van 8 officieren en 1 soldaat naar Oflag 67 Neubrandenburg. [36)]

Vrijdag 14 april 1944
Wel gefeliciteerd Bets, vele goede wensen vergezellen je.
Vandaag een pakketje van 15 maart. Hartelijk dank aan Louis, Mien, Kuijpers en natuurlijk ook mamma. Verder een pracht pakketje van het Nederlandse Rode Kruis. Diverse luxe dingen: scheerpasta, vis gehakt, uitjes, enz. en verder een flinke hoeveelheid rookartikelen namelijk een half ons tabak, dertig sigaretten en vijf sigaren. De sigaretten geruild voor tabak, dus: een ons tabak en vijf sigaren!
Vandaag zeer weinig bijzonderheden. Heb rustig op het bureau gewerkt. Van barak 21A hebben twee mensen, die te laat op het appèl waren, 7½ uur met hun neus tegen de muur moeten staan. Wel een barre straf.
Vanmiddag is het buitenliggende wasgoed en beddengoed van Duitse zijde ingenomen. Na enig gepraat schijnt het vrijgegeven te zijn.
Klaas heeft vanavond de avondwijding. Ik ga weer werken aan Engels.

Zaterdag 15 april 1944
Vanmorgen druk gehad op bureau met allerlei. Echt fijn gewerkt.
Vanmiddag een poos naar bed geweest. Daarna nog even naar het voetballen gekeken en met Martinus gepraat. Vanavond wat lezen ter voorbereiding op het Heilig Avondmaal.
Vandaag hebben we de privé dekens moeten laten afstempelen met "E" en de Lagerdeken moeten inleveren. Het is er warm genoeg voor. Velen lopen hier al in korte broek en sokloos.
Vandaag ontving Klaas post, waarin stond dat A naar Soest is. Eigenlijk ben ik maat steeds jaloers op Klaas, dat zijn post ze geweldig veel vlotter gaat dan de mijne. Hij is me nu zeker 3 brieven en 2 kaarten voor! Voor mij was er wel een pakketkaartje. Maandag halen. Zouden het nu de foto's zijn?

35 NA collectie 2.13.98 inv. 23 melding 343.
36 NA collectie 2.13.98 inv. 20 melding **4601** (9).

Zondag 16 april 1944
Een ruw ontwaken. Om 06.00 uur werd alles gewekt door luid roepen: "Aufstehen, halb Sieben Appèl!" Wat nu weer? Ook alle zieken moeten naar buiten. Vanzelf allerlei gissingen, onder andere mogelijkheid van dekeninspectie (zie gisteren). Enfin, gedwee ging alles naar buiten.
Er was een ongelooflijke bewaking op de been. Nadat we vijf kwartier op appèl hadden gestaan mochten we weer naar binnen. In de barak was geen spoor te merken van een of andere inspectie. [37)]
Gelukkig waren we royaal op tijd om alles voor de Kerkdienst gereed te maken.
Een Heilig Avondmaal in krijgsgevangenschap en een interconfessioneel gezelschap; Gereformeerd, Christelijk Gereformeerd. Luthers, Hervormd, Zuid-Afrikaans. Tafels met beddenlakens, brood op karton waarop een witte lap. Over het brood onze keukenhanddoek. Crème bekers als avondmaalsbekers. Twee flessen wijn, terwijl er drie nodig waren, dus een fles water erbij. Geen orgel, maar viool en koor. En toch, prachtig, plechtig en heerlijk.
Aan de eerste twee tafels de nieuwe leden. Dan zes volle tafels en dan de negende nog de dienstdoende ouderlingen. Er waren juist geen deelnemers meer. De zevende tafel bijna allemaal Zuid-Afrikanen. Ik zelf aan de vierder tafel. Hierbij gelezen Ps. 23. In totaal ruim 150 avondmaalgangers.
Vanmiddag rustig brief naar huis geschreven over het avondmaal. Daarna mijn boekje ingericht voor pakketten, enz. Vervolgens naar Frank Jelly. De barak een poos in quarantaine geweest. Hij zal me morgen bezoeken in barak 12A. Daarna kwam ik Jans (sergeant 1^{e} klasse Jan Jans kgf 104291) tegen (Christelijk Gereformeerd). Een reuze zware boom gehad. En toch wel fijn.
Dan eten en een fijne avondwijding (Matth. 6:12). Daarna met Klaas en Oom Willem een langdurig gesprek gehad met de majoor. Hij begon met spottend te praten over het Avondmaal en het werd een zeer serieus gesprek waarin de grondbeginselen van het Evangelie ongeforceerd konden worden geuit. Wat gaat het soms wonderlijk. Hij kan niet aan wonderen geloven. Mocht hij nog eens zelf het grootste wonder beleven aan zichzelf. God geve dat dit wonder nog eens gebeure.

Maandag 17 april 1944
Een reuze drukke dag op het bureau. Vanmorgen er even uit geweest om een pakket te halen. Wat een reuze pakket en wat een medewerkenden. En dan de foto's! Ik mocht ze nog niet hebben, ze moesten eerste Geprüft worden. Daarna naar de Ds. Ik moest een en ander ophalen. Gelijk een fijne babbel gehad over van alles en nog wat.
Tussen de middag een wedstrijd gezien: zeemacht tegen landmacht van barak 23A. Erg leuk meest allemaal ouderen van 35 tot 42 jaar. Vanmiddag om 17.00 uur de foto's gehad. O, wat ben ik daar blij mee. Wat zijn ze leuk. Wat zijn ze lief. Ik ben er zo blij mee, dat ik ze gauw aan een hoop vrienden moet laten zien.
Nu vanavond ben ik erg moe en ga gauw naar bed. Ik wacht nog even met schrijven of er soms nog post komt. Ik begrijp er geen los van waar de brief blijft. Enfin, maar weer rustig wachten.

37 Het appèl in de ochtend was een generale repetitie geweest voor een liquidatie van het hele kamp en om erachter te komen hoeveel tijd er nodige zou zijn om een liquidatiebevel (het vermoorden van alle aanwezige krijgsgevangenen) uit te voeren.

Jazz orkest Guus Valten, met links met trombone F.A. (Guus) Valten
(Mühlberg foto nr 80458).

Dinsdag 18 april 1944
Alweer een fijne maar drukke dag. Natuurlijk eerst vanmorgen de foto's op het bureau laten zien. Er was niet veel tijd. Vandaag onder andere uitreiking van Argentijnse pakketten. Verder incidentele pakketten en ziekenpakketten.
Het Argentijnse pakket is af; geweldig wat een reuze weldaden.
En dan om 11.30 uur twee fijne brieven van thuis.
Vanmiddag met Bleeksma over het rapport van Loes gepraat. Kan zich best met de gang van zaken verenigen. Vandaag heeft Molengraaf (mogelijk sergeant Pieter Molegraaf kgf 108035) mijn flanel gemaakt, waarvan de manchet was afgescheurd. Er is nog een heleboel meer gebeurd, maar ik kan niet alles uitvoerig vermelden. Bijvoorbeeld een tweede koffer ingericht, bericht over aflossing verplegers, gesprek met Van Namen, inrichten catalogus bibliotheek barak 12A, enz.
Een ding houdt me steeds bezig vandaag; de geweldige medewerking om ons met voedsel te helpen. Ik kan dat allemaal niet zo goed verwerken. Wat zal ik met Gods gunsten overladen, de trouwe Heer van Zijn genade vergelde?

Woensdag 19 april 1944
Alweer een fijne dag. Op het bureau was het niet druk maar gezellig. Lenselink (sergeant Franciscus Gerhardus Lenselink kgf 107081) was jarig. En dan een reuze pakket uit Vriezenveen met spek, worst, havermout, peen en suiker. Elke keer kom ik diep onder de indruk en word er stil van. Vlees hebben we hier beslist meer dan in Holland. Suiker geloof ik ook nog en verder kunnen we steeds genoeg eten. Geweldig dankbaar ben ik voor al die dingen en als we naar Nederland mogen terugkeren, zal het me onmogelijk zijn om ook maar iets te vergoeden van al deze bewijzen van medeleven.
Vanavond een fijne avondwijding. Tekst Joh. 21:18 "Toen gij jong waart gorddet gij uzelve, enz."

De tegenstelling: vrij voor je gevoel, maar als je goed realiseert blijkt dat je juist gebonden bent, maar dan als je gebonden bent door de liefde van Christus ben je juist vrij.

Donderdag 20 april 1944
Een dag van weinig bijzonderheden. Vandaag de boekzendingen uit Genève uitgezocht. Er bleken veel voor particulieren bestemde boeken in de bibliotheek terechtgekomen te zijn, doordat het collectief verzonden was aan de vertrouwensman. Het kost nogal wat moeite om de zaak in orde te krijgen. Vandaag ook gewerkt aan de attestaties. Verder vier bekers namens Klaas en mij aan Ds overhandigd als avondmaalsbekers.
Gisteravond tegen bedtijd geroepen bij Gerben van der Veer (soldaat Gerben van der Veer kgf 98608). Hij was zeer overstuur en voelde zich erg ziek. Was vandaag weer veel beter.
Vanavond een brief schrijven naar huis.

Vrijdag 21 april 1944
Laat er nu vandaag weer een pakje voor me zijn! Ik moest om 15.30 uur maar was zo hard aan het werk dat ik schrok toen ik eens keek of het nog geen tijd was om te gaan en toen bleek het al 16.15 uur te zijn. Achteraf bleek het niet erg, want Klaas was gaan informeren maar ze zijn niet klaargekomen met het Prüfen en nu moeten er morgen een heleboel terugkomen. Dus ook ik morgen terug.
Vanmiddag is afgekomen dat alle LA1, LA2, LA3-ers moeten worden opgegeven. Leuk is, dat het gelijk afkwam met de **komst van vier gedeeltelijk afgekeurde mensen van een ander Stalag**. De Stabsarzt zou beweerd hebben dat het OKW bevel had gegeven alle niet volwaardige krachten terug te sturen. Het gekke is, dat hoe fantastisch het ook klinkt, het je de eerste ogenblikken toch niet loslaat.
Vandaag heb ik weer veel last gehad van mijn gedachten over mogelijk onvoldoende voeding thuis, terwijl we hier werkelijk nu volop hebben. Vandaag weer een half pond boter, twintig sigaretten en een half doosje vitaminen en chocolade. Ik schrijf er nog eens nadrukkelijk over naar huis. Nog even memoreren dat ik vandaag veel meer last van vermoeidheid heb gehad dan de laatste tijd. Het is alsof de drukte op het bureau sterk remmend werkt op mijn geloofsleven. Het is doffer en kleurlozer dan het geweest is en toch telkens weer met opgloeiende momenten. Geve God, dat ik warm kan blijven getuigen tot Zijn eer. Zonder eigen diepte kan men toch moeilijk anderen helpen. Vrouwke, ik weet dat je voor mij blijft bidden. Bid vooral of voor een vast geloof en een sterk vertrouwen. Dicht leven bij hem.

1 Nederlander (soldaat Schapink 107458)komt aan vanuit Stalag IV-d Torgau. [38)]

Zaterdag 22 april 1944
Weer erg druk op het bureau voornamelijk door post voor familie in Duitsland. Verder vanmiddag gewassen. Voorts vlooipikken gemerkt op mijn arm. Nauwkeurig gezocht en twee op mijn flanel gevangen. Dit is de eerste maal dat ik er in mijn goed gemerkt heb. Wel een paar keer iets uit mijn deken gehaald. Wat dat betreft is het hard meegevallen.
Vanmorgen heeft Carolus (soldaat Obbo Carolus kgf 107009) het pakketje gehaald. Het is een pracht pakket van Lien en Piet. Ook van Van Lingen tabak en verder van mamma. Wat wordt er toch goed gezorgd! Hartelijk dank aan allen!
Vanmiddag Bijbelcursus (dochtertje van Jairus). Erg fijn. Vanavond niet naar de avondwijding geweest. Dit is de eerste keer dat ik het niet meegemaakt heb, behalve dan toen ik ziek was.

38 NA collectie 2.13.98 inv. 25 melding 592.

Het is hier vanavond op de barak "bonte avond". Ik hoop ondertussen nog te kunnen lezen en anders maar vroeg naar bed.

Zondag 23 april 1944
Wat een prachtige dag wat onze kerkdiensten betreft. Vanmorgen over Joh. 21:7 "Het is de Heer" en vanavond over Ps. 43:9 "Bij U schuil ik".
De preek was vanmorgen in drie punten verdeeld, of beter na de vraag "Waaraan herkende Johannes de Heer?" zijn drie antwoorden: 1. aan de overvloed, 2. aan de omgeving, 3. aan de tijd. Als Jezus geeft, dan geeft Hij overvloedig: wijn bij de bruiloft te Kana, boord bij de spijziging, hier vis. En ook nog (dat heb ik zelf niet ervaren, dat ik kracht vroeg om dit leed te dragen en Hij geeft zelfs kracht om blijmoedig te dragen). En dan de omgeving, zo in het dagelijks leven krijgen we soms een aanwijzing. "Ga eens met me mee naar…!"
Het blijkt de Heer zijn die roept. Telkens merken wij dat Hij aan de oever van onze levenszee staat en ons aanwijzingen geeft. Hij leidt ons zo soms op onze wegen, zonder dat we Hem er achter zien. En dan de tijd waarop Hij helpt. Zo vaak volgens onze begrippen te laat (dochtertje van Jairus, Lazarus). Zijn tijd is er vooral dan, als onze tijd voorbij is. Het geheel is ook nog te zien in dit licht: Na zijn dood zet Jezus zijn werk voort. Ook nu de levende Heer. Vanmorgen ook voor het eerst duidelijk gezien waarom Johannes het 21^{e} hoofdstuk heeft toegevoegd. Hij had zijn Evangelie afgesloten toen het gerucht steeds hardnekkiger doordrong dat hij niet zou sterven voor Christus wederkomst. In het laatste hoofdstuk weerlegt hij nadrukkelijk dit gerucht.
Vanavond was de tekst: Bij U schuil ik. Alle schuilplaatsen blijken onvoldoende. Wat doen we hier met onze vroegere schuilplaatsen: vaste betrekking, kapitaal, zaak, kracht? Zelfs onze schuilplaats waar we altijd van op aankonden, ons gezin, is nu niet meer tot onze beschikking. David wijst hier op de enige schuilplaats die altijd blijft: "God". Heer, leer mij sterk vertrouwen in U, bij U mijn schuilplaats voor altijd vinden, aan Uw voeten. Alles wat dan komt is voor Uw rekening. En neem zo ook de mijnen in Uw trouwe Vaderhoede.

Maandag 24 april 1944
Een gezellige drukke dag. Echt fijn gewerkt. Wat nu echter wel bij het bureauwerk moeilijk is, is die verdeling van de "incidentele" pakketten. Zo zorgvuldig mogelijk probeer je na te gaan, wie de minst bedeelde is. En toch grijp je telkens nog mis. Vorige week is iemand nog bij de vertrouwensman geweest om een pakje. Volgens het gemiddeld aantal pakketten was hij vandaag aan de beurt. Maar, juist vanavond, zag ik hem een heel brood afgeven tegen overgave van een busje cacao en een reep chocolade. Tableau! Een van de moeilijkheden is, dat de een veel meer nodig heeft dan de ander, dan heb je mensen die overal weten te bietsen, verder kan je de inhoud van de gekregen pakketten, die zeer verschillen, niet controleren. En dan nog de mensen die bijvoorbeeld van juli tot januari zes pakjes per maand hadden en sindsdien praktisch niets meer. Ik ben nog aan het peinzen over nieuwe verbeteringen van de uitgifte hiervan.

Dinsdag 25 april 1944
Vandaag een botsing met Meyer, geen harde woorden, maar alleen principieel verschil. Hij heeft 1½ pond suiker geruild voor een ons cacao en 30 sigaretten. Dat is volkomen uit de boze. Levensmiddelen mogen niet geruild. Nu zitten we even goed, maar wie zal zeggen, hoe we er over en paar weken voorstaan? Enfin, uitvoerig met Klaas besproken.
De berichten zijn vanavond ongunstig. Waar draait deze wending weer op uit? Of is het zeer tijdelijk? Vanavond gepraat met Hanssen (sergeant Harry Hanssen, kgf 98930), die al 10 maanden gevangenis heeft opgeknapt waarvan hij de eerste vijf maanden vast rekende dat de doodstraf zou komen. Heel erg was voor zijn vrouw, dat hij zo onderweg is opgepikt en niet

mocht schrijven. Vier maanden heeft deze (zwangere) vrouw in de grootste ongerustheid geleefd. Vanavond avondwijding door Polderman (Gereformeerde Bond). Hij lijkt in zijn voordracht zeer sterk op Christelijk Gereformeerd. Elke keer als ik zo'n woord hoor, begint het me even "geestelijk" te draaien. Dan voel je toch weer zo'n eigenaardig verschil en alleen een overeenkomst in grote lijnen. Dat hebben we hier nooit met de Gereformeerden. Alleen met de Christelijk Gereformeerden en deze Bonder. Ik moet eens dieper zoeken naar de oorzaak van deze eigenaardige en merkwaardige verschillen. Vanavond, welk een overgang, een zeer prozaïsch werkje: sokken stoppen.
Soldaat Johannes Jansen kgf 106649 gaat terug naar Nederland.[39)]

Woensdag 26 april 1944
Heden twee pakketten, een van de Twentse Bank en een van thuis. Deze laatste met vele medewerkenden. Wat worden we toch verwend. Door de grote pauze in maart en de daarna volgende snellere doorzending hebben we nu een fijne ijzeren voorraad. Ik schrijf vanavond even aan De Vos een aan de Twentse Bank. Vanavond een fijne avondwijding, Ps. 5 "Effen voor mij Uw weg, dat is ruim de beletselen weg die mij verhinderen om Uw weg te gaan".
Op het bureau niet zo naar mijn zin gehad. Door een misverstand ontstaan door een notitie van mij, was er moeit met een Kommando. Voor het grootste deel kon het hersteld worden. Toch is het een onprettige gedachte. Vanavond: twee kaarten schrijven, sokophouders maken, sokken stoppen, vraag indienen over de lezing van De Greef, dus gauw beginnen.

Donderdag 27 april 1944
Een rustige prettig dag, alleen, ik had vast gerekend op post en er was niets. Klaas heeft al antwoord op een brief van 4 april, ik nog niet op een brief van 26 februari. Klaas heeft bericht dat er van de kerk een 5 kilo pakket voor beide weg is. Vandaag 1776 Amerikaanse pakketten aangekomen. Morgen wordt er 1 uitgereikt. Schrijf vanavond aan Dirk een kaart per luchtpost. Verder lezen in Sadhoe Soendar Singh.

Vrijdag 28 april 1944
Een pracht Amerikaans pakket no. 10 gekregen. Ik vond het bijna beangstigend zoveel te ontvangen. Maar ik raakte ermee verzoend, dat deze opeenhoping kon zijn om een reserve te vormen voor moeilijker dagen. Ik heb dus gelijk weggezet: boter, melk, havermout, kapucijners, Vlees, sigaretten en zalm.

Voedselpakket nr 10 Amerikaanse Rode Kruis
(bron: internet)

39 NA collectie 2.13.98 inv. 20 meldung 4616 van 13 mei 1944

En dan, vanavond aan tafel staat een Rus. We geven hem een paar korsten van het brood met boter en vispastei en daar denk ik in eens aan de tekst "Voor zover Gij dit een van mijn minste discipelen gedaan hebt, hebt gij dat Mij gedaan". (Is de redactie zo juist?) En daar opeens denk ik: als Jezus daar nu gestaan had, zouden we Hem dan met een korst hebben afgescheept?
Ik moet er eens goed over nadenken. Het is een probleem.
Vanmiddag weer geen post. Ik had vast op een brief gerekend, maar het was weer mis.
Maar las ik dank denk aan mensen als Martinus, mopper ik weer op mezelf dat het minste of geringste me even ontevreden zou maken en dat wil ik niet.
Vrouwke, het was toch geen moeilijke dag in het geheel hoor. Ik heb hier geleerd om rustiger te denken. Ook over zulke moeilijke problemen. Zeg, moeke, wat zou ik je graag eens thuis willen zien met onze kinderen. Halt! Streep eronder.
Vandaag kwam het bericht dat er een **transport van 102 man verwacht** kan worden. Het is heel wat! Wat een stuk nattigheid komt er weer mee hierheen. Vanavond lezen in Sadhoe Soendar Singh en prepareren Bijbelcursus.

Aankomst 1 Nederlander uit Stalag IV-c Wistritz. [40)]

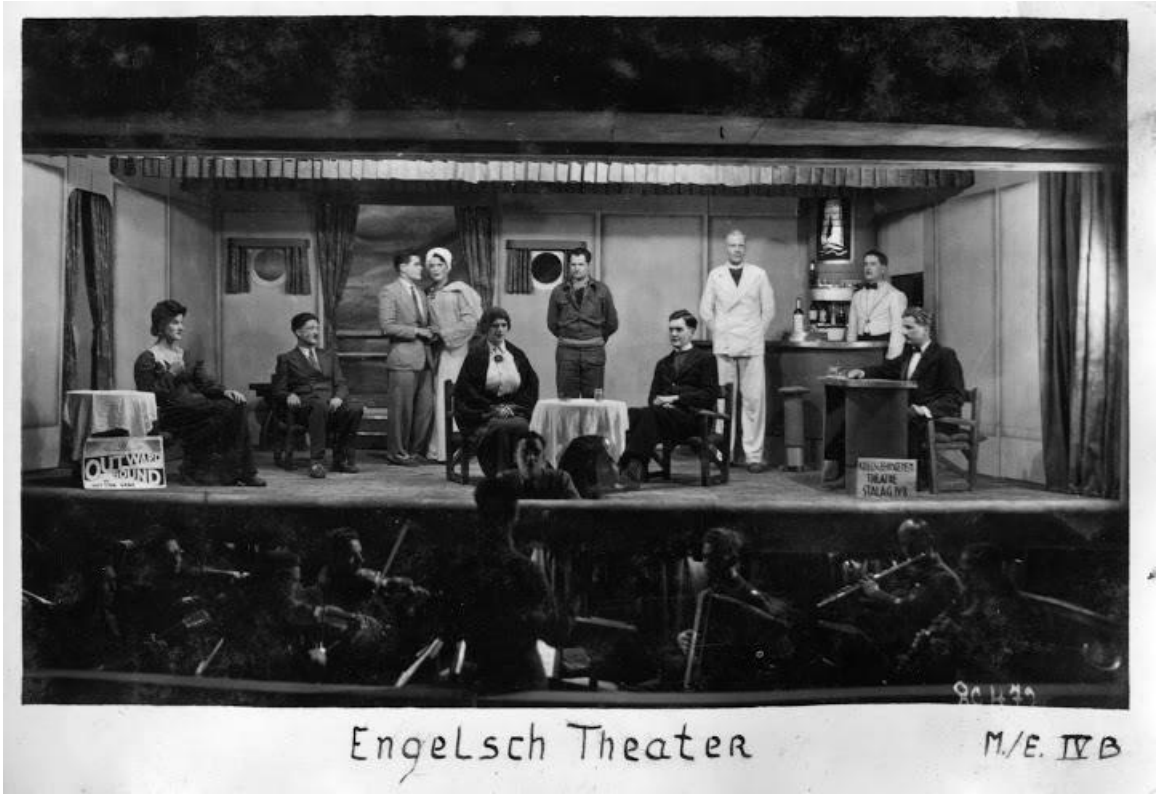

Eind april 1944 "Outward Bounds"
(Mühlberg foto nummer 80479)

Zaterdag 29 april 1944
Een rustige dag met onrustig slot. 's Avonds na het appèl is namelijk het nieuwe transport in het kamp gekomen. Onze Pa Gerritsen en de majoor moesten nog hals over kop naar de nieuwe Hollandse barak 17B, terwijl wij als leider kregen "majoor Drooger" (sergeant-majoor Arie Drooger kgf 104290) en v.d. Bolt (wachtmeester Cornelis Albertus van den Bolt kgf 96418) is tot

40 NA collectie 2.13.98 inv. 23 melding 343.

sous-chef gepromoveerd. Met Drooger kwam Karelse (mogelijk sergeant Matthijs Karelse kgf 107419) mee. Ben benieuwd hoe het zal gaan.
Vandaag weer geen post. We zullen weer een paar dagen geduld moeten hebben, want 1 mei geldt als een zondag, dus wordt het drie dagen wachten eer er weer post is.
Ik heb met van den Hooger (mogelijk wachtmeester Aart Gerardus van den Hoogen kgf 98911) dat hij de foto van Gertie zal natekenen. Dan hang ik die op barak 12A. Het is vanavond te onrustig om te schrijven. Er zijn trouwens weinig belevenissen. Bijzonderheid: vanavond voor het eerst tot 21.00 uur buiten en in verband daarmee 20.15 tot 20.45 avondwijding in de universiteit.

Met het avondappèl kwam het ***nieuwe Hollandse transport binnen: 76 man****.*[41] *Onder hen bevonden zich de officieren van gezondheid Potter, Koster, Kaltofen, Stigter en Thoss een aantal korporaal-verplegers en sergeant-verplegers en de majoor-veldprediker Van Ginkel die enkele dagen later doorreisde naar Oflag XXI-c. Ze kregen onderdak in barak 17B.*
De Engelsen voeren het stuk "Outward Bounds" op (de Kluis p. 130).

Zondag 30 april 1944 (verjaardag Prinses Juliana)
Heden om 07.15 aantreden in de barak, bij welke gelegenheid een dagorder ter gelegenheid van de verjaardag van Prinses Juliana werd voorgelezen.
Om 09.30 uur kerkdienst. Preek uit Joh. 21 "Hebt gij mij lief?" Wat is dit gedeelte meer tot mij gaan spreken. Allereerst, Jezus spreekt Petrus niet aan met "Petrus"= rotsman, maar met Simon zijn oude naam. Jezus vraagt eerst "Hebt gij mij liever dan deze?" Petrus antwoord met een woord dat minder sterk is dan de vraag en inhoud: Gij weet dat ik aan U gehecht ben. De tweede keer valt de vergelijking weg met de anderen, alleen maar "Hebt gij mij lief?"
Gij weet dat ik aan U gehecht ben. En weer, alsof Jezus zeggen wilde: weet je het wel zeker "Hebt gij mij lief?" Antwoord: Heer Gij weet alle dingen, Gij weet dat ik aan U gehecht ben. Dat is het wat ik zo dikwijls dacht: Heb ik Hem nu echt lief? En dan dat echt menselijke antwoord van Petrus, waar de hunkering naar het ware in ligt!
Vanmiddag een vreselijk ongeluk gebeurd op het terrein. Reeds dagen lang vliegen elk ogenblik Duitse vliegmachines rakelings over het terrein. Het is nu zover gekomen dat op het sportterrein een toestel zo laag is gevlogen, dat twee Engelsen zijn geraakt. De één was op slag dood, de andere heeft een gebroken enkel en een "shock". Een en ander bracht vanzelf een hele opschudding. We rekenen nu allemaal dat het overdreven laagvliegen nu afgelopen is.[42]
Een Nederlander riep verwensingen naar een officier van de Wehrmacht en werd daarop ingesloten (De Kluis p. 135).

Vanmiddag is Ds van Ginkel een poos op bezoek geweest. Erg gezellig gebabbeld. Vanavond om 20.15 avondwijding. Daarna hoop ik een brief te gaan schrijven.

Maandag 1 mei 1944 (Dag van de arbeid)
Zondagse kampdienst. Op het bureau gedeeltelijk gewerkt. Het gewone baliewerk, verder getikt aan de attestaties. Geen bijzonderheden.

41 Dit waren de nummers 271066 tot en met 271141, volgens de Kluis (p. 133) waren het 92 man.
42 De hierbij omgekomen krijgsgevangenen was de Canadees Herbert David Mallory (zie Dave Mcintosh "Fill in the Gaps").

Weer een lezing over "de kaffers en hun gewoonten". [43] *Nu had hij het ook over vrijen, huwelijk, bezoek, oorlog en gesprekken.*

Dinsdag 2 mei 1944
Martinus (wachtmeester Abraham Martinus kgf 104209) is jarig. Vanmorgen kwam hij met een haast zielig gezicht het even vertellen. We hebben hem voor 's avonds op de maaltijd uitgenodigd. Op het bureau erg druk met de nieuwen. Vanmiddag een fijne briefkaart ontvangen van mams. Heerlijk. En er schijnt nog een brief onderweg te zijn.
Martinus had ook post; drie briefkaarten. Zijn schoonmoeder schreef dat zijn vrouw gearresteerd was. Het karakter van de briefkaart was erg moedgevend. Wel zat hij in de put over dat gevangenisexperiment, maar de andere briefkaart troostte hem wel.
Het avondmaal was door Klaas schitterend verzorgd. Eerst een bord pap, dan geroosterd brood met kaas en tong. Over de tong imitatie mayonaise. Verder koffie erbij. Daarna een sigaret gerookt. Dan pruimen met imitatie slagroom (melkpoeder en suiker met weinig water). Tenslotte een soort roggecake toe. En een kop koffie met een sigaret na. Echt feestelijk. Aan het eind van het maal hebben we een Italiaan nog verrast met de rest van de cake en wat brood met vis. Ik had het echt naar mijn zin, misschien wel doordat Martinus het zo naar zijn zin had. De avondwijding was ook fijn. Reitsma over "Waarom zijt gij zo vreesachtig, gij kleingelovige? Martinus was zeer onder de indruk.
Vanavond aan Westerbeek gevraagd of hij Piet Niekerk eens op gaat zoeken. En verder zal hij de kinderen D.V. een doos Nestroste? zenden. Wat zou dat fijn zijn als ik daar gauw bericht van had. Ik heb er behoefte aan, een kwartier te gaan lezen. Ik ben moe, vandaag de nieren nogal opstandig en toch morgen is het vroeg dag.

Woensdag 3 mei 1944
Een reuze drukke dag gehad. Van Namen is ziek en nu doet Peters zijn werk. Daardoor had ik het hele baliewerk erbij. En vandaag moest ik juist de kaarten bijwerken van de nieuwe mensen. Nogal veel soesa over de officieren en verplegers die zonder levensmiddelen zitten en nog verderop moeten. Er is heel wat aan te regelen. De moeilijkheden om te weten te komen wie er werkelijk wat nodig heeft en verder mag men geen scheve ogen maken bij de anderen. Enfin, daar komt morgen wel een oplossing voor. Vanmiddag een poosje naar bed. Ik had nogal erge hoofdpijn en heb een aspirine genomen. Ik ben er fitter door opgestaan.
Martinus heeft een paar fijne brieven van zijn vrouw gekregen. Wat geweldig fijn voor hem! Vanmiddag pakketje gehaald van de kerk. Prachtpakket. Wat worden we toch verwend.
Toen ik vanavond wilde gaan eten was mijn blikje bliek? An de tafel vastgespijkerd. Erg leuk! Doordat het bij de Prüfung door was gestoken en de spijker door het gat zat, was het niet te zien. Erg grappig dat het busje wel wilde draaien, maar niet losliet. Ik heb het vastzittend open gemaakt met de blikopener.

Uit Nederland is een nieuw transport aangekomen. Onder andere zijn er weer geestelijken bij en doktoren en verder geneeskundig personeel ter aflossing. Vandaag komt ineens dokter De Vries met de nieuwe dokter Potter, een Zuid-Limburger van het KNIL. Bij het nieuwe transport is ook Paul Meeberg (98172) die nu reeds voor de tweede maal vrijwillig hier is.

Donderdag 4 mei 1944
Het was weer een drukke dag. Ik was erg blij met de brief en briefkaart van thuis. Wilde vanavond schrijven aan Piet Niekerk, maar kan mij niet goed concentreren. Morgen verder.

43 De lezing werd verzorgd door een Transvaler.

Vandaag hebben Dr. Fries (officier van gezondheid 2e klasse A.W. Fries kgf 98587?), Romberg (korporaal ziekenverpleger W.K. Romberg kgf 98582?), Van Duren kgf 98575?), Westerbeek (ziekenverpleger kgf 98582?) en Klunder (kgf ?) afscheid genomen. Ze hopen morgen naar Holland te vertrekken. Verder geen bijzonderheden (foto).
Vier Nederlanders komen aan vanuit Stalag IV-c Wistritz. [44)]

Vrijdag 5 mei 1944
Weer een zeer drukke dag. Veel mutaties in de barakken. Barak 17B wordt soldatenbarak en barak 23A de barak voor de onderofficieren. Wij blijven hier. We hebben weer van bed gewisseld en Klaas en ik slapen weer naast elkaar; wel prettiger.
In de barak is een hoek afgezet met kofferrekken. Hier blijven Opper Drooger (sergeant-majoor Arie Drooger kgf 104290), foerier Karelse (mogelijk sergeant Matthijs Karelse kgf 107419), Majoor Van de Bolt (wachtmeester Cornelis Albertus van den Bolt kgf 96418), foerier Volwerk (foerier Johannes Volwerk kgf 104310), Bronsover (wrsch. sergeant Johannes Hubertus Bronsaer kgf 98377), Doorneveld (korporaal Klaas Jacobus Doorneveld kgf 96990), Meyer (korporaal Hubert Meijer kgf 96987) en ik; een rustig hoekje. Er is echter één maar aan: net of je bij een "kliek" hoort. Of dat de oorzaak is weer ik niet, maar vandaag hoorde ik iets fraais. Door mijn en Klaas toedoen is Quist (sergeant Lambertus Johannes Quist kgf 98826) gewipt als groepscommandant omdat hij RK wordt!? Stel je voor! Waarschijnlijk betreft het hier een vraag van opper Drooger, wie de oudste zou zijn, waarop hij niet de oudste was, maar Potgieter (wachtmeester Jan Potgiesser kgf 98970, geboren 1904). Ik weet niet wat de man is. Enfin, even trok ik het me aan, vooral omdat het van de zijde van Gerritsen kwam, maar ik troost me met de gedachte dat ik in deze volkomen vrij uit ga. Er is tenslotte een hogere Rechter.
Vanmiddag een fijn pakketje van thuis. Wel bedankt mamma! De gezondheid is momenteel matig. Ik ben vanmiddag weer een uurtje naar bed gegaan met aspirine. En vanavond moet ik er weer een nemen.

Zaterdag 6 mei 1944
Wel gefeliciteerd met Uw verjaardag, moeder! Ik hoop dat U een fijne dag hebt met veel der Uwen! God geve U een gezegende levensavond.
Vandaag is een transportje van 7 man uit (Arbeitskommando) Brüx gekomen. Een ervan had met Pasen daar belijdenis gedaan. Hij bracht zijn attestatie mee. Ds herhaalde vanmiddag hoe het Nieuwe Testament zich herhaalt. "U groeten die van Brüx zijn". Wat een merkwaardige tijd beleven we toch. Het was weer zeer druk op het bureau. Nogal wat extra pakketten uitgereikt. Het is een lastige opgave om dat zo eerlijk mogelijk te doen.
De nieuwe dokter Potter (officier van gezondheid 1e klasse H.J. Potter kgf 271094) valt zeer in de smaak. Hij is erg serieus en energiek.
Vanmiddag in de Bijbelcursus niet erg veel uit de Bijbel behandeld. De begroeting van de nieuw aangekomenen stond centraal. Voor vandaag en morgen staat er nog veel op het programma; brieven schrijven, een inleiding voor dinsdag voorbereiden. Momenteel is het wel wat erg druk, maar dat zal wel beter worden. Lichamelijk voel ik me beter dan de laatste dagen.

Zondag 7 mei 1944
Vanmorgen weer eens een inspectie gehad na het appèl. We werden allemaal geïnspecteerd op Engelse kleding. Ook de barakken werden nagezien. De slachtoffers moesten buiten hun Engelse broeken uittrekken (het was juist erg koud). De preek was over 1 Cor. 15:7. Verschenen

44 NA collectie 2.13.98 inv. 23 melding 380 Abgang Stalag IV-c Wistritz.

aan Jacobus. Vanmiddag gewerkt aan de avondwijding van dinsdag. Als tekst gekozen: Hij is aller Heer.
Vanavond bij het eten had Klaas een vers ei, gekregen van Quist. We hebben het eerlijk met zijn drieën gedeeld; fijn. Ik ga nog een brief schrijven en dan hoop ik nog een uurtje te kunnen lezen. Hiervan kwam weer niets. Ik heb zitten praten met Van de Bolt, die getrouwd is met Marie van Dijk (van de Korteweg in Soest). Mogelijk zijn we in zeer verre graad nog wat familie, want van de Broek van de Soesterbergerstraat hoort ook tot zijn verre familierelaties. Wel lollig. Opper Drooger komt van Nieuwe Tonge en kent de familie Niekerk goed. Verder wonen Drooger en Karelse nu in Bergen op Zoom en kennen Opper Wondergen (opper Andries Wondergem kgf 104869). Het is leuk als je hier zit te praten en je ontdekt wederzijdse relaties.

Maandag 8 mei 1944
Op het bureau is het vandaag erg slap. Vanmorgen wat te doen, maar de middag wordt gevuld met praten. Af en toe is het erg vrolijk. Leuk was een verhaal; dat op een van de barakken een "Chef Materieel" is aangesteld. Werkelijk, de krijgsgevangenen zijn vindingrijk in het bedenken van allerlei functies. We weten niet, of genoemde heer hierdoor wel vrij is van corvee, maar niet in ieder geval: het materiaal bestaat uit twee of maximaal vier bezems en een schepblik. In de andere barakken staan ze zo in de hoek, maar hier is het in een kist met een hangslot. Bij afgeven van de bezem aan een corveeër moet een bonnetje getekend worden! Tableau!
In een gesprek werd Boon betiteld als opper-surrogaat-dominee!
De avond was nog vrij druk. Vanavond tussen 18.00 en 20.00 uur de pakketjes genoteerd voor de nieuwe 96.000-99.000. Juist klaar voor het appèl. Na het appèl (het was bar koud, we stonden te bibberen) sprong weer eens een Engelsman voor de aardigheid in de vijver (gekleed!). En door de grote belangstelling worden deze dwaasheden (nu al de derde keer) weer aangewakkerd. Daarna avondwijding door Hartman, tekst: Vrees niet, geloof alleenlijk.
Om 21.00 uur nog even gewerkt aan de avondwijding voor morgen.

Dinsdag 9 mei 1944
Deze dag, die op het bureau weer niet druk was, heeft voor mij in het teken van de voorbereiding van de avondwijding gestaan. Zelden is het mij zo moeilijk gevallen. Het drukte mij eigenlijk zwaar, dat ik de taak had, om namens de gemeente hier met de Heilige te spreken. En dan, het woord wat ik meende te moeten spreken was dat het goede woord? Vooral na de avondwijding heb ik het me nog afgevraagd, doordat Polderman bij me kwam om me te vragen wat ik eigenlijk bedoelde. Het is soms zo moeilijk, zo ontzettend moeilijk, omdat hier de behoeften in de opvattingen zover uiteenlopen. EN toch, ik heb biddend dit werk gedaan. Ook nu weer: Wij mogen "slechts" zaaien, doch Hij moet de wasdom geven.
Vandaag ben ik op stoffelijk gebied weer gezegend; een pracht Amerikaans pakket. Zelf had ik zelfs de beste samenstelling die er was.
Vrouwke, op dit moment is het vier jaar geleden, dat we van alkander afscheid namen, voor de oorlog! De grote duisternis tegemoet. God heeft ons in Zijn Genade de wetenschap bespaard dat deze hel zo lang en zo intens zou bestaan. Moge eindelijk het moment van vrijheid weer komen. En zo niet, Hij sterke ons arme volk om dit loodzware kruis te dragen en geven er ondanks alles, nog winst door.

Woensdag 10 mei 1944
Een dag van pijnlijke herinneringen voor ons volk. Vanmorgen na het appèl hebben we op het sportterrein, baraksgewijze opgesteld, de gebeurtenissen van vier jaar geleden herdacht. Het was even een plechtig moment, vooral toen een eresaluut gebracht werd onder een minuut stilte voor onze gevallen kameraden. Vanavond is de dag herdacht in de avondwijding. Ds. de

Kluis sprak over 2 Sam. 1:27. Hoe zijn de helden gevallen en de krijgswapenen verloren. Ook hier, tijdens het dankgebed een minuut stilte. De slotconclusie van de inleiding was: De Christen ziet niet alleen wat achter is, maar durft ook naar voren te zien, omdat hij het heil niet van oost of west verwacht, maar van boven. En dit weten we zeker: als het volk zich vernedert onder de krachtige hand Gods, zo zal Hij het verhogen te Zijner tijd. Moge de toekomst ons volk weer zien als volk met de Bijbel.
Vanmorgen weer een fijne brief van A ontvangen. Ik ben er heel blij mee, alleen kan ik me niet zo goed indenken hoe, terwijl wij ieder dag de invasie verwachten, jij maar rustig reist, vrouwtje. Natuurlijk weet ik, dat je rustig en ernstig alles overweegt.
Op het bureau is het druk geweest met uitreiken van incidentele pakketten. Nog steeds is het niet ideaal, maar heel langzaam gaat het de goede kant uit. Het zal wel echter nooit zo zijn, dat ieder bevredigd is.

Donderdag 11 mei 1944
De tweede stralende meidag. Na een pracht periode in april is het hier weer bitter koud geworden, maar nu is het weer veel warmer. Vanmiddag zelfs heet. Op het bureau is het niet erg druk. Dat kwam goed uit. We hebben vanmorgen kerkenraadvergadering gehad. Erg prettig vergaderd in de openlucht. Er waren goede berichten uit Holland, dat er vijf predikanten gereed stonden om te vertrekken. Onduidelijk is, waarom Ds Ravesloot adviseert om Nederlands Hervormde ouderlingen te kiezen. We zullen ander bericht afwachten. Ik kreeg nog een pluimpje voor het vervaardigen van de attestaties. Bij een zeer openhartige bespreking over de avondwijdingen, waaraan mijns inziens het bezwaar kleeft, dat ze te lang zijn, bleek Ds ook dat inzicht te hebben. Eigenaardig was, dat hij twee maal mij laatste avondwijding noemde, ten eerste in verband met de laatst verschenen “Kerkpost” en ten tweede als voorbeeld van beknopte toelichting. Ik hoop dat het eindelijk eens goed doordringt.
Klaas is vandaag druk met de voorbereidingen voor zijn verjaardag. Toch zal ik er morgen niet veel bij kunnen zijn, want Peters (mogelijk sergeant Abraham Barend Hendrik Peters kgf 107086) gaat morgen met Lenseling (sergeant Franciscus Gerhardus Lenselink kgf 107081), Snijders (wrsch. sergeant Auke Snijder kgf 105686) en Van Namen (soldaat Jacobus van Namen kgf 107300) naar Rittergut Hirschstein.
Vanmiddag weer een heel kostbaar pakketje van de Twentse Bank. Vandaag al weer een geval van iemand die alle redenen heeft om zijn vrouw van ontrouw te verdenken. Erg toch!
Tussen 17.30 en 19.30 fijn rustig op het bureau voor het open raam zitten schrijven en lezen.

Vrijdag 12 mei 1944
Vandaag is Klaas jarig. Het moet zoveel mogelijk nog een feestdag voor hem zijn. Ik heb hem vanmorgen een doosje sigaretten en lucifers geoffreerd. Verder heb ik voor vandaag de sukade-kandijkoek van de kerk laten aansnijden, alsmede een blik melk. Verder heeft Klaas een rozijnenbrood laten bakken, verder pudding en peertjes. Kortom erg feestelijk.
Op het bureau is het rustig, weinig bijzonderheden. Vanmiddag een pracht pakket gehaald van Vriezenveen. Weer spek, worst, bonen, voorts ruwe honing, havermout en worteltjes.
Vanavond een causerie van Ds over het Oude Testament. Nadien nog wat pakketjes uitgereikt aan hongerige nieuwelingen. Ik kon het niet goed verzetten, dat ik volop te eten heb en uit gemakzucht dit uitstelde. Nu is het gelukkig voor elkaar.

Zaterdag 13 mei 1944
Weinig bijzonderheden. De tocht naar Riesa was de heren (zie 11 mei) uitstekend bevallen. Vanmorgen weer een pachtpakket van mams met een pak gortgries van Louis en Mien.

Vanmiddag Bijbelcursus, eigenlijk een babbeltje. Toch enkele dingen om te onthouden, bijvoorbeeld overtreding, treedt over de streep.
Vanavond nog zoveel mogelijk mensen geholpen aan een pakketje. Met het oog op de zondag wel fijn. Ik ben flink moe. Een grote was gehad. OK, ik ga gauw naar bed.

Zondag 14 mei 1944
Ik ben flink moe. Het was een dag waarin ik veel, heel veel heb gedacht. Allereerst is het de datum waarop onze goede stad een prooi van bommen en vlammen werd.
Verder is het Tinus zijn verjaardag. En dan is er val alles door mijn hoofd gegaan.
Klaas heeft nu veel verteld over Quist, waardoor me veel meer duidelijk wordt. Ik heb veel gedacht over Ds. de Kluis. Hoe komt het dat zijn woorden mij de laatste tijd zo weinig stichten? Ik begrijp dat allemaal niet, vooral niet als ik het naast de zeer enthousiaste verhalen van Brüx leg. Misschien denk ik er weer gauw anders over. Ik hoop er morgen nog even over te schrijven.
Vanavond wilde ik weer lezen. Vanmiddag een brief geschreven aan A, dag schatten, allemaal!

Maandag 15 mei 1944
Vandaag een kaart van Mies ontvangen; weinig nieuws en helaas niets over A. Ik hoop heel erg op een spoedig bericht.
Vanmorgen kwamen er geruchten over Brüxs, waar zeer ernstige dingen gebeurd zouden zijn, ook bij de Hollanders. Bij mijn informatie bij de Franse vertrouwensman was geen bevestiging te krijgen en hij achtte het alleen maar geruchten, hoewel de ligging van het kamp en de fabrieken het ergste doet vrezen.
Vanavond is hier op de barak een busje Amerikaanse boter verkocht ten gunste van de nagelaten betrekkingen, de opbrengst was RM 225! Dat hoort bij de opbrengst van de kerkcollecte.
Vanavond naar aanleiding van de briefkaart van Mies geïnformeerd of Feldpostbrieven doorkomen. Het lag me toch wel wat zwaar om te informeren, daar ik er wat meer over moest zeggen. Het is misschien wat kinderachtig, maar misschien in de sfeer wel begrijpelijk.
Vanavond heeft Martinus me attent gemaakt op het meermalen gebruiken van de uitdrukking "In Gods naam". Ik ben me er niet van bewust, maar wil er zeker serieus op letten.
Wat ik gisteren memoreerde over Ds. de Kluis is misschien iets van voorbijgaande aard. Een oorzaak kan ik moeilijk vinden, maar de laatste tijd is het mij telkens of hij niet getuigt, maar zijn lesje opzegt. Dit wordt onderstreept door enkele stemmen, die uit dit kamp opgaan. Hij voelt zich teveel officier, enz. En toch, geloof ik dat hij een gezant is van Christus wege. Dat we hem als zodanig moeten eren. Hij moet het tenslotte op den duur wel moeilijk hebben als hij geen menselijke correctie krijgt. Ligt hier een taak voor de kerkenraad? Evenals in het boek "A modern Pelgrim progress" de pelgrim steeds zegt: "I am not sure of it" is het bij mij steeds: "Ik moet er nog eens over denken" en word dan vaak door allerlei nieuwe dingen zo in beslag genomen, dat het denken over de oude dingen er bij inschiet. En nu nog heel even lezen.
Ik heb weinig gelezen vandaag, doordat ik ook mijn pyjama moest repareren, die heel hard gaat slijten en waarin ook een winkelhaak was.

Dinsdag 16 mei 1944
Wat een allerraarste dag. Daar krijg ik om 11.30 uur een hand van Vester (wachtmeester Antonius A.M. Vester kgf 97942), die me feliciteert met mijn terugkeer naar Holland en me vraagt om een pakje mee te nemen. Het is mij volkomen onmogelijk om mijn gedachten te beschrijven. De eerste reactie was natuurlijk een zenuwachtige blijdschap. Al spoedig hoorde ik. dat er een paar meer gaan, waarbij schriftelijk de relaties staan opgegeven. In al die gevallen waren een of meer naaste relaties in de strijd ingeschakeld. Gelukkig bij mij geen vermelding.

Vanmiddag kreek ik twee brieven. Een van 6 mei en een van 10 mei. In die van 10 mei, die in maximum snelheid terug was, stond die ellendige zin: Ik was bijna besloten te gaan (aan het Heilig Avondmaal) toen er een rem was. Ik hoop je hier nog wel eens nader over te schrijven. Wat is dat?? Een rij vraagtekens. Gelukkig staat aan het slot dit: Elke avond bid ik met de kinderen om moed en kracht en vol vertrouwen leggen wij ons ter ruste. Dat troost me! Goddank is het allerbelangrijkste in orde. Verder vreesde ik even dat je een scheve weg was opgegaan om me vrij te krijgen. Maar uit de brief van 6 mei zou ik toch weer opmaken, dat dat het ook niet kan zijn. Heb je misschien weer verschil van mening met de Hoewijken gehad? Enfin, het is een grote maalstroom in mijn hoofd. Wat vanmorgen het belangrijkste scheen, namelijk het nieuwe doktersonderzoek, is nu op de achtergrond. Ik word bestormd met verzoeken om brieven en pakjes mee te nemen. Ik moet dat afwijzen tot en met! Ik ga niet als DU of als Rode Kruis man terug. Die kan nog eens wat riskeren, maar in mijn geval zeker niet. Ik wil wel veel op mij nemen, maar uitsluitend het overbrengen van groeten en boodschappen. Ik wordt natuurlijk van alle kanten gefeliciteerd. O, verwarde hersenen, kom toch eens tot rust. God geve, dat ik rustig kan zijn in zware en in blijde dagen. Hij geven een spoedig gelukkig weerzien.
Vandaag nader bericht over Brüx. Er zouden tien Hollandse doden en vijftien tot twintig vermisten zijn. Van de andere nationaliteiten veel grotere aantallen.

<u>Achttien Nederlanders overleden als gevolg van het bombardement op Brüx 12 mei 1944</u>
(in alfabetische volgorde):

1. *Bulder, Eppo Berend (Kgf. 106923), geboren 2-10-1910 in Arnhem, Soldaat 11 Regiment Infanterie, overleden 12-5-1944 in Brüx, herbegraven Nederlands Ereveld Salzburg B-2-4.*

2. *Dammers, Gerardus M. (Kgf. 96720), geboren 14-8-1910 te Haarlem, Soldaat bij het korps Motordienst, werd bij bombardement van 12-5-1944 zwaargewond, overleden te Bilin 12-5-1944, begraven Bilin gemeentelijke begraafplaats nr. 79b. (bron 2.13.98 inv.103).*

3. *Elemans, Hermanus Aloijsius (Kgf. 106772), geboren 7-4-1919 Den Haag, Soldaat Regiment Jagers, overleden 12-5-1944 in Brüx, herbegraven Nederlands Ereveld Salzburg B-2-15.*

4. *Feltz, Johannes Hendrikus van der (Kgf. 107434), geboren 16-12-1905 in Ambt Hardenberg, Soldaat 19 Regiment Infanterie, overleden 12-5-1944 in Brüx, herbegraven Nederlands Ereveld Salzburg B-2-10.*

5. *Frankfort, Jacobus Johannes (Kgf. 106064), geboren 27-7-1905 in Den Haag, Soldaat Regiment Grenadiers, overleden 12-5-1944 in Brüx, herbegraven Nederlands Ereveld Salzburg B-2-3.*

6. *Glopper, Hubertus Cornelis de (Kgf. 96758), geboren 11-1-1915 in Rotterdam, Soldaat 15 Regiment Infanterie, overleden 12-5-1944 in Brüx, herbegraven Nederlands Ereveld Salzburg B-2-6.*

7. *Graaf, Johannes Hermanus van de (Kgf. 106512), geboren 15-1-1913 in Den Haag, Soldaat Korps Motordienst, overleden 12-5-1944 in Brüx, herbegraven Nederlands Ereveld Salzburg B-2-7.*

Nederlandse krijgsgevangenen in Brüx, met derde van rechts staand Jacobus Johannes Frankfort

8. *Grijp, Bernardus van der (Kgf. 106262), geboren 6-1-1918 in Den Haag, Soldaat Regiment Grenadiers, overleden 12-5-1944 in Brüx, herbegraven Nederlands Ereveld Salzburg B-2-13.*

9. *Kok, Dirk Johannes (Kgf. 107976), geboren 5-10-1919 in Amsterdam, Soldaat 5 Regiment Infanterie, overleden 12-5-1944 in Brüx, herbegraven Nederlands Ereveld Salzburg B-2-14.*

10. *Koot, Johannes Nicolaas (Kgf. 106171), geboren 26-6-1904 in Den Haag, Soldaat Regiment Jagers, overleden 12-5-1944 in Brüx, herbegraven Nederlands Ereveld Salzburg B-2-2.*

11. *Laan, Hendrik Cornelis van der (Kgf. 97987), geboren 7-7-1919 in Den Haag, Korporaal 9 Regiment Artillerie, overleden 13-5-1944 in Brüx, begraven onbekend (lijk is nooit teruggevonden volgens Nationaal Archief collectie 2.13.98 inv. 103).*

12. *Lambaart, Abraham van (Kgf. 96889), geboren 9-11-1920 in Rotterdam, Soldaat 15 Regiment Infanterie, overleden 12-5-1944 in Brüx, herbegraven Nederlands Ereveld Salzburg B-2-11.*

13. *Leeuwen, Leendert van (Kgf. 106108), geboren 4-4-1908 in Krimpen aan de Lek, Soldaat Regiment Grenadiers, overleden 13-5-1944 in Brüx, herbegraven Nederlands Ereveld Salzburg B-2-16.*

14. *Ottes, Klaas (Kgf. 98042), geboren 12-11-1912 in Den Haag, Soldaat Compagnie Intendance Troepen, overleden 12-5-1944 in Brüx, herbegraven Nederlands Ereveld Salzburg B-2-9.*

15. *Sanders, Alexander (Kgf. 96905), geboren 30-11-1919 in Rotterdam, Soldaat 15 Regiment Infanterie, overleden 12-5-1944 in Brüx, herbegraven Nederlands Ereveld Salzburg B-2-12.*

16. *Trijselaar, Wilhelmus (Kgf. 96866), geboren 28-11-1919 in Rotterdam, Soldaat 15 Regiment Infanterie, overleden 12-5-1944 in Brüx, herbegraven Nederlands Ereveld Salzburg B-2-5.*

17. *Vos, Johannes de (Kgf. 97818), geboren 15-12-1916 in Uithoorn, Soldaat 1 Regiment Genietroepen, overleden 12-5-1944 in Brüx, maar pas enkele maanden later teruggevonden (Nationaal Archief collectie 2.13.98, inv.103), herbegraven Nederlands Ereveld Salzburg B-2-1.*

18. *Vurens, Thomas Nicolaas Johannes (Kgf. 98191), geboren 21-9-1904 in Boskoop, Soldaat 15 Regiment Infanterie, overleden 12-5-1944 in Brüx, herbegraven Nederlands Ereveld Salzburg B-2-8.*

Kisten staan opgesteld in Lager 17/18 (archief NIMH).

De Nederlanders opgesteld in Lager 17/18

Woensdag 17 mei 1944
Een nieuwe dag van spanning en grote dingen voor ons. 's Morgens werd bekend dat een transport naar Ilag VII (Tittmoning) spoedig zou vertrekken. *Vier onderofficieren vertrokken naar officierenkamp Ilag VII Tittmoning.* [45)]
In verband met mijn aanstaande vertrek voelde Klaas er erg veel voor, doch het was alleen voor vrijwillige onderofficieren en voor LA3-ers, die er direct waren. Klaas was juist iets te laat. Huib probeerde nog te ruilen. Opeens moest een van de onderofficieren afvallen, die als civilist te boek stond. Van Namen gaf toen gelijk Klaas op. Huib moest blijven.
We hebben gauw onze bezittingen gedeeld, wat in grote harmonie ging. En toen moest Klaas haasje repje voorbereiden voor vertrek. 's Avonds moest hij al naar barak 27A.
Het is voor hem misschien wel beter en zeker reuze prettig voor Martinus, die ook weg ging. Tussendoor moest ik nog twee pakketje halen; prachtig! Ik hoop ze grotendeels mee terug te nemen, maar al met al loop ik wel vast met mijn bagage, omdat ik al een en ander beloofd had mee te nemen.
's Avond na de avondwijding heeft Ds. de scheidenden toegesproken in het bijzonder Klaas en mij. Bij Klaas sprak hij de wens uit dat hij weer ging kosteren, maar vooral gauw in zijn eigen kerk. Bij mij was het wat anders. Hij zei, dat hij en iedereen eigenlijk een beetje jaloers was. Hij zei ook, dat ik een bijzondere taak had als gedeputeerde afgevaardigd te worden naar de Synode.
Het was een drukke dag voor allerlei belangstelling> Zeer schokkend was nog even het moment waarop ik hoorde, dat we al morgen om 07.00 uur moesten ontluizen. Helaas werd

45 Het gaat hier om onderofficieren die in Ilag VII Tittmoning het kamp in gereedheid brachten voor de aankomst van de officieren uit Oflag 67 Neubrandenburg. Deze onderofficieren zouden als ordonnans in Tittmoning blijven. Van de vier onderofficieren zijn geen Ab- und Zugangslisten bewaard gebleven.

deze order spoedig weer ingetrokken in afwachting van de komst van twee man van IV-g. *(Deze twee zouden uit IV-d Torgau komen en ook meegaan op het transport naar Nederland)*

Donderdag 18 mei 1944 (Hemelvaartsdag)
Een dag van afwachting in spanning. 's Morgens in het theater een zeer mooie kerkdienst. Er is en trompet bij in gebruik genomen. Verder hier pianobegeleiding. Een hele mooie dienst.
Het was zeer druk op het bureau. In de middag lezen. Ik ben de laatste (?) dagen toch wel erg druk. Ik mis Klaas wel erg, hoewel Huib zijn best doet om goed te zorgen. Voorla 's avonds mis ik Klaas. De drukte met allerlei verzoeken, waarvan ik alle verzoeken om brieven mee te nemen pertinent weiger en enkele Liebesgaben tot een minimum beperk. Even een briefkaart geschreven. Ik hoop echter eerder thuis te zijn.
Er werden 200 geboeide Russen binnengebracht.

Vrijdag 19 mei 1944
Weer een dag van moeilijk afwachten. Niets, maar dan ook niets wijst erop dat er nog actie in zit. Tussen de middag even heel erg moeilijk gehad. Ik voelde me diep ongelukkig. Een voortdurende strijd tussen het te boven gaan van mijn kunnen, wat prestaties voor derden betreft bij terugkeer in het Vaderland, en de aandrang van steeds weer nieuwe mensen. Het is ontzettend moeilijk om nee te zeggen. De foto van Gertie is nagetekend, maar ik vind hem niet mooi.
Al me al een onprettige dag. Zou dat afwachten ook weer wennen? Vandaag zijn de maatregelen bekend gemaakt bij eventueel bijzondere gebeurtenissen. We moeten bij alarm de barakken uit en naar de appèlplaats.

Zaterdag 20 mei 1944
Weer helemaal geen nieuws. 's Middags Bijbelcursus. Het verviel wel wat in kleine dingen af en toe. Toch verheldert het geheel wel het inzicht op de Bijbel. Zaterdagnacht, midden in de nacht, komt opeens een gedeelte van het transport uit Holland. *Er zijn minimaal 84 man gearriveerd vanuit Holland. Ze krijgen de nummer 271174 – 271256. Ze zijn 18 mei vertrokken uit Amersfoort.* [46] *Onder hen bevinden zich veldprediker Jan de Waard (kgf 271174), aalmoezenier Jan de Boer (kgf 271175), veldprediker Ulbe Jelgersma (kgf 271176) en kapelaan Karel Weemaes (kgf 271177).* Een hele verstoring van de nachtrust.

's Avonds om 20.00 uur gingen de vertrouwensman en wat Hollandse krijgsgevangenen de nieuwe Hollandse krijgsgevangenen halen.

Zondag 21 mei 1944
Voor kerktijd al heel wat drukte door kennismaking van veldpredikers, aalmoezeniers en officieren met anderen. Om 09.30 uur kerkdienst. Hierbij konden de nieuwe veldpredikers niet tegenwoordig zijn. Preek over Hand. 1:14, een mooie dienst.
Zondagmiddag een gezellig bezoek bij Ds. de Kluis. Ik kan nu bij terugkeer in Holland ook wat over de barak enz. vertellen.
Zondagavond om 18.30 uur kerkdienst. Nu kunnen de officieren er ook bij tegenwoordig zijn. Tekst Matth. 5:13 Want Uwer is het Koninkrijk en de Kracht en de Heerlijkheid. De jubel van de zekerheid. Door die zekerheid zijt gij beiden gekomen. Zo ook Ds van Ginkel.
Ds. de Kluis vertelde, dat mevrouw Van Ginkel, toen Ds besprak of hij zou gaan, eenvoudig zei: "Je kunt wel weigeren, maar leg dan gelijk je ambt neer".

46 Archief Eemland 0116-10 transportlijsten.

Ds. de Waard van Kampen antwoordde mede namens Ds Elgersman van Deventer. Hij vertelde dat op kerkenraad en thuis beiden voelden, na voorlezing van de brief van Ds. de Kluis, niet meer te mogen tegenhouden. Hij sprak over de rust die overblijft voor het volk van God in alle omstandigheden. Een heerlijk warm getuigenis. Met grote dankbaarheid zie ik op deze ontmoeting terug.

Maandag 22 mei 1944
Op het bureau was het een drukke dag door het nieuw transport en post voor Duitsland.
Mijn vertrek is nog steeds niet vastgesteld. Wachten, wachten, wachten! En toch went ook dat weer. Alleen maak ik me wat zorgen dat A het hoort, lang voordat ik zou komen. Ook deze dingen zijn in Uwe hand, trouwe Vader. Leer ons volgen zonder vragen. Vader wat Gij doet is goed.
Vanavond had Polderman avondwijding. Over laatste woord onze Vader ten besluite van de reeks van vorige week. Hij oefende hierbij kritiek op het Amen van het koor, enz. De stemming bij de hoorders was over het geheel niet sympathiek, zelfs positief afwijzend. Jammer dat dit gebeurt. Een eenvoudig man hoorde ik vanavond zeggen: "Ik begrijp best dat de kerk in de stad het zo moeilijk heeft". De heren predikanten bestrijden elkaars opvattingen en het eenvoudige getuigenis blijft achterwege. O, wat is het toch moeilijk om de rechte weg te vinden. Dagelijks gebed kan ons alleen helpen wanneer Zijn Heilige Geest ons te hulp komt. Vrouwke, wat verlang ik naar onze hereniging, dat we samen ook weer over deze dingen kunnen praten. Dag schatten allemaal.

Dinsdag 23 mei 1944
Vandaag zijn de bewuste twee mensen in het kamp aangekomen, maar wie zal zeggen hoe lang het nu nog duurt. *Twee Nederlanders (soldaten Hiemstra 106927 en Kuiper 97613) komen aan vanuit Stalag IV-d Torgau.* [47)]
Ik hoorde al fluisteren 3, 4 of 5 juni. Weer proberen om zo rustig mogelijk af te wachten.
Mijn kleding is nu bij elkaar en gebruiksklaar. Het is niet fraai, maar bruikbaar.
Vandaag zouden we extra appèl hebben om 15.30 uur, omdat er een arrestant verdwenen was. Het is niet doorgegaan. Ik weet niet of de man al terecht is. Morgen meer hierover. Het lijkt nogal een gewichtig geval.
Vandaag anderhalf ons kaas en 20 sigaretten gehad. Ik lees veel in Sadhoe Soendat Singh; heel mooi. Hoop later meer boeken op dit gebied te lezen en te kopen.
Dat afwachten is wel moeilijk met het oog op de levensmiddelen en de wasserij. Het blijft maar steeds leven van de ene dag in de andere, zodat ik haast niet durf te wassen, om geen nat goed te moeten meenemen. De broek die ik van Pa Gerritsen geleend heb, is helaas bij de knie kapot gegaan. Ik heb hem laten repareren door een "kleermaker" die autobekleder bleek te zijn. Het resultaat was zo, dat Pa hem zo niet wil dragen en zal laten repareren door een Italiaanse kleermaker. Moeke, het is zo appèl. Hoeveel keer nog?
's Avonds kwam mijnheer Weemaes afscheid nemen, hij vertrekt morgenvroeg om 04.00 uur naar Torgau.

Woensdag 24 mei 1944
Een sensationele dag. Vanmorgen zijn de officieren vertrokken. Door allerlei maatregelen is het aan de wegbrengers gelukt, om twee Engelsen mee te nemen en deze zijn gevlucht. De Hollanders zitten nu in een strafbarak, terwijl Opper Drooger is afgezet als bakkenchef.

---

47 NA collectie 2.13.98 inv. 25 melding 629.

Druk gehad op het bureau. Over ons vertrek geen woord nieuws. Naarmate de tijd vordert voel ik mij onrustiger, dat ik niet op tijd terug zal zijn voor een eventuele invasie. Maar vanavond sprak Ds. de Kluis over Ps. 33:4 nieuwe vertaling. Ongeveer: Des Heren woord is waarachtig en al zijn werk getrouw, dat wil zeggen op wat Hij beloofd heeft, daar kan je van op aan. Hoeveel beloftes heeft Hij niet gegeven dat Hij met ons zal zijn in alle omstandigheden. Ziet, ik ben met u alle de dagen. Ik zal u niet begeven. Ik zal u niet verlaten. Heer, leer ons om al deze dingen vol vertrouwen in Uw handen te leggen en leert het ook aan mijn lieve vrouw, ook wanneer zij reeds wacht op mijn thuiskomst. Leer ons steeds meer, elke omstandigheid niet alleen te aanvaarden, maar positief te gebruiken tot Uw eer.
Lieve moeke, lieve kinderen, God zegene jullie en Hij zij jullie dicht nabij ook in de komende nacht.

Donderdag 25 mei 1944
Een herhaling van enige tijd geleden. Om 08.00 uur moet het gehele Hollandse Kamp gepakt en gezakt gereed staan. Eerst verzamelen op het sportterrein, daarna naar de doorzoekingbarak. Het was natuurlijk weer een wachten, ohne End. Om 14.00 uur waren we klaar en om 15.00 uurwas het gehele kamp weer in gewone doen. In de barakken is een grondig onderzoek ingesteld tijdens onze afwezigheid. *De reden was waarschijnlijk dat er een vluchttunnel was aangetroffen die begon onder de barak van de padre (De Kluis p. 146). De tunnel was al tot buiten het kamp gekomen, maar stortte in toen een ploegende boer eroverheen reed.*
Voor velen was het af en toe wel een moeilijk moment als er een of ander verboden kledingstuk slachtoffer werd. Anderen hebben wellicht kostbare papiertjes als closetpapier gebruikt. In ieder geval weer een geduchte dozen opruiming. Er was ditmaal veel minder spanning dan de vorige keer. In het algemeen werd het nogal luchtig opgevat. Zelf was ik wel heel erg moe en moest ’s middags een poosje rusten. Kuiper heeft me prachtig geholpen.
Deze dag heeft wel lang geduurd moeke, ik heb vandaag een tekst gelezen, die i in deze tijd wel onthouden mag: Jes. 45:9 Wee dien die met zijn formeerder twist! Ik hoop heel rustig de heel moeilijke taak van het afwachten te verrichten. Een taak op zichzelf.

Vrijdag 26 mei 1944
Een drukke dag, die veel sneller om was dan gisteren. Incidentele pakketten, mutaties en verder in aansluiting op een uitvoerig gesprek met Sluiten en Tijssen (wat is er toch een hoop te koop in de wereld!) vanavond nog typewerk.
Met heel grote dankbaarheid vanmiddag een brief en twee kaarten ontvangen. Zelfs een kaart van maandag erbij. Heerlijk opgewekt. Nee, moeke, het is OK hoor. Het gebeurt hier maar zelfden dat ik in de put ben. Nog even een kaartje schrijven en dan misschien nog even lezen. Vandaag zijn drie lui in arrest, die hun werk bij de Kartei (het kaartsysteem) lieten sloffen. De kwamen niet regelmatig, enz. Ik weet niet of ze het vaderlandsliefde vinden, maar het is helaas een slecht voorbeeld van Nederlanderschap. Ds. de Kluis heeft na de avondwijding er eens nadrukkelijk op gewezen.

Zaterdag 27 mei 1944
Geen bijzonderheden.

Zondag 28 mei 1944 (Pinksteren, Eerste Pinksterdag)
Een stralende dag na een serie gure dagen. Een feeststemming in de kerk. Tekst: En zij werden allen vervuld met de Heilige Geest. Een fijne preek, waarvan vooral de zin van het Pinksterfeest uiteengezet werd. En toch blijft Pinksteren met dat geheimzinnige waas omhuld (dit is niet uit

de preek, maar een persoonlijke aantekening). Het is een moeilijker tastbaar feest. Bij de andere Christelijke feestdagen spreekt het meer. Ik vraag mij welk eens af of de Christelijke kerk in het algemeen zich niet gauw tevreden stelt met een of andere gedachte over die Heilige Geest en er dan verder overheen leeft. Als je leest het "vol zijn van de Heilige Geest", denk je toch aan heel wat anders dan aan een Ds die een mooie preek kan houden aan heel wat anders dan een leven van vallen en opstaan. Dan denk je aan vuur en aan wind, aan storm zelfs. Vuur is de gloed waarmee gelouterd wordt en tevens het beeld van de geestdrift. Wind, storm dat er een frisse geest komt, dat het oude muffe weggaat en ook hier de reinigende werking bij koren en kaf. En hierom, omdat we zo bitter weinig de krachtige werking van de Heilige Geest zien kunnen en zo moeilijk Pinksterfeest vieren. En dan nog wat, persoonlijk voel ik ook dikwijls de denkverwarring tussen "de levende Heer" en de Heilige Geest. Ik moet als ouderling toch eigenlijk scherper deze dingen kunnen onderscheiden. Want het moet iets geweldigs zijn, omdat alles helemaal reëel en volledig te ervaren, terwijl ik nu zo dikwijls het gevoel heb, met de helft ? van het "bruikbare" tevreden te zijn, hoewel dat al iets geweldigs is. Het zijn zulke moeilijke dingen om te beschrijven en om erover te denken.

Vanmiddag is er in het Hollandse kamp een ernstig ongeluk gebeurd. Een van het laatste transport, Dekker (soldaat Kees Dekker kgf 271217) uit Breezand, is van de toren van het zwembad gesprongen zonder rekening te houden dat het er ondiep was. Hij heeft zijn nek gebroken. De toestand is ernstig. Vanavond is de Ds bij hem geweest.
Vanmiddag ondanks de Pinksterdag veel overvliegen. Vreselijk toch! Ook op die dagen. Trouwens, vannacht is de omgeving gebombardeerd.
Vanmiddag heerlijk in een luie stoel buiten zitten lezen. De stoel is gefabriceerd van een Rode Kruis kist, maar zit ideaal.
Wanneer zullen we eindelijk eens vertrekken? O, mamma. Wat duurt het allemaal lang!

Maandag 29 mei 1944 (Pinksteren, Tweede Pinksterdag)
Vanmorgen bij het wassen schoot er op eens pijn rechts in de rug, iets boven de nier. Ik heb er de hele dag veel last van gehad. Allerlei onverwachte bewegingen, soms heel klein, gewoon flinke pijn.
Vanmorgen een mooie preek over Hand. 19:2 Hebt gij de Heilige Geest ontvangen?
Vanmiddag reuze veel vliegtuigen in de lucht.
Vanmiddag gewerkt op het bureau, vooral vertalen. Bleeksma is bedlegerig door oogontsteking. De patiënt van gisteren (Dekker) maakt het naar omstandigheden redelijk goed. Vandaag in de gips. In het kamp vandaag veel gesport. Dwaze verkleedpartijen voor de muziek bij het op het veld komen van het Nederlandse elftal. Verder stierengevecht. Was koddig.
Vanavond een brief geschreven. Moeke, zou ik nog op tijd vertrekken?

Dinsdag 30 mei 1944
Weer een prachtdag. De meeste mensen kleden zich praktisch niet. Een heel enkele, waaronder Bas Brouwer loopt nog in zijn jasje. Zelfs Ds komt in overhemd naar de avondsluiting.
Een dag met weinig bijzonderheden. Enkele mensen hadden last van de warmte. Waarschijnlijk te lang ontbloot in de zon geweest. Op het appèl hadden we met één veel moeite om hem weer bij te krijgen. Vannacht weer slecht geslapen door pijn in de rug. Tegen de morgen in vaste slaap. Toen ik wakker werd was de pijn veel minder en vandaag er weinig last van gehad, ook van de slechte nachtrust.
Vanavond met Kloeg gepraat. Ook even gepraat over Huib. We passen toch zo hopeloos slecht bij elkaar. En leven eigenlijk ieder ons eigen leventje. Gelukkig dat het geen vaste echtgenote is.

Ik zou er moeilijk mee aarden. En toch, wat eist hier Christus? Ik moet er over nadenken. Maar goed is het zo niet. Ik maak geen ruzie of zo, maar ik ben wel liefdeloos in mijn gevoel en ik geloof dat het komt, dat ik niets, maar dan ook niets van hem begrijp. En ik zie er tegenop met hem te praten. Zal ik toch eens doen.
Dag schatten allemaal. Zouden we elkaar van de week nog ontmoeten?

Woensdag 31 mei 1944
Nu al een halve maand van afwachten en nog steeds geen nieuws. Vandaag is het feestdag voor de Zuid-Afrikanen. Vanmiddag voetbal en rugby gezien. In het laatste zijn de springboks meesters. Verder kafferdansen.

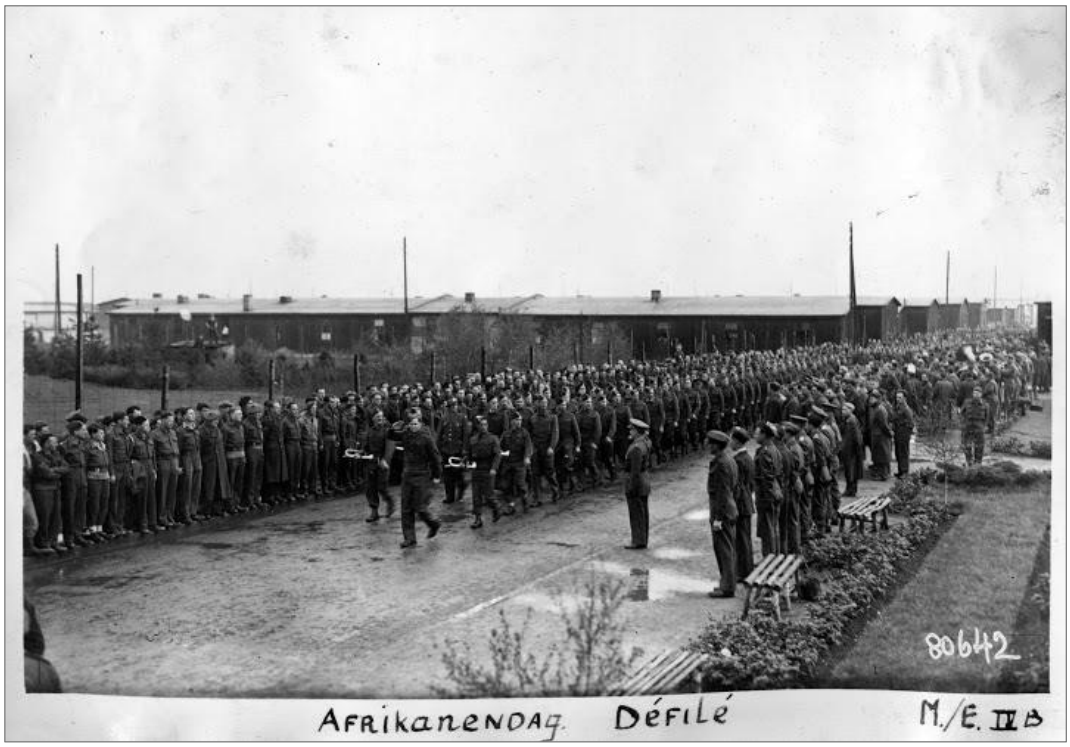

Defilé voor Afrikanendag (Mühlberg foto 80642).

Optreden van de Zuid-Afrikaners (Mühlberg foto 80671).

Vandaag een dienstbrief van Klaas Doorneveld aan Ds. de Kluis. Hemelvaartsdagdienst in de wachtkamer van station Riesa. Ze zitten nu in Slot Tittmoning (Bayern). Het is een pracht omgeving, met bossen en bergen met eeuwige sneeuw. Er is avondwijking in de slotkapel *(van de burcht Tittmoning)*. De officieren zijn nog niet aangekomen. Het slot van de brief luidde: "U groeten de broeders van Tittmoning. Groet alle vrienden".
Op het bureau vat het niet mee om maar steeds mensen terug te wijzen die geen eten meer hebben. Het aantal incidentele pakketten is uiterst gering. Er komen thans veel minder pakketten binnen.
Morgen gaan er weer vier naar Riesa van barak 12A. Dan zullen we het weer alleen moeten redden. Vandaag weer prachtweer geweest, hoewel het nu 's avonds lekker koel is.

Donderdag 1 juni 1944
Een onprettige spannende dag door allerlei tekenen dat aan het Heimkehr transport gewerkt wordt. Nieuwe mensen uit andere Stalags en verder informatie van Duitse soldaten, die mensen naar Holland moeten brengen, wat voor mensen het zijn.
Vier Nederlanders komen aan vanuit een Arb.kdo van Stalag IV-c Wistritz. [48)] *Zij zouden allen op 22-6-1944 naar Nederland vertrekken.*
Voor mijn gevoel neemt ook de spanning weer toe, zodat je met steeds groter spanning wacht op het grote moment.
Doordat Peters c.s. vandaag weg zijn, nogal rommelig op het bureau. Ondanks alles weer steun en rust gekregen, nadat ik me weer gerealiseerd had, dat ook al deze dingen niet buiten God omgaan. Wanneer zal het grote moment komen?
Het is donderdag, Zouden we zondag al thuis zijn?
Ik weet niet goed, wat ik met de pakketjes aanmoet. Hopelijk komen er morgen weer een paar los. Om 21.30 uur proefalarm.

Vrijdag 2 juni 1944
Vandaag een pakketje van de Twentse Bank via Bentheim. Hoe kan dat? Heden 20 Engelse sigaretten geruild tegen Ierse tabak. Vandaag veel gepraat met diverse mensen, onder andere Swart (waarschijnlijk soldaat Dirk Marinus Swart kgf 106489 die in mei 1944 uit Stalag IV-a Hohnstein kwam), een zielige zenuwpatiënt, verder Bleeksma, enz. Er komen weer nieuwe lui aan van Kommando voor Heimfahrt. Van Namen heeft gehoord dat er nog meer moeten komen, maar dat we in de eerste helft van deze maand teruggaan. Van andere zijde werd maandag genoemd.
Vanavond na de avondwijding heeft Ds. de Kluis met een man of 10 wat nagebabbeld over oude ervaringen.
Vanavond ook nog gepraat met De Vries (waarschijnlijk sergeant 1e klasse Jarig de Vries kgf 104301) over verschil geestelijke verzorging in Brüx en Mühlberg.

Zaterdag 3 juni 1944
Een gewone dag. Veel werk voor de textielformulieren. 's Middags ook nog gewerkt ondanks de zaterdag en zelfs zo hard, dat ik geen flauw idee van de tijd had en opeens merkte dat het 16.40 uur was, terwijl de Bijbelcursus om 16.00 uur was begonnen. Helaas gemist.
Ik had me goed geprepareerd en heel wat vragen, vooral over Marcus 19 vs. 13, hoewel dat al achter de rug was. Ik moest er nog eens over denken en beslist een peinzen of ik er, als ik nog gelegenheid krijg, een avondgebed aan zal wijden.

48 NA collectie 2.13.98 inv. 23 melding **393** (4).

Vandaag even een paar zakdoeken gewassen. Vandaag kwam de zenuwpatiënt Swart me een zakje met kaakjes brengen, omdat ik gisteren zo met hem gebabbeld had. Verder veel gepraat met Bleeksma. Wat heb ik hier toch een fijne vrienden.
Vanavond niet al te laat naar bed. Morgen vroeg appèl (06.30 uur) en dan om 09.30 uur defilé. Deze week geen post van thuis; niks leuks. Ik heb langzamerhand een berg tegoed.

Zondag 4 juni 1944 (Trinitatiszondag)
Reeds om 06.00 uur reveille en om 06.30 uur appèl, dat alles op tijd gereed zou zijn voor de grote parade voor de autoriteiten uit Dresden. Er was veel schoenen gepoets en baard af gescheer, enz. Kortom, alles was Paasbest.

Wekelijkse parade van de Nederlandse krijgsgevangenen, de foto is mogelijk van een andere datum (NIMH collectie 415 Mojet, foto 80678 toegeschreven aan Dick van Maarseveen)

Om 09.00 uur begon de afmars naar het voetbalterrein en daar moesten we tot 10.00 uur wachten eer de afmars begon. Het defilé verliep heel goed, kennelijk tot grote tevredenheid der autoriteiten. *De Duitse Oberstleutnant Stossier nam de parade af.* Leuk is, dat heel velen strijd hadden tussen hun gevoel voor discipline en daarmee ook hun drang om de eer van ons Vaderland hoog te houden en daartegenover de gedacht dat prompte opvolging van de bevelen als bangheid zou worden uitgelegd. Gelukkig won in het algemeen de eerste gedachte. Naar ik hoorde was het defileren van de Hollanders zeer goed, van de RAF het minste. Jammer dat het op zondag gebeurde. We hadden nu kerkdienst om 14.30 uur. Tekst: Hand. 11:26b Te Antiochië werden de discipelen het eerst Christenen genoemd. Waarom Christen? Omdat Hij ons spreekt van verzoening, verlossing en vernieuwing.
Na de kerk even met Huib gewandeld en wat geschreven. Als ik zaterdag nog hier ben, hoop ik weer voor te gaan bij de avondwijding. Volgende week spreekt Ds. de Kluis twee maal (dinsdag en vrijdag) D.V. Nog even een brief schrijven.

Maandag 5 juni 1944
Vandaag weer geen post. Vandaag geen nieuws over het vertrek. Vanavond avondgebed over Ps. 27 "Wacht op de Heer, wees sterk en Hij zal uw hart versterken". Een voor mij zeer toepasselijke tekst. Na de avondwijding hebben we een zeer genoeglijk babbeltje gehad met Ds. de Kluis. Een echt gezellige kring.
In het kamp vandaag een nerveuze stemming. Er zijn grote veranderingen op til. Erg jammer dat deze wrijving er is. Ik weet er te weinig van om te oordelen. We zullen afwachten tot morgen en dan de feiten noteren. Vanavond nog even wat prepareren voor de avondwijding van zaterdag??

Dinsdag 6 juni 1944 (D.-Day)
Wat een bewogen dag vandaag. Eerst vanmorgen werd ik uitgenodigd te fungeren als secretaris bij de vergadering van de kampleiding, die ditmaal een zeer bijzonder karakter droeg. Voorts moesten we vanmorgen verhuizen naar barak 27A, in verband met reparaties aan de vloer van onze barak. Nog maar half klaar moest ik de boel overlaten aan Huib. Toen ik om 08.00 uur bij barak 12A was, moest ik eerst weer de Ds en de aalmoezenier op gaan zoeken die ook nog uitgenodigd werden. Het was een lastig karwei. Ik zat net te tikken na afloop toen de eerste geruchten over de invasie in het kamp doordrongen. Drie dingen houden mij persoonlijk sterk bezig:
1. Hoe gaat het op de plaatsen die het slachtoffer zijn met de militairen en de burgers.
2. Hoe zal ons goede Vaderland er af komen.
3. Hoe zal het nu met mijn vertrek gaan, want A kan het nu zo langzamerhand weten en hoe zal ze er dan op reageren?

Ik heb het verder vandaag nogal moeilijk gehad, door de luchthardigheid waarmee velen op het dreigende uitstel van mijn vertrek reageerden.
Vanmiddag weer nader nieuws over de vergadering. Verder vanavond twee brieven en twee briefkaarten. Gelukkig na 10 dagen weer eens post van huis. Ik was zeer getroffen door het feit dat A ook bloemen heeft gehad als groet van de kerk. Vanavond heeft Ds. de Kluis een reuze fijne avondwijding gehouden. Tekst: Richt. 6:14 Ga heen in deze uwe kracht.
Juist de moeilijk dagen, waarin we ons volkomen zwak en machteloos voelen, geven God gelegenheid Zijn kracht in ons te laten overvloeien.
De geruchten zijn vanavond niet van de lucht. Het is zo moeilijk om hier de fantasie van de werkelijkheid te onderscheiden. In ieder geval het was en is een dag van grote spanning, waarin, zoals Ds het in zijn gebed uitdrukte, er rondom geen uitweg is, alleen nog een: de weg naar boven. God geve ons kracht om deze waanzinnige onzekerheid te dragen. Hij zij onze dierbaren dicht nabij. Onze bede zij steeds: Vader in Uwe handen bevelen wij hen en hunne geest. Ik weet niet of ik het onderwerp voor zaterdag zal handhaven: Indien wij in het licht wandelen, hebben wij gemeenschap met elkander en het Bloed van Jezus Christus reinigt ons van alle zonden. Of is het juist het goede woord? God helpe mij bij de keuze van de juiste woorden.

Woensdag 7 juni 1944
Wel een zeer drukke dag. Twee langdurige vergaderingen van de kampleiding als secretaris bijgewoond. 's Middags van 14.00 tot 15.30, daarna tikken, even eten, om 20.00 uur klaar.
Dan vergadering van 20.15 (na het appèl), tot 22.45 (met toestemming van de Duitsers zo laat). We werden door de Feldwebel naar de barak gebracht. De oorzaak van deze vergaderingen is een dreigende groottewijziging in de kampleiding, die bewerkstelligd werd door iemand van de Duitse kampleiding. De moeilijkheid was, de zaak tot in onderdelen tot de juiste proporties

terug te brengen. We hebben wel de indruk dat alles met een sisser afloopt. Zeer jammer, dat Pa Gerritsen erbij betrokken was, die overigens een zeer goede medewerker is.
's Middags fijn veel gelezen in mijn dierbare Bijbel. Nog even gesproken met mijn vriend Lewis *(Engelsman),* die me nu weer een stuk chocolade kwam brengen. Ik heb hem mijn "Navolging" overgedragen en erin geschreven: Ter herinnering aan ons verblijf in Mühlberg waar wij beiden de diepe waarheid ondervonden van Rom. 8:23. Dat is inderdaad zo. En ook dat zelfs in deze krakzinnige dagen toch nog rust mogelijk is. Wanneer iemand mij vroeger gezegd had dat ik in deze omstandigheden rustig zou zijn, had ik dat niet geloofd: gevangen met uitzicht op zeer spoedige invrijheidstelling, verder gelijk invasie. Natuurlijk alloze geruchten.
Nog memoreer ik dat gisteravond juist voordag ik naar bed wilde (ik wilde eigenlijk eerder, maar stelde even uit) mijn linker bovenbuurman met zo'n vaart door Huib's bed zakte (hij steunde erop, stootte een plank door en viel) dat mijn bed volledig stuk ging. Om 22.45 dus nog verhuizen.

Donderdag 8 juni 1944
Vanmorgen eerst kaart geschreven. Toen aan het verslag getikt waaraan met half uur pauze (ik heb op barak12A gegeten) tot 15.00 uur gewerkt. Toen op barak wat gebabbeld en krant gelezen (juist op tijd geabonneerd op Völkische Beobachter) en daarna een lezing door Ds. de Kluis over de kerk en het sociale vraagstuk. Daarna vrij vervelend politiek gesprek gehad over de al of niet geloofwaardigheid van de berichtgevingen en de achtergronden daarvan.
Na het appèl weer naar barak 12A waar weer een vergadering was. Hierbij zijn, na excuses van Gerritsen (kgf ?), Heinhuis (majoor-tamboer A. Heinhuis kgf ?), van de Bolt (wachtmeester C.A. van den Bolt kgf 96418), deze weer in volle eer hersteld en in de kampleiding weer opgenomen (respectievelijk gebleven). Vond het ontroerend moment toen Perr excuses aanbood.
Hierna notulen getikt, nog even eten, lezen en naar bed.

Vrijdag 9 juni 1944
Vandaag is het transport van 50 man en 9 officieren en 3 predikanten, dat gisteravond is gearriveerd, in het kamp binnengekomen. *Ze krijgen de nummer 271257 – 271318.* [49)]
Onder hen bevonden zich de majoor-veldpredikers Hoekzema (kgf 271257 bedoeld voor Oschatz), Peters (kgf 271258 bedoeld voor Fallingbostel) en Bronsgeest (kgf 271259 bedoeld voor Torgau).
De gebruikelijke administratieve rompslomp. Geen bijzonderheden wat betreft het vertrek.
Vanavond zijn de nieuwe predikanten in het avondgebed welkom geheten.
Ds. de Kluis leest voor: 1 Cor. 1:1-17, nadat gezongen is Ps. 89:8 en gaat voor in gebed. Het koor zingt: Ere zij aan God de Vader. Tekst: Hand. 28:15b: "En toen Paulus hen zag, dankte hij God, greep moed".
Hoe ook hier de nieuwe gesterkt moeten worden, doordat ze hier broeders ontmoeten. Nadat hij de nieuwe predikanten heeft toegesproken zong het koor Gez. 281.
Daarna sprak Ds Hoekzema (majoor-veldprediker Willem Engelbert Michael Hoekzema kgf 271257) een groet uit Holland. Hulde landverdedigers lange afstand, nochtans dichtbij. Hij vertelde hoe hij met blijdschap gekomen was om te mogen getuigen van Zijn Zending.
Ds Peters (majoor-veldprediker Jelis Antonie P. Peters kgf 271258) zag er eerst tegenop om te gaan. Zondags gebeden voor krijgsgevangenen. Geen rust meer. Toen in gehoorzaamheid gegaan. Moeders zei: hebben het nog redelijk goed. Zijn een met Hollanders in gebed.
Ds Bronsgeest (majoor-veldprediker Johannes Bronsgeest kgf 271259) vertelde hoe ontroerend het afscheid was. Nu hier getuigen. Komt allen tot Mij. Daarna zingen Gez. 217:1 en 4.
Dankgebed. Zeer mooie dienst.

---

49 Archief Eemland 0116-10 transportlijsten. Het betrtof inderdaad totaal 62 man zoals Bas Brouwer stelt.

Zaterdag 10 juni 1944
Bureaudag verloopt normaal. Vanavond voorbereid voor avondwijding. Wat is het toch altijd een geweldig moment als je namens de gemeente moet pleiten bij God. Ik vergeleek het vandaag nog met onze vertrouwensman. De avondwijding verliep zeer rustig. Na de avondwijding kwam De Rijke (sergeant Abraham de Rijke kgf 106846) nog naar mij toe om te bedanken. Het meest had hem een terloopse gedachte getroffen: Gemeenschap met elkander en dat zien ook hier.
Vanmiddag zei Kanters, dat ik nog kans had. Alles loopt nog steeds gewoon. Wat wordt het nu spannend. Het haat nu om twee of drie dagen. Zijn we dinsdag niet weg, dan is het gelijk helemaal mis denk ik.
Vanavond Italiaanse muziek op de barak. Wat is daar toch altijd belangstelling voor. Na het "binnenzijn" nog sokken gestopt. Hoop de laatste maal.
Ik heb getracht in de avondwijding nog iets te leggen voor mijn vertrek. De gedachte samengevat van de bootschap: Vergeving en daardoor licht. Moge God ook die weg weer zegenen.

Zondag 11 juni 1944 (Sacramentsdag)
Een goede zondag. Vanmorgen tekst Hand. 5:1 (Ananias en Saffira) En hield iets van de prijs achter (of vertaling Brouwer en Obbink) en brachten gedeelten.
Het ging vooral om de houding: doen alsof, de onwaarachtigheid in het leven en vooral in het geestelijk leven. 's Avonds de geschiedenis van Petrus uit Hand. 12 en wel de woorden "en sliep die nacht" vertaling Bijbelgenootschap "lag die nacht te slapen". Het slapen, terwijl menselijkerwijs gesproken de laatste nacht van zijn leven zou zijn (zie Hand. 12:3). Dat is alleen mogelijk als de overgang van het leven in een dood in feite een overgang is naar het ware leven. (eigen gedachte: van het leven in de dood is voor de Christen een overgang van de dood in het leven). 's Middags een poos met Kloeg gesproken, echt fijn. 's Avonds even met de vertrekkende predikanten, vooral met Ds Hoekzema.
Vanmiddag een brief geschreven, eigenlijk echt niet met het gevoel: of de briefkaart komt er niet, of ikzelf. Het wordt hoe langer hoe onprettiger zo met de correspondentie en toch heb ik het gevoel dat ik ook in deze tijd van afwachten wel bijzonder gesterkt wordt.
Vandaag is Wim de Graaf (kgf ?) weggebracht. Het is allemaal zo geheimzinnig. Ik zit echt over hem in. God sterke hem om deze nieuwe beproeving te dragen.

Vandaag was het voor de Katholieken een groot feest in het kamp, het feest van Hemelvaart en gevierd met een processie door het kamp. Achter 108 was de Mis in de openlucht, bijgewoond door alle nationaliteiten. Na de Mis in processie met het Allerheiligste naar het Krankenrevier. Hier stond een rustaltaar. Van hier naar de kapel. Hier was een heel groot rustaltaar gebouwd, mooi versierd en veel bloemen.

11 juni 1944 Sacramentsdag, de processie in de kampstraat van Stalag IV-b Mühlberg (Mühlberg foto 80683).

11 juni 1944, Sacramentsdag, de heilige Mis in de openlucht in Stalag IV-b Mühlberg (Mühlberg foto nr. 80684).

Maandag 12 juni 1944

De dag ging weer zonder nieuws over vertrek voorbij. Och, voor mij gaat het nog, maar voor jou, arme vrouwke, wat zal voor jou de tijd ongelooflijk lang vallen. Op het bureau geen bijzonderheden, alleen vanmiddag een lijst met 141 soldaten, korporaals die bij de dokter moeten komen (morgen om 14.00 uur). Huib is er ook bij.

Vanmorgen een pakketje met een blik peren en een blik appelmoes. De peren hebben we vanmiddag bij gebakken aardappels opgegeten. Ze waren prachtig en heel lekker. Met de appelmoes begonnen bij de avondboterham.

Vanavond avondwijding van Krol. Tekst: "Hij kent mij" uit Ps. 139:1. Een heel mooie gedachte. Ook voor ons, moeke, is het een grote troost te weten dat Hij ons tweeën kent, ons zessen, ons allemaal. Dat Hij weet hoe moeilijk dit wachten is. Daarom zal Hij ook jou sterken, want ik weet dat je trouw vraagt.
Nog steeds geen antwoord op kaart van 17 mei. Waarschijnlijk schrijf je niet direct terug, want ik heb meen ik pas op mijn tweede kaart geschreven: schrijf terug.

Dinsdag 13 juni 1944
Weer geen nieuws over het vertrek. Het duurt wel heel erg lang. Huib zijn gebit vanmorgen bij het wassen afgestoten en door Jan Bronsaer (sergeant Johannes Hubertus Bronsaer kgf 98377) op getrapt. Het moet gemaakt, maar dat kan alleen als hij op Kommando moet. Huib heeft vanmiddag bij de dokter LA1 gehad, Kaptein LA2.
Vanmorgen een prachtpakket gehad van de kerk. Vanmiddag weer een pakket met conserven (doperwten, jam en appelstroop). Verder vanmorgen een Amerikaans pakket; wat een weldaden. Ik heb vandaag een depotkaart genomen. Er staan nu zes blikjes in.
Vanavond is er een loterij voor Canadese Rode Kruis gaven, zonder nieten; leuk!
Allemaal kleine prijzen. Vanavond avondwijding Ds. de Kluis. Heden briefkaart Ds Eggink.
Verloting: ik had een wasdoekje en veters, verder knopen, geruild voor twee sigaretten en tandenborstel tegen scheerapparaat, waarvoor ik 19 sigaretten moest geven.

Woensdag 14 juni 1944
Vandaag de dag die als grens voor ons vertrek was genomen. En nog niets bijzonders. Alleen heeft Vegenoord, die ook weg zou gaan, van zijn broer een briefkaart gehad, waarin deze schreef dat hij van de Lagercommandant bericht had ontvangen, dat hij zijn broer niet meer mocht bezoeken, omdat deze toch met enkele dagen naar huis zou gaan.
Op barak 12A was het erg ongezellig, omdat alles ontluisd moest worden.
Vanmorgen een prettige kerkenraadvergadering. Vooral besproken of Ds voortaan steeds avondwijdingen zal houden, of dat wij het zullen blijven doen. Met bijna algemene stemmen besloten het aan Ds over te laten. Menen dat dit in het belang van het kamp is. Bij einde vergadering heeft Ds. de Kluis mij nog bijzonder sterkte toegewenst in verband met uitgestelde vertrek. Ik stelde dat zeer op prijs.
Overigens vandaag geen bijzonderheden.

Woensdag 15 juni 1944
Wel bedankt, mijn lieve vrouwke, voor je fijne kaart van 8 juni, die ik vanmiddag kreeg. Wat ben je toch een moedig vrouwtje. Dagelijks bid ik God, dat hij je de kracht geeft om ook in het afwachten blijmoedig en rustig te zijn. Wel valt het niet altijd mee, hè?
Ik had een rare dag. Nogal druk op het bureau met uitgifte van textiel, tabak en incidentele pakketten. Veel met mensen gepraat, ook door de Kommando's die nu niet van de lucht zijn.
Vanavond liet Betrus IJzerdoorn (soldaat Gijsbertus E.C. IJzendoorn kgf 97970) mij roepen of ik met hem wilde bidden. Ik heb na de avondwijding even rustig met hem gepraat en we hebben samen gebeden. God geve dat ook deze man Zijn nabijheid te ondervinden en helpe ook zijn gezin.
Vanavond kwam het bericht dat niet zo gunstig is voor terugkeer, namelijk dat het personenvervoer zeer is ingekrompen. En zo gaat het dagelijks op en neer.
Vandaag heeft de Guytenaere (J.A. (Toon) de Guytenaere kgf 27???) via een advertentie bericht gekregen dat zijn vader gestorven is, kennelijk ten gevolge van een bombardement op Roosendaal.

Vrijdag 16 juni 1944
Een dag waarin ik veel heb beleefd. 's Morgens gewoon werk op het bureau (uitgifte van incidentele pakketten). 's Middags weer incidentele pakketten, maar nu in het Vorlager Nord en het Revier. Tijdens bespreking met Kok in het Revier, ook eens rustig met hem gepraat, beiden over levensloop. Toen ik uit het Revier ging, kreeg ik in de gang plotseling hevige pijn links; weer een nieraanval. Nog even naar het Vorlager om pakketten weg te brengen. Achteraf bleek dit mijn laatste werk in het kamp geweest. Hierna hield ik te veel pijn om te blijven lopen en moest ik naar bed. Ik had het een paar heel moeilijke uren. Na enige tijd poeder genomen, die na enkele uren ging doorwerken. Ik voelde me erg ongelukkig, vooral omdat ik vreesde bij een eventueel vertrek niet mee te kunnen.
's Avonds kwam Ds nog even. Fijn gepraat. Even later kwam Hr. Pelser eens kijken en informeren. 's Avonds heeft Ds in de avondwijding speciaal voor mij gebeden. Er was veel belangstelling van alle kanten. Huib zorgde heel goed voor me.

Zaterdag 17 juni 1944
De nacht is tamelijk onrustig geweest, hoewel de pijn langzamerhand houdbaar was geworden. ´s Morgens kwam de dokter me vertellen dat er maandag een transport zou gaan. Hij zei er tevens bij dat ik geen zorgen hoefde te hebben, dat ik niet mee zou kunnen. Desnoods zou hij mij bij de trein nog inspuiten. Een poosje later kwam hij terug om te vertellen, dat ik ook mee zou gaan. Eindelijk dus het langverwachte, telkens toch ook weer niet meer verwachte moment in zicht. De dokter adviseerde mij zolang mogelijk te blijven liggen.
´s Middags een heel gepeuter omdat de koffers geprüft moesten worden. Zijn ingepakt door Huib en Bronsaer. De Prüfung verliep vlot, omdat door een misverstand enkele verkeerden waren ontluisd en ik dus zelf niet hoefde. De dokter is nog een paar keer komen kijken. De aanval verliep gunstig en de pijn nam af dankzij de verdovende middelen die ik volop slikte. Ook nu veel bezoek, onder andere van Lewis die nog wat kwam brengen.

Zondag 18 juni 1944
De laatste nacht in barak 27A was rustig. Geen noemenswaardige pijn. ´s Morgens nogal veel bezoek. Huib blijft goed zorgen. ´s Middags om 14.00 uur is Obbo Carolus (soldaat Obbo Carolus kgf 107009) me wezen scheren. Om 15.00 uur opgestaan. Nog wat eten en toen alles kraalgemaakt voor vertrek. Kampkleding en deken overgedragen aan Ten Dam (sergeant 1^{e} klasse Gerhardus Hermanus ten Dam kgf 104048) (onder-barak-chef). Toen rond over de brakken en talloze handen gedrukt en nog vele verzoeken genoteerd. Om 18.30 uur naar het Vorlager Nord. Onderweg nog even met Ds gesproken. Volwerk en Huib helpen met bagage. In het Vorlager is het nog vreselijk druk met heen en weer lopen van het ene hek naar het andere voor na-bezoeken. Ook komen Peters (kgf ?), en Van de Meeberg (korporaal ziekenverpleger Paulus van de Meeberg kgf 271100) nog even. En dan om 23.00 uur gaan slapen voor de laatste nacht in Mühlberg.

Maandag 19 juni 1944
Vandaag is het mijn ondertrouwdag.
Om 05.00 uur op. Om 05.45 de koffers op de wagen met hulp van Italianen. Daarna Prüfung. Die verliep zeer vlot op de bekende wijze. Om 06.15 uur het kamp uit en om 07.15 uur in Neuburxdorf. Om 07.50 vertrekt de trein. Overstappen in Falkenberg, daarna in Eilenburg en vervolgens om ongeveer 11.00 uur weer in Halle. De reis is hier prachtig. We reizen in een gewone personentrein met 19 man, onder leiding van een Gefreiter (een soldaat 1^{e} klasse) en een Obergefreiter (korporaal). Op stations zorgen zij voor wagens voor het transport van de koffers. De reis gaat nu *(over Nordhausen, Heiligenstadt en Eichenberg)* naar Kassel, dat zwaar

beschadigd is, aankomst 18.00 uur en waar we tot 20.00 uur zijn gebleven. Toen naar Warburg. Door al het boemelen duren de reizen reuze lang. Om 21.30 uur in Warburg. Daar een tijd gewacht voor het zoeken naar onderkomen. Eindelijk iets gevonden in een soort kazerne voor gevangenen die in een fabriek werken. Met 19 man in een zeer klein hok. We moesten op ons zij liggen anders lukte het niet. Vijftien man konden zo geplaatst worden, een man op de bank, doch beide benen ernaast. Nu kon een ander op de punt zitten. Een zit op de grond bij de voeten van de kleinste. Een ligt in de vensterbank. Zo in donker, kamer op slot en venster met tralies. Hevig tumult toen iemand 's nachts moest wateren en bij zijn poging om dit door het raam te doen, de man die op de vensterbank lag, eraf trok. (hij dacht er niet aan dat er iemand op lag).

Dinsdag 20 juni 1944

Om 05.00 uur op en om 06.30 uur vertrek uit Warburg. Om circa 08.00 uur overstappen in Altenbeken (prachtreis). In Paderborn was er luchtalarm. Hier begint vlakker land. Om 10.00 uur overstappen in Welver bij Soest. Over Dortmund (woningen verwoest, fabrieken staan nog) naar Bochum. Om 11.30 uur in Bochum-Langendreer, waar we een half uur moeten wachten. Om 12.03 over Bochum, Essen (zeer verwoest) naar Mühlheim (overstappen en 20 minuten wachten). Om 13.17 vertrek maar Oberhausen waar aankomst 13.30 en overstappen. Om 14.35 uur vertrek naar Zevenaar via Wesel, Emmerich, alwaar controle, doch niet voor ons. In Zevenaar een uur oponthoud. Enthousiaste ontvangst door Hollanders. Ook Rotterdammer gesproken, die morgen thuis bericht zal geven. Om 18.30 uur uit Zevenaar naar Arnhem. Zeer veel vertragingen onderweg. In Arnhem overstappen naar Utrecht. Weer overstappen en soep gegeten. Om 22.00 uur aankomst in Amersfoort. Overal belangstelling. In Utrecht een boodschap meegegeven voor F.C. Donderstraat (ouders) en Soest (schoonouders). In Amersfoort mijn koffers aan het station. We moeste naar kazerne. In kazerne (waar alles veel gevangenisachtiger dan in december) op de vloer geslapen, maar ruim.

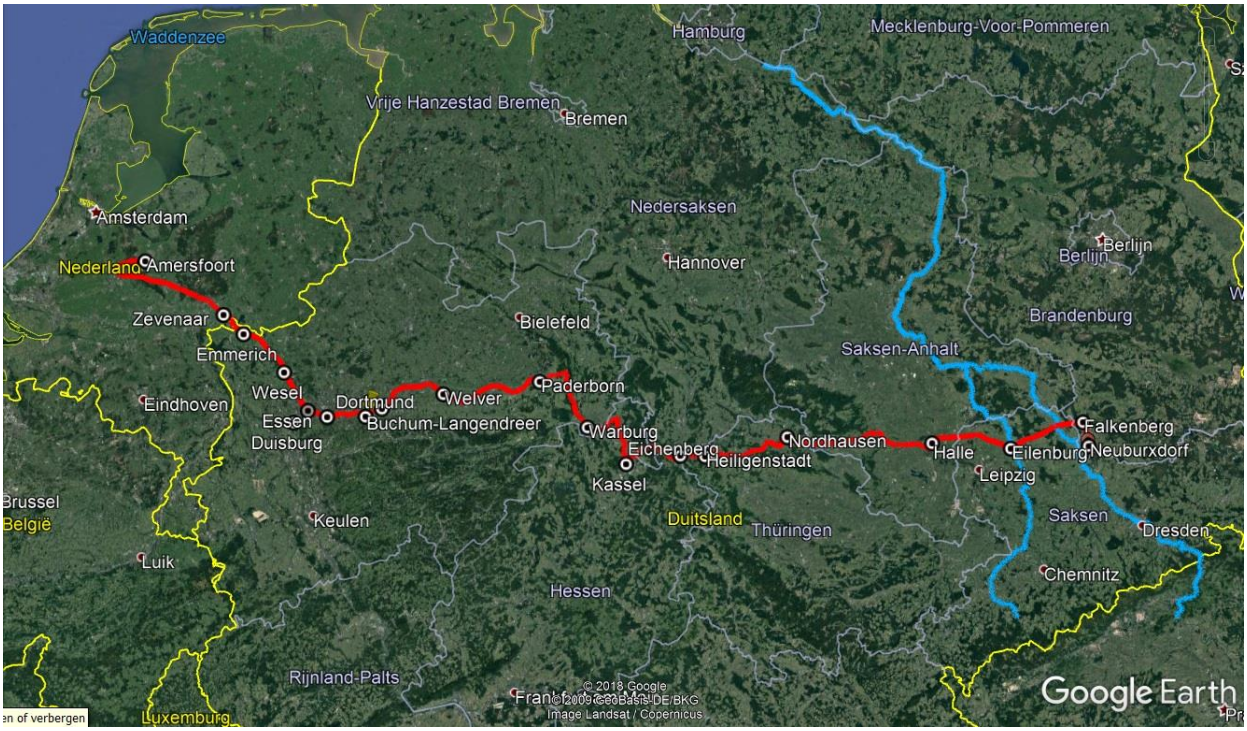

De terugreis
(reconstructie E. van der Most op een ondergrond van Google Earth 2019)

Woensdag 21 juni 1944
Goed geslapen. ’s Morgens strozakken vullen, kroezen (nieuwe) en schaaltjes (ook nieuw) gekregen, alsof we nog dagen moeten blijven. Er zaten nog drie Heimkehr mensen te wachten, al ruim een week. Ik voelde me zeer ongelukkig. Ik heb steeds getracht te leven bij: Wandelt eerlijk als bij de dag. Nu ben ik er van afgeweken (koffers) en zeer ongelukkig. Geregeld, om zonodig bij controle van de bagage erdoor te komen. ’s Morgens herhaaldelijk luchtalarm. We hadden het idee dat dit normaal was voor Holland. De dag duurt ongehoord lang. Met enkele Duitsers gesproken, die me in december 1943 al gezien hadden (onder andere bij de avondwijding). Bij het opgeven van mijn naam op het bureau, werd bij mijn naam gezegd: “O, dat is het bekende geval”. ’s Middags A gezien, maar ik mocht niet zwaaien, anders wordt door de wacht geschoten.

Donderdag 22 juni 1944
’s Morgens hoorden we dat het vertrek wel een paar dagen op zich kon laten wachten (volgende week), maar om 11.00 uur komt een auto met officieren en wij moeten beneden komen. Het grote moment is gekomen. We zullen vandaag onze papieren krijgen en in de loop van de dag naar huis gaan. Om 12.00 uur kreeg ik burgerkleding. Om 15.00 uur Mies even gesproken. Om 16.00 uur Ausweis gekregen, nog laatste formaliteiten en dan eindelijk vrij. Even buiten de kazerne. Moeder Hiddink gezien in een auto, die stopt. We mogen meerijden. Dan op reis met drie koffers. Veel hulp.
Eindelijk in Rotterdam en om 20.00 uur thuis. Goddank!
Gertie moest even aan mij wennen. Martin vond me iets vreemd.
Bij thuiskomst 17 bloemstukken, later nog 8 erbij.
Broeder, Van Wijk, E.. Wim, Wimmy, Frigge, Loes, Wagenaar, Doorneveld, Verhoeff, v.d. Mel, Daan en Catrien, van Straten, Mamma, Jeantje Augustein, Kwakernaak, Verschuren, Oude Meebergen, Eggink, Convent van ouderlingen, Ger en Els, Jan Marie, Hietkamp, van Rooyen, collega’s Twentse Bank, Mien de Graaf, mevrouw Volker.
Eerst thuis zeer druk. Ongelooflijk veel bezoek van vrienden, kerk, enz. ’s Avonds nog: Uitenbroek, mevrouw v.d. Schull, mevrouw Oudendijk, heer Broeder, heer en mevrouw Wagenaar, mevrouw Doorneveld.

Vrijdag 23 juni 1944
Ds. Hietkamp, Ds. en mevrouw Eggink, Ds. Bout, De Haan, van Wijk, Nijhuis, Ruurtje, Jan Marie, Jeantje, mevrouw Catharien Lakeman, mevrouw de Kluis, heer en mevrouw van Rooyen.

Zaterdag 24 juni 1944
Mien, E. en Wim en Wimmy, Noordwijk.

Zondag 25 juni 1944
Familie Kwakernaak, Daan en Catrien, mevrouw Pols, mevrouw Reeders, mevrouw Doorneveld, enz., enz.
Ondertussen weer zorgen voor:
- Afstempeling Ausweis
- Distributiebescheiden (14 dagen van december ingehouden)
- Nieuw persoonsbewijs
- Nieuwe stamkaart
- Verzenden diverse pakjes uit Mühlberg
- Brieven schrijven, enz

Vrijdag 30 juni 1944
’s Middags 1 juli naar kantoor.

Zaterdag 1 juli 1944
’s Avonds naar Soest (verlangen naar rust).

Zondag 2 juli 1944
In Soest nog bezoek gehad van onder andere mevrouw v.d. Bolt, die eerst in Rotterdam was geweest en daar hoorde dat ze weer naar Soest terug moest om me te spreken.

Maandag 3 juli 1944
Amersfoort-Utrecht.

Dinsdag 4 juli 1944
Hilversum.

Woensdag 5 juli 1944
De grote reis naar Nijega. Zeer hartelijke ontvangst. Leuk was ’s avonds een grote rollade gebracht. Ds. had zoveel “uut te huzers” (logees).

Donderdag 6 juli 1944
Heerlijk geslapen. Vroeg wakker. Wat een rust, dat uitzicht over het land en het meer.

*****

5. Naschrift Pim Brouwer, juli 2007

Hoewel Bas Brouwer een Ausweis had, waarin expliciet stond dat hij was vrijgesteld voor de Arbeitseinsatz *"Brouwer ist vom Arbeitseinsatz in Deutschland Freigestelt"*, is hij bij de razzia van 11 november 1944 opgepakt en naar Herne in Duitsland vervoerd. Daar heeft hij als Bahnarbeiter moeten werken. In het St. Joseph-Hospital in Herne-Sodingen heeft een röntgenonderzoek aangetoond dat hij nierstenen had. Op 26 februari 1945 kreeg Bas Brouwer opdracht om een zieke Nederlander te begeleiden op zijn terugreis naar Nederland. En hoewel hij schriftelijke opdracht had om daarna weer terug te keren in Herne, is hij in Rotterdam gebleven.

6. Namenregister Nederlanders

Berkhout, Ernst Teding van kgf 98910 61
Bleeksma, Romke kgf 107077 ..... 24, 28
Boet, L.G. kgf 98586 34
Bolt, C.A. van den kgf 96418 ..... 73, 76
Bosboom, Henri kgf 104042 48
Bouwkamp, Pieter kgf 98628 57
Bronsaer, Jan kgf 98377 95
Bronsgeest, Johannes kgf 271259 92
Buurma, Hilbrand kgf 98811 55
Carolus, Obbo kgf 107009 ..... 70, 96
Dam, G.H. ten kgf 104048 96
Dekker, Kees kgf 271217 87
Doorneveld, Klaas, kgf 96990 17
Drooger, Arie kgf 104290 ..... 73, 76
Groenendijk, Maarten kgf 106847 61
Guytenaere, Toon de kgf 27???) 95
Hanssen, Harry kgf 98930 71
Hoekzema, W.E.M. kgf 271257 92
Hul Gerard van 't, kgf 98667 ..... 23, 25
Jager, Koert, kgf 98664 25
Jans, Jan kgf 104291 68
Kaptein, Gerard kgf 98865 ..... 53, 55
Karthaus, W.L.F. kgf 98759 43
Kloeg, Jacobus Johannes kgf 98530 31
Lenselink, F.G. kgf 107081 ..... 69, 78
Limpers, T.J.W., kgf 105812 17
Mark, Nico G. van de kgf 106055 ..... 51, 57, 58
Martinus, Abraham kgf 104209 ..... 31, 62, 75
Meeberg, Paulus van de kgf 271100 96
Meijer, Hubert kgf 96987 ..... 58, 76
Michel, Hilbert kgf 98597 57
Milius, Lou Pieter kgf 98666 ..... 11, 25
Namen, Jacobus van kgf 107300 78
Nolke, W.L. kgf 98585 40
Oostenbruggen, Cornelis van kgf 97865 39
Peters, J.A.P. kgf 271258 92
Polderman, Cornelis Adriaan, kgf 96665 17
Potgiesser, Jan kgf 98970 76
Quist, Lambertus kgf 98826 ..... 48, 76
Raaijman, L.J. kgf 98475 40
Reitsma, Johannes kgf 98903 54
Rietveld, Arie kgf 98778 54
Rijke, Abraham de kgf 106846 93
Ritzema, Geert Willem kgf 98809 55
Roest, B.G., kgf 96988 17
Snijder, Auke kgf 105686 78
Stoll, D.F.M.H., kgf 7734 11
Vastenhoud, Franciscus Maria kgf 98787 55
Veer, Gerben van der kgf 98608 70
Vegte, Jaap van der kgf 97156 54
Vester, Anton kgf 97942 79
Wondergem, Andries kgf 104869 77